

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТИ
ИНСТИТУТИ

Қўлёзма ҳуқуқида

УМАРОВА САЙЁРА АБДУЛҲОДИЕВНА

«ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ
ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТ
ТАЪМИНОТИНИ ЯРАТИШ»

Мутахассислик: 5А-340107 «Иқтисодиётда ахборот тизимлари»

Иқтисод магистри даражасини олиш учун

ДИ С С Е Р Т А Ц И Я

Диссертация кўриб чиқилди
ва ҳимояга қўйилди
Баённома №__ «__»____ 200__ й.
Кафедра мудири, и.ф.д., профессор
А.А.Абдуллаев_____

Илмий раҳбар
т.ф.д., проф. А.Ҳ.Маматкулов

КИРИШ	3 -бет
I-БОБ.ОЗИҚ-ОВҚАТ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	7 -бет
1.1.§ Озиқ-овқат бозорининг моҳияти, унинг аҳамияти ва шаклланишининг хусусиятлари.....	7 -бет
1.2.§ <i>Минтақавий озиқ-овқат товарлари бозорининг фаолият кўрсатиш механизми, ички ва ташқи алоқаларнинг ўзига хослиги</i>	14 -бет
1.3.§ Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш даражасини ифодаловчи иқтисодий ва статистик кўрсаткичлар.....	29 -бет
1.4.§ Бозор иқтисодиётига асосланган давлатларда озиқ-овқат бозорлари.....	37 -бет
II- БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСЛУБИ ВА УСУЛИНИНГ ИЛМИЙ АСОСИ	43 -бет
2.1.§ Андижон вилоятида озиқ-овқат бозорининг ахборот таъминотини ҳозирги ҳолати таҳлили ва камчиликлари	43 -бет
2.2.§ Ишлаб чиқариш ресурслари, ишчи кучи ва асосий фондларни оптимал фойдаланиш ва тақсимлаш.	55 -бет
2.3.§ Озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъминотини яратиш.....	66 -бет
III- БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТ ТАЪМИНО- ТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ	73 -бет
3.1.§ Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини қишлоқ жойларининг кўпайтиришда ахборот таъминотининг аҳамияти.....	73 -бет
3.2.§ Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ахборот таъминотини такомиллаштиришнинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлиги.....	80 -бет

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.....	92 -бет
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.....	94 -бет
ИЛОВАЛАР.....	98 -бет

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимизда олиб борилаётган туб ислохотлар иқтисодиётда турли хил мулкчиликка асосланган кўп укладли иқтисодиётни шакллантиришдан иборат. Бу ўз навбатида замонавий рақобат устунликлари тўлиқ равишда ишлаб чиқариш, бошқарув технологиялари, товарлар ҳаракатини тўғри ташкил этиш ҳисобига таъминланса, ахборот коммуникация технологияларидан комплекс фойдаланиш орқали иқтисодий тизим рақобатбардошлигини мувоффақиятли ривожлантириш мумкин. Шундай экан, кичик ва хусусий тадбиркорликни тўғри ташкил этиш, ресурслардан самарали фойдаланишнинг ахборот таъминотини такомиллаштириш зарурати вужудга келади. Жумладан, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар корхоналарда ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш ва қулайликлар яратиш учун мувофиқ ахборот ресурслари ва технологияларидан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш зарур. Шунингдек озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлар ахборот ресурсларидан фойдаланиш даражаси ахборот инфратузилмасини ривожлантиришни талаб этади. Шунинг учун ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитда шаҳар ва қишлоқларда озиқ-овқат маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича тадбиркорликни ахборот технологиялари бўйича муаммоларини ўрганиш ва ечимини топиш ҳамда амалиётга жорий қилиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Тадбиркорлик жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишда бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда халқ хўжалиги тармоқларининг у ёки бу жиҳатларидаги тадбиркорлик фаолиятларини ахборот технологиялари ўрганилган.

Шунингдек, республикамизда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда эконометрик моделларни ишлаб чиқиш ва ахборот таъминотини яратиш бўйича илмий ва амалий муаммолари билан М.Ш.Шарифхўжаев, А.Абдуғаффоров, С.С.Ғуломов, Д.Ахмедов, Б.Беркинов, Р.Алимов, М.Ирматов, И.Улашов, С.Чепель бошқалар ўз илмий изланишларида ёритган.

Умуман, бу муаммога тегишли бўлган қатор масалалар бир нечта олимларнинг илмий ишларида ёритилган, аммо бозор иқтисодиётига ўтиш даврида шаҳар ва қишлоқларда тадбиркорликни илмий умумлаштирилган ҳолда етарли даражада таҳлил қилинмаган ва бошқа муҳим ечилмаган муаммоларни ушбу диссертацияда ечишга ҳаракат қиламиз.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Илмий тадқиқотнинг мақсади бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлик тузилмасини такомиллаштириш, ахборот таъминотини яратиш ва самарадорлигини оширишнинг илмий-услубий асосларини ишлаб чиқиш, тегишли тавсияномалар беришдан иборат. Ана шу мақсадга эришиш тадқиқотимизда қуйидаги муҳим вазифаларни белгилашни тақозо этди:

- тадбиркорлик тузилмасини бозор иқтисодиётининг муҳим бўғини сифатида унинг назарий, илмий ва амалий асосларини тадқиқ этиш;
- кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолият кўрсатиш механизмини ёритиб бериш;
- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришнинг эконометрик моделларини ишлаб чиқиш;
- кичик ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини таҳлил этишда қўлланиладиган иқтисодий-математик моделлар ишлаб чиқиш;
- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик субъектларини кўпайтириш истиқболлари ишлаб чиқиш;

- озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъмионтини яратиш.

Тадқиқот объекти. Андижон вилояти Статистика давлат қўмитаси бошқармаси тадқиқотнинг асосий объектидир.

Диссертациянинг илмий янгиликлари қуйидагича:

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлар учун ахборотларини қайта ишловчи дастур тузилди;
- озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъминоти яратилди.
- кичик ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини таҳлил этишда қўлланиладиган иқтисодий-математик моделлар ишлаб чиқилди;
- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик субъектларини кўпайтириш истиқболлари аниқланди.

Тадқиқот услубияти ва усули. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг асарлари ва фармонлари, Олий Мажлис томонидан қабул қилинган қонунлар, Вазирлар Маҳкамасининг қарор ва Фармойишлари, Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва товар ишлаб чиқарувчилар палатаси, Ватанимиз иқтисодчи олимларнинг тадбиркорликни шаклланиши ва ривожланиши масалаларига доир илмий асарлари, шунингдек, бозор муносабатларига ўтиш борасида республикамізда ишлаб чиқилган умумий стратегия, тадбиркорлик тизими ҳамда тадбиркорликнинг шаклланиши ва ривожланишига бағишланган махсус адабиётлар, иқтисодий ўсиш назарияси кабилар тадқиқотнинг назарий ҳамда услубий асоси бўлиб хизмат қилди.

Диссертация ишида иқтисодий-статистик, қиёслаш, иқтисодий таҳлил, меъёрий, умумлаштириш ва бошқа тадқиқот усулларида фойдаланилди.

Диссертациянинг таркиби ва ҳажми. Диссертация кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар ва иловалардан иборат бўлиб, 12 та жадвални ўз ичига олган.

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, илмий муаммонинг ўрганилганлик даражаси асосланган, унинг мақсади ва вазифалари, илмий янгилиги, тадқиқот объекти, предмети, усул ва услубияти, олинган натижаларнинг амалий аҳамияти ёритилган.

Биринчи боб «Озиқ-овқат ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг назарий асослари»га бағишланган бўлиб, унда озиқ-овқат бозорининг моҳияти, унинг аҳамияти ва шаклланишининг хусусиятлари, минтакавий озиқ-овқат товарлари бозорининг фаолият кўрсатиш механизми, ички ва ташқи алоқаларнинг ўзига хослиги, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш даражасини ифодаловчи иқтисодий ва статистик кўрсаткичлар, бозор иқтисодиётига асосланган давлатларда озиқ-овқат бозорлари тажрибасидан фойдаланиш.

Иккинчи боби «Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолиятини ахборот таъминотини такомиллаштириш услуги ва усулининг илмий асоси»да Андижон вилоятида озиқ-овқат бозорининг ахборот таъминотини ҳозирги ҳолати таҳлили ва камчиликлари, ишлаб чиқариш ресурслари, ишчи кучи ва асосий фондларни оптимал фойдаланиш ва тақсимлаш, озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъминотини яратиш ҳамда уларни ечимига доир тавсия ва таклифлар берилган.

Учинчи боби «Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъминотини такомиллаштиришнинг иқтисодий самарадорлиги» деб номланиб, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини қишлоқ жойларининг кўпайтиришда ахборот таъминотининг аҳамияти, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ахборот таъминотини такомиллаштиришнинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлиги ошириш иқтисодий асосда баҳоланган.

Диссертациянинг хулоса қисмида озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи хусусий тадбиркорларни ахборот таъминотини такомиллаштиришга

доир тадқиқот асосида олинган илмий хулосалар, амалий таклиф ва тавсиялар берилган.

I-БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1.§ Озиқ-овқат бозорининг моҳияти, унинг аҳамияти ва шаклланишининг хусусиятлари.

Озиқ-овқат бозори бу эркин ҳолатда ўзаро ҳаракат қиладиган, тўла ва тўғри маълумотлар асосида товар алмашиш орқали харажатларни тенглаштирадиган ва камайтирадиган ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларни бирлаштирувчи иқтисодий тизимдир. Ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ички ва ташқи бозорларда талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда қарор қабул қилиш керак. Умумий ҳолда таърифлаганда, озиқ-овқат бозори – озиқ-овқатларни реализацияси бўйича алмашув соҳасида пайдо бўлувчи иқтисодий муносабатлар тизими. Шунини таъкидлаш жоизки, бу нафақат алмашув соҳасида, балки ишлаб чиқаришда ҳам узлуксиз ривожланишдаги махсус ўз-ўзини бошқарувчи тизимдир.

Озиқ-овқат бозорини озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва реализация қилиш билан боғлиқ бўлган хўжалик фаолиятининг шакли сифатида ҳам таърифлаш мумкин. Озиқ-овқат бозори тушунчаси реализация шартларининггина эмас, балки маълум иқтисодий маънога эга бўлган ва иқтисодий муносабатлар мажмуини ўз ичига олувчи реализация жараёнини ҳам характерлайди. Бу муносабатларнинг таркибий элементлари минтакавий хусусиятлар, тўлов қобилиятли талаб ва таклиф, бозор жараёнларини ва муносабатларини бошқариш усуллариининг доимий таъсирида тўғри ва тескари бозор алоқалари асосида шаклланади.

Озиқ-овқат бозорида иқтисодий муносабатларнинг моҳияти бир томондан, харажатларни коплаш зарурати, бошқа томондан бозор фаолиятининг асосий қонуни бўлган қиймат қонуни билан асосланган эквивалент алмашув асосида талабни қондиришдир.

Бозор озиқ-овқат маҳсулотларини алмашиш ёки сотиш учун ишлаб чиқара бошлаганда сотувчи ва харидор ўртасида товар-пул муносабатларини келтириб

чиқаргани сабабли вужудга келди. Шунинг учун озиқ-овқат бозорини одамлар ўртасида озиқ-овқат товарларини савдо-ҳарид муносабатлари иқтисодий муносабатлар, озиқ-овқатларга талаб ва таклифнинг нисбати мажмуи сифатида таърифлаш мумкин.

Озиқ-овқат маҳсулотларига талаб ва таклифнинг ўртасида иқтисодий муносабатлар ҳаридор ва сотувчи ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг реал шаклидир. Бундан келиб чиқадики, озиқ-овқат бозори – маҳсулотнинг истеъмолчи назарда тутган истеъмол қиймати ва ишлаб чиқарувчи қоплашни назарда тутган қиймати орасидаги муносабатларнинг кўриниш соҳасидир. Одатда, бу режалар ўзини оқламайди, чунки озиқ-овқат бозорининг қўшимча миқдордаги товар кўринишида фойда ёки қарама қарши томон ҳисобига даромад олишни мўлжаллаётган қарама қарши қатнашчиларидан келиб чиқади. Шундай қилиб бозорда манфаатларнинг бирлашуви ва тўқнашуви содир бўлади.

Озиқ-овқат бозорининг моҳияти яна шундаки, озиқ-овқат товарларини ишлаб чиқарувчи тармоққа у орқали таъсир ўтказилади ва тескари алоқа сезиларли даражада бўлади, чунки ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи тармоқларда маҳсулотнинг ҳажми ва ассортиментини аниқлайди.

Озиқ-овқат бозорининг иқтисодий моҳиятини ўрганганимизда кўрамизки, у озиқ-овқат товарларини ишлаб чиқариш, истеъмол соҳаларини ҳамда озиқ-овқатларни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича бозор муносабатларининг нормал боришини қўллаб-қувватлаш ва бошқаришга мўлжалланган инфратузилма соҳаларини ўз ичига олади.

Озиқ-овқат маҳсулотлари асосан бевосита қишлоқ хўжалигининг ўзида унинг хом ашёси асосида бошқа тармоқларда ишлаб чиқарилгани учун айрим иқтисодчилар озиқ-овқат бозорини қишлоқ хўжалиги бозорининг ажралмас қисми сифатида қарайдилар. Шу билан бир вақтда у қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш тармоқлари, истеъмолчи ўртасида воситачилик ролини ҳам бажаради. қишлоқ хўжалигида асосан ишлаб чиқариладиган озиқ-овқат товарларининг

бозори ишлаб чиқариш жараёнини давом эттириш учун зарур воситаларни олиш имконини беради, яни бозорда қишлоқ хўжалигидаги меҳнат маҳсулини бошқар тармоқ маҳсулотларига алмашув содир бўлади.

Озиқ-овқат бозори ишлаб чиқариш табиатига асосланган бўлсада, сезиларли мустақилликка эга ҳамда такрор ишлаб чиқариш жараёнларига, унинг натижаси ва самарадорлигига актив таъсир ўтказади. У ишлаб чиқариш жараёнини якунлабгина қолмасдан, ишлаб чиқариш воситаларини харид қилиш бўйича қарорлар кўринишида ишлаб чиқаришнинг янги циклига туртки беради. Шундай қилиб бозор – хўжалик алоқалари ва бутун ишлаб чиқариш жараёнини бошқариш мумкин бўлган алмашувдир.

Озиқ-овқат бозорини бошқаришнинг муаммолари. Бозор муносабатларининг ҳозирги босқичи талаб ва таклиф ўртасида зарурий баланс ва пропорциянинг мавжуд эмаслиги билан характерланади. Халқ хўжалигидаги жорий номутаносибликнинг, шу жумладан, талаб ва таклиф ўртасида бозор мутаносиблигининг бузилишига меҳнат унумдорлигининг ошиши ва иш ҳақи, товар алмашуви ва пул жамғармалари, фойда ва ҳаражатлар, товар массаси ва пул муомаласи каби муҳим халқ хўжалиги пропорцияларининг баланс бермаслиги бўлди. Шу билан бир вақтда талаб ва таклиф баланси билан товар-пул мувозанати тушунчасини ифодалаш мумкин эмас.

Талаб ва таклифни бошқариш уларнинг ривожланиши ва ўзаро алоқасини аниқловчи тўла омиллар комплексига мақсадни кўзлаб таъсир этиш керак бўлган мураккаб жараён ҳисобланади. Масалан, талаб иқтисодий (даромад, нархлар), ижтимоий-психологик (нуфуз, реклама), ижтимоий (жамиятдаги муҳит, турмуш даражаси, одатлар), физиологик (жизнеобеспечение) омиллар таъсирида шаклланади. Таклиф илмий-техник прогресс, иқтисодий мадад (стимул) жамият эҳтиёжи, талаби каби омиллар таъсирида шаклланади.

Озиқ-овқат бозори шаклланишининг асосий йўналишлари. Ҳозирги вақтда асосий озиқ-овқат маҳсулотлари ўзимизда етиштирилмоқда. Шу билан бир вақтда озиқ-овқат муаммоси чуқурлашмоқда, чунки ишлаб чиқариш

қисқармоқда, озиқ-овқат истеъмоли меъёрдан паст даражада ва яна ҳам тушиб бормоқда, озиқ-овқатнинг сифати эса ёмонлашмоқда.

Бу ҳолатдан чиқиш учун кўрилиши керак бўлган чора-тадбирларнинг энг муҳимлари қуйидагилардир:

- ◆ озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини илмий асосланган талаблар даражасигача ўстириш учун шароитлар яратиш;
- ◆ аҳолининг рационал овқатланиш учун етарли бўлган тўлов қобилиятли талабини қўллаб қувватлаш.

Шунга мувофиқ, озиқ-овқат бозорини шакллантириш ва ривожлантириш қуйидаги йўналишларда бориши керак:

- ◆ ўзимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашни ривожлантириш ва энг муҳим сифатли озиқ-овқатлар билан ўзини ўзи таъминлаш;
- ◆ ўзимизда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат товарлари савдосини ривожлантириш.

Бу республика озиқ-овқат хавфсизлиги концепциясига тўла жавоб беради. Биринчи йўналишни фақат агросаноат мажмуини устувор ривожлантириш ва уни давлат томонидан доимий қўллаб-қувватлаш шароитидагина амалга ошириш мумкин. Иккинчи йўналишдаги муваффақият бутун халқ хўжалиги самардорлигини оширилишига боғлиқ.

Агросаноат мажмуини барқарор ривожлантиришнинг устувор шароитларини таъминлаш учун давлат томонидан янги ижтимоий йўналтирилган қишлоқ хўжалиги сиёсати талаб қилинади. Унинг мақсади - халқ хўжалиги даражасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқарувчиларининг даромадларини қўллаб-қувватлаш.

Турли маҳсулотлар бозорларини шакллантириш йўналишлари бир қатор хусусиятларга эга, аммо уларнинг ҳаммаси биргаликда ички озиқ-овқат бозори ҳажмини тўлдириш ва қўллаб-қувватлашдек энг муҳим масалани ҳал қилишлари керакки, бу бир қанча омилларга таянади:

- ◆ базавий шароитларнинг мавжудлиги, рақобат муҳитининг имконияти;
- ◆ агросаноат ишлаб чиқаришини ривожлантиришда товар ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий эркинлиги;
- ◆ рақобатбардош маҳсулот ва унга талабнинг мавжудлиги;
- ◆ нарх сиёсати, инфляция, аҳолининг харид қобилияти ва бошқа омиллар.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тушиб кетишини олдини олиш, барқарорлаштириш ва кейинчалик ўсиши учун ва АСМ ишлаб чиқариш потенциалини тўлароқ реализация қилиш учун қуйидаги қоидалар албатта бажарилиши керак:

- республика ва маҳаллий бюджетидан қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш саноатига АСМ нинг мамлакат миллий даромадини шакллантиришдги улушига мос ҳолда инвестициялар ҳажмини ошириш;
- қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат саноати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини узоқ муддатли сақлаш соҳасида илмий-техник ўсишни ва сифат жиҳатидан янги технологияларни аниқловчи йўналишларни устувор ривожлантириш ва давлат томонидан қувватлаш;
- чорвачилик, паррандачилик ва қайта ишлаш саноатида ишлаб чиқариш қувватларидан максимал фойдаланаётган хўжалик ва ташкилотларни давлат томонидан қувватлаш;
- АСМ нинг келажакдаги стратегик базасини таъминловчи уруғчилик ва чорва наслчилигини давлат томонидан қувватлаш;
- асосий озиқ-овқат маҳсулотларини ўзимизда ишлаб чиқаришни ва шу маҳсулотлар импорти учун сарфланаётган валюта воситаларини республикада ишлаб чиқаришни кенгайтириш мақсадларига қайта ориентирлашни давлат томонидан қувватлаш;
- ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг товарлиги даражасини (айниқса аҳолида) ошириш, реализациянинг кўп каналли тизимини ривожлантириш ва мос инфтраструктурани яратиш;

- иқтисодиётнинг аграр секторида махсус кредит-молия тизимини ривожлантириш ва АСМ га тижорат инвестицияларини жалб этиш.

Келтирилган маълумотлар тасдиқлайдики, охириги йилларда нарх омили харидорлар талабини 1990 йил даражасига етказиш имконини бермаяпти. Озиқ-овқат таъминоти бир томондан озиқ-овқат фондини шакллантиришнинг асосий манбаи сифатида АСМнинг самарали ривожланишини таъминловчи; бошқа томондан харидорлар талабининг турғунлигини аниқловчи аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишни таъминловчи комплекс чора-тадбирлар қирилишини талаб қилувчи энг мураккаб муаммолар сирасига киради.

Озиқ-овқатнинг миқдор жиҳатдан етарлилиги имкониятини савдо тармоқларида аҳоли учун зарур миқдорда ва ассортиментда озиқ-овқатнинг мавжудлиги ҳамда қабул қилинган меъёрларга қира махсус истеъмолчиларга етказиб бериш орқали кафолатлаш керак.

Аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари томонидан озиқ-овқат товарларини харид имкониятини характерловчи озиқ-овқатнинг иқтисодий жиҳатдан олиш имкониятининг мавжудлигини аҳолининг озиқ-овқат учун ҳаражатлари улуши яқин келажакда 50%дан ошмаслиги, келажакда эса 30-35%ни ташкил этиши учун даромадлар ва озиқ-овқат нархлари даражасининг мувозанатини ушлаб туриш востасидан кафолатлаш керак.

Озиқ-овқат бозорини ривожлантириш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирларнинг иқтисодий механизми ўзаро боғланган ричаг ва механизмларни ўз ичига олади:

1. Нарх ва кредит сиёсати тизими:

-товар ишлаб чиқарувчилар даромадларини шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг нисбатан тенг ижтимоий аҳолини таъминловчи кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш даражасида ушлаб туриш учун;

-озик-овқат маҳсулотларини ўзимизда ишлаб чиқариш ва таъминлашни қувватлаш (стимулирование);

-қишлоққа моддий-техника ресурсларини етказиб берувчи саноатнинг монопол-лигига барҳам бериш ва босқичма босқич эквивалент алмашувга эришиш.

2. Маркетингни ривожлантириш ва истеъмол бозорида савдонинг замонавий шакллари яратиш.

3. Бозор структурасининг институционал базасини кенгайтириш.

4. Контрагентлар ўртасида бартер каби бозорга хос бўлмаган муносабатларни даражасини пастлатиш ва янги озиқ-овқат занжири сегментларини яратиш асосида озиқ-овқат бозорининг маҳсулот дифференциациясини шакллантириш.

5. АСМ корхоналарининг бозор фаолиятини давлат томонидан бошқариш учун зарур қонуний базани яратиш.

Юқоридаги механизмлар реализацияси озиқ-овқатга бўлган талабни асосан ўзимизда ишлаб чиқариш орқали қондиришга имконият яратади.

1.2. Минтақавий озиқ-овқат товарлари бозорининг фаолият кўрсатиш механизми, ички ва ташқи алоқаларнинг ўзига хослиги

Бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида радикал иқтисодий ислохотларни илмий асослаш учун ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ҳақида илмий билимлар соҳаси, минтақа иқтисодиётининг мантикий асослари бўлган - айнан минтақавий иқтисодиёт муҳим ўрин эгаллайди. Ҳозирги шароитларда бозорни нафақат макро- ва микроиқтисодиёт нуқтаи назаридан, балки ҳудудий хусусиятларни ҳам ҳисобга олган ҳолда ўрганиш даркор. Бу айниқса бозор ривожланишининг умумий қонуниятлари юзага чиқишига ва минтақалараро ҳамкорлик жараёнларига таъсир этувчи ички минтақавий тафовутлар мавжуд бўлган Ўзбекистон шароитида муҳимдир. Шунинг учун бозор муносабатларини, турли минтақавий бозорларнинг шаклланиш жараёнларини ҳамда ҳар бир алоҳида минтақа доирасида хўжаликнинг самарали фаолият юритишини таъминлаш ва аҳоли эҳтиёжини қондириш учун зарур бўлган моддий ва молиявий ресурсларни минтақавий шаклларда ўрганиш зарур.

Минтақа ҳудудий меҳнат тақсимотида актив иштирок этса ва унинг асосида минтақа ичидаги ва ташқи оламдаги шериклар билан рационал савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантирса энг яхши натижаларга эришиши мумкин. Бу эса минтақавий бозорларда хўжалик юритувчи субъектларнинг эквивалент иқтисодий муносабатлари орқали таъминланади.

Ўтиш шароитида минтақа иқтисодиётида турли мулк шаклида хўжалик юритувчи субъектларнинг янги иқтисодий муносабатлари вужудга келади. Бу муносабатларни ривожлантиришда асосий ролни минтақавий бозорлар ўйнайди.

Минтақалар иқтисодиётининг ривожланиши, янги бозор муносабатлари вужудга келиши, бозорда ихтисослашувнинг чуқурлашуви натижасида минтақавий бозорларнинг турли кўринишлари: истеъмол бозори, ишлаб

чиқариш воситалари бозори, молия бозори ва ҳоказолар шаклланади. Минтақавий иқтисодиёт субъектларида бозордаги умумий ва махсус хизмат турларига (савдо-воситачилик, молия-кредит, ташқи иқтисодий, информацион, иқтисодий-ҳуқуқий) эҳтиёж туғилади. Буларнинг ҳаммаси учун барча минтақаларда турли мулкчиликка асосланган ҳўжаликларга хизмат қилувчи турли типдаги минтақавий бозорлар тизими зарур. Замонавий иқтисодиёт ҳар бир минтақада қудратли савдо-омбор комплексларини, информацион-тижорат тармоқларини, юқори самарали пул ҳисоб-китобларини ва бошқаларни ривожлантиришни талаб этади.

Минтақавий бозор муомала муҳитидаги ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларнинг манфаатлари тўқнашадиган ҳудудий ташилотдир. Бунда минтақавий бозор такрор ишлаб чиқариш - турли товарлар ва хизматларни ишлаб чиқарувчилари ва истеъмолчилари сифатидаги минтақавий бозор субъектларининг аралашиб кетган кўп сонли ўзаро алоқалари нуқтаи назаридан қаралади. Минтақавий бозор очик характерга ҳамда бошқа минтақалар ва давлатлар билан ривожланган иқтисодий алоқаларга эга бўлиши керак.

Минтақавий бозорнинг бундай тушунчаси ўрганилиши керак бўлган бир қанча муаммоларни қўяди. Бу – минтақавий бозор муносабатлари мажмуи, минтақавий бозорларнинг рақобат муҳити, минтақа ичидаги ва минтақалараро алоқаларнинг шаклланиши шартлари, минтақанинг бозор инфратузилмасини ривожлантириш, товар ва капиталлар ҳаракатининг турли шакллари, турли типдаги минтақавий бозорларнинг ҳажмига таъсир қилувчи омиллар, минтақавий бозор субъектларининг биргаликдаги ҳаракатининг иқтисодий механизмлари.

Минтақада турли типдаги бозорлар тизими шаклланади. Бозорлар минтақавий бозор субъектлари манфаатларини ҳисобга олинишини ва иқтисодий муносабатларнинг эквивалентлигини моддий, меҳнат, молия-кредит, ва информацион ресурсларнинг айланишини таъминловчи минтақа ичидаги ва минтақалараро иқтисодий алоқалар орқали таъминлайди.

Минтақавий бозорлар тизими - ўзаро боғланган турли типдаги бозорлар мажмуи; уларнинг асосий мақсади – минтақавий иқтисодийнинг самарали ривожланишини таъминлаш. Минтақавий бозорлар тизими ўз ичига истеъмол товарлари, ишлаб чиқариш воситалари, молия, кўчмас мулк, меҳнат, информация бозорларини олади.

Истеъмол товарлари ва хизматларнинг ривожланган минтақавий бозорларини шакллантириш товарларни ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва истеъмол қилишда структуравий ўзгаришларни ўз ичига олувчи анча мураккаб ва узоқ вақт талаб қилувчи жараёндир. Шунинг учун ҳар бир минтақада минтақавий истеъмол бозорини ривожлантиришнинг муқобил сценарийлари ва вариантлари мавжуд бўлган бир неча босқичларни ўз ичига олувчи узоқ муддатли концепцияси ишлаб чиқилиши керак.

Минтақавий озиқ-овқат товарлари бозори маҳаллий озиқ-овқат ресурсларини такрор ишлаб чиқаришни таъминлайди ҳамда озиқ-овқат товарларининг минтақавий ва минтақалараро алмашувининг иқтисодий муносабатларнинг тўла мажмуи орқали аниқланувчи ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини асослайди. Унинг структура элементлари тўғри ва тескари бозор алоқалари асосида, талаб ва таклифнинг минтақавий хусусиятлари, бозор жараёнларини бошқаришнинг усуллари тизими, минтақавий даражада бошқарув қарорларининг қабул қилиниши таъсирида шаклланади.

Минтақавий озиқ-овқат товарлари бозорининг ривожланишини таҳлил қилиш учун унга таъсир этувчи асосий омилларни кўриб чиқамиз. Ҳозирги иқтисодий адабиётларда озиқ-овқат товарлари бозорининг ривожланиш омиллари асосан республика даражасида тадқиқ этилади. Минтақавий даражада омиллар таркиби ва уларнинг нисбати сезиларли ўзгаради. Минтақавий озиқ-овқат товарлари бозори ривожланиши омилларининг тўла мажмуини иқтисодий, илмий-техник, ижтимоий ва табиий-иқлим омилларига ажралиши мумкин.

Иқтисодий омилларга қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсининг қайта ишлаш саноатининг жойлаштирилиши ва ри-

вожланиши даражаси, озиқ-овқат мажмуи корхоналари ўртасида хўжалик алоқалари, товар алмашувини таъминлаш учун минтақалараро алоқалар даражаси, озиқ-овқат товарлари нархларининг даражаси ва таркиби киради.

Илмий-техник омилларга қишлоқ хўжалигининг, озиқ-овқат саноати ва инфратузилмасининг моддий-техника базасининг ривожланиш даражаси, транспорт-омбор жараёнларининг механизациялаштириш ва автоматлаштириш ҳамда фан-техника ютуқларининг жорий қилиниши даражаси киради.

Ижтимоий омилларга озиқ-овқат мажмуи корхоналарининг меҳнат ресурслари билан таъминланишнинг миқдорий ва сифат даражаси, аҳолининг сони ва ижтимоий-демографик таркиби, унинг минтақа бўйлаб жойлашиши киради.

Табиий-иқлим омиллари. Озиқ-овқат товарларининг муомаласи конкрет географик шароитларда амалга оширилади – бу шароитлар турли хил товарларнинг реализациясида бозор зоналари ўлчамларини, сақлаш шартларини, қўлланадиган транспорт воситаларининг, идишлар ва қадоклашнинг характери аниқлайди. Табиий-иқлим шароитлари бозор инфратузилмасига мос талабларин қўйиб, озиқ-овқат товарларини сақлаш ва транспортировка ҳаражатлари миқдorigа таъсир этади. (1.2-расмга қаранг.)

Минтақавий озиқ-овқат товарлари бозорининг шаклланиши энг аввало, минтақанинг озиқ-овқат товарлари бўйича минтақа ичида ва минтақалараро алоқаларнинг шаклланишида қатнашишини таъминловчи хажмдаги ривожланган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва озиқ-овқат саноатининг мавжудлигига асосланади. Бу албатта, қишлоқ хўжалиги ва саноат минтақани тўла ассортиментда таъминлаши керак дегани эмас. Улар аҳолининг асосий озиқ-овқат маҳсулотларига талабини қондириш ҳолатида бўлиши ва минтақанинг озиқ-овқат ресурсларини ишлаб чиқаришда улуши доимо ўсиб бориши керак.

Иккинчи жиҳати — ҳудудий меҳнат тақсимоти ва минтақа иқтисодиётининг ихтисослашуви ҳисобига пайдо бўлган иқтисодий самарадор ва барқарор минтақавий ҳамда минтақалараро алоқаларнинг мавжудлигидир. Аммо шуни назарда тутиш керакки, бу алоқалар ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда эришилган ва кўзда тутилаётган силжишларга, турли ишлаб чиқариш гуруҳлари ривожланиши нисбатига ва ниҳоят, минтақанинг иқтисодий имкониятларини қайта баҳолашга боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Деярли барча минтақавий бозорлар учун ўз ресурслари билан истеъмол фондларини шакллантириб, минтақалараро алмашувда ихтисослашган тармоқлар маҳсулоти билан чиққан маҳалда икки томонлама алоқалар характерлидир.

Озиқ-овқат товарлари бозорининг ҳажми ҳам катта аҳамиятга эга. Бозор ҳажмининг кенгайиши ва сифат кўрсаткичларининг ўзгариши жараёни аҳолининг тўлов қобилиятига эга бўлган талабига ҳамда иқтисодиётнинг ноишлаб чиқариш соҳасининг ривожланиш даражасига тўғридан тўғри боғлиқ ва доимий равишда амалга ошиб туради.

Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари озиқ-овқат саноатида хом ашёдан тўлалигича фойдаланиш, маҳсулот сифатини ошириш ва ассортиментини кенгайтириш учун янги технологияларни жорий қилиш ҳисобланади. Сут маҳсулотларини қадоқлаш бўйича янги технологик линияларни ишга тушириш маҳсулотни сақлаш муддатини узайтириш ва товар сифатини яхшилаш, ассортиментини кенгайтириш имконини беради.

Аммо биздаги кўп қайта ишлаш корхоналари маҳсулотни қайта ишлаш ва қадоқлаш бўйича янги замонавий технология ва линияларни сотиб олиш учун молиявий ресурсларга эга эмас, кредитлар бўйича юқори фоизлар эса заём воситаларидан фойдаланиш имконини чеклайди. Шунинг учун уларга рақобатбардош маҳсулот яратиш учун минтақавий ҳукумат органлари томонидан техник жиҳозлаш ва реконструкция учун минимал фоизли узоқ

муддатли кредитлар бериш, харажатларни қоплаш муддатида маҳаллий солиқлардан тўла ёки қисман озод қилиш кўринишида қўллаб қувватлаш зарур.

Ҳозирги кунда улгуржи озиқ-овқат бозорларини шакллантириш зарурати пайдо бўлди. Улгуржи озиқ-овқат бозорлари бевосита ишлаб чиқарувчиларга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш учун зарур шароитларни яратиш, савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини озиқ-овқат товарлари билан таъминлаш ҳамда қайта ишлаш саноатини хом ашё билан таъминлаш мақсадларида Ўзбекистон Республикаси қонунчилигидан четга чиқмасдан ихтиёрий маъмурий-ҳуқуқий шаклда тузилиши мумкин.

Улгуржи озиқ-овқат бозорларининг асосий мақсади - ишлаб чиқарувчи, улгуржи савдогар ва истеъмолчи ўртасидаги ҳамкорликнинг самарали бозор механизмини шакллантириш йўли билан фойда олиш ҳисобланади. Мазкур бозор механизми қуйидагиларга имкон беради:

- озиқ-овқат бозорида улгуржи савдони ташкил этиш;
- бозор фаолияти регламенти қисмида ва савдо қоидаларига кўра савдо устидан назоратни олиб бориш;
- савдо, транспортировка, сақлаш, қайта ишлаш, сертификациялаш жараёнларида пуллик хизматлар кўрсатиш;
- маркетинг тадқиқотлари олиб бориш;
- хўжалик субъектларини қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларининг нархлари ҳақидаги маълумот билан таъминлаш;
- савдо-харид корхоналарининг улгуржи бозорга интеграциялашувига ёрдамлашиш;
- улгуржи бозор инфратузилмасини шакллантириш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига, қайта ишлаш корхоналарига ва оптовикларга маҳсулот реализацияси учун жойлар тақдим этиш;
- ижара шартларида омбор иншоотларини, савдо, офис ва бошқа зарурий жиҳозлардан фойдаланиш.

-аҳолини янги ва қайта ишланган озиқ-овқат маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш;

-таъминотчиларнинг кафолатли тўлов учун молиявий фондини шакллантириш;

-реклама ишларини олиб бориш;

-хорижий фирмалар билан узоқ муддатли ва ўзаро фойдали ҳамкорликни ривожлантириш

-бозорни ўрганиш, ассортиментни кенгайтириш учун ҳамкорларни излаш ва фойдаланиш.

Озиқ-овқат товарлари бозорининг субъектлари ассоциацияси қуйидаги фаолиятни олиб боради:

· озиқ-овқат маҳсулотларини сақлаш ва реализация қилиш илмий техник усуллари ва илғор тажрибани жорий этишни ташкил қилади;

· ассоциация иштирокчиларининг талабига кўра қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ёрдам беради;

· бошқа минтақалардаги шу кабилар билан ҳамкорлик ўрнатади, ахборот алмашади, талабга кўра қўшма фаолият тўғрисида битимлар тузади;

· улгуржи ташкилотларга бозорни ривожлантириш ва минтақалараро алоқаларни йўлга қўйиш ёрдам беради;

· халқаро ташкилотлар ва импортёрларнинг ярмарка ва кўргазмаларида иштирок этади.

Озиқ-овқат товарларининг минтақавий бозорларини комплекс характерлаш учун минтақа аҳолиси томонидан турли озиқ-овқатларни истеъмол қилиш структурасини таҳлил қилиш зарур. Бу аҳоли жон бошига тўғри келувчи озиқ-овқат моддаларига калориялардаги рационал эҳтиёждан фойдаланишни кўзда тутати. Соғлиқни сақлаш вазирлигидаги бу кўрсаткичлар аҳоли турли қатламларининг физиологик эҳтиёжларини ифодалайди.

Аҳолининг истеъмоли даражаси рационал меъёрдан анча ортида қолмоқда. Аҳолининг физиологик эҳтиёжи охириги йилларда гўшт маҳсулотларига 25 %га,

сут маҳсулотларига 18 %га, тухумга 32 %га, меваларга 22 %га, сабзавотларга 26 %га, нон маҳсулотларига 25 %га қондирилмоқда.

Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилардан истеъмолчиларга етиб келгунча ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш жараёнида сифатининг бирмунча ёмонлашиши тахминан 22-25% маҳсулотнинг йўқотилишига олиб келади.

Озиқ-овқат маҳсулотларига нархларнинг ўсиши ва кучли минтақавий тафовутлари ишлаб чиқаришнинг монополлиги, саноат ва савдо корхоналарининг маҳсулот реализацияси бўйича биргаликда фаолиятининг самарали механизми мавжуд эмаслиги билан изоҳланади. 2005 йилдан бошлаб озиқ-овқат товарлари таклифи структурасида аста-секин ўзимизда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотларининг улуши ортиб бормоқда. Бу маҳсулотларга талаб ҳам ошди - аҳоли унинг сифатини, нисбатан арзон нархлари, сифатининг нархига мослигини тушуниб етди. Аҳолининг катта қисми озиқ-овқат товарларини харид қилганда ўзимизнинг товарларни устун қўяди, чунки улар экологик тозаллиги, истеъмол учун хавфсизлиги, маҳаллий аҳоли истеъмоли рақибига мослиги билан афзалроқдир. Чакана савдо ташкилотлари ҳам ўзимизнинг озиқ-овқат товарларини устун қўяди, сабаби улар яхшироқ сифати ва хавфсизлиги, товар учун ҳақ тўлашнинг қулай усули, нисбатан арзон харид нархлари ва тез реализация қилиниши билан ажралиб туради.

Минтақада озиқ-овқат бозори ривожланишининг ҳар тарафлама истиқболларини ишлаб чиқиш учун озиқ-овқат саноати тармоқларининг ҳом ашё базаси таркибини ҳамда бу тармоқлар қувватини таҳлил қилиш; минтақада ишлаб чиқариш структурасини кўриб чиқиш ва маҳсулотнинг алоҳида турлари, транспорт ҳаражатлари, инфратузилмани ривожлантириш имкониятларининг тайёрлиги нуқтаи назаридан рационаллик даражасини аниқлаш керак.

Минтақавий истеъмол бозорининг ривожланиши саноат ва савдо соҳасининг интеграциялашуви билан боради, бу айниқса гўшт ва сут маҳсулотлари бозорида яққол кўринади. Кескин рақобат шароитида корхоналар реализация муаммосига тўқнашадилар: уларнинг маҳсулоти чегараланган сақлаш муддати-

га эга. Бу шароитларда корхоналар шахсий савдо тармоқларини ташкил этадилар, йирик магазинларнинг бўлимларини ижарага олади ҳамда бошқа шакллardan - автофургон, майда улгуржи савдодан фойдаланади.

Минтақавий озиқ-овқат бозорини ривожлантиришга маҳаллий ишлаб чиқарувчилар маҳсулотларини реализация қилувчи фирма дўконларини ривожлантириш ёрдам бериши мумкин. Бевосита ишлаб чиқарувчилардан тўғридан тўғри маҳсулотларнинг таъминлан-гани учун фирма дўконлари товарларга нисбатан арзон нархларни белгилаши, юқори сифатли товарларнинг етарлича кенг ассортименти таъминлаши мумкин. Бундан ташқари фирма дўконлари ҳаридор талабининг мониторингини таъминлаши, унинг ўзгаришига тез жавоб берган ҳолда корхоналарнинг ишлаб чиқариш дастурига тузатишлар киритиши мумкин.

Келажакда минтақавий озиқ-овқат бозорларини ривожлантиришда ўз фаолиятига озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва реализация қилиш кабиларни қамраб олган минтақавий саноат-молия гуруҳлари муҳим роль ўйнайди. Саноат-молия гуруҳлари таркибига ишлаб чиқариш, транспорт, савдо ташкилотлари, суғурта компаниялари, агросервис фирмалари ва олди-сотди операцияларини амалга оширишни ва озиқ-овқат товарларининг ишлаб чиқарувчилардан истеъмолчиларга томон ҳаракатини таъминловчи минтақанинг бошқа ташкилотлари кириши мумкин.

Ўзбекистонда меҳнатга яроқли аҳолининг 70% дан кўпроғи қишлоқда яшайди. Агар бозордаги талаб ва таклифдан келиб чиқиб, режали чоратадбирлар қўлланадиган бўлса, қишлоқда жуда катта меҳнат потенциали ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун етарли даражадаги хом ашё захираларидан фойдаланиш ўз самарасини беради, яъни

-қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда маҳсулот сифатини узоқ вақт сақлайдиган совуткич-омборлар, мева-сабзавотларни қишин-ёзин қайта ишлайдиган кичик корхоналар ташкил этиш;

-улардан турли шарбат ва консервалар ишлаб чиқариш;

-гўшт ва сут маҳсулотларини қадоқлаш;

-озик-овқат, қандолат, макарон маҳсулотлари ишлаб чиқариш.

Истеъмол бозорида озик-овқат маҳсулотларининг стратегик йўналиши истеъмол бозорида мувозанатни сақлашга, аҳоли турмуш фаровонлигини оширишга, маънавий эҳтиёжларини қондиришга, пул қадрсизланишининг олдини олишга, кишиларнинг меҳнат кўтаринкилигини оширишда муҳим ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал этишга хизмат қилади.

Озик-овқат товарлари бозорини ривожлантиришнинг асосий стратегик вазифалари қуйидагилар билан боғлиқ:

-истеъмол меъёрларига асосан моддий неъматлар сифатини ошириш, узоқ муддат фойдаланиш ва сақлаш мумкин бўлган ҳиссасини орттириш;

-истеъмолчининг пуллик хизматлардан фойдаланиш имконини ошириш;

-истеъмол товарлари таклифининг ўсиши, сифат ва ассортиментининг яхшиланишига эришиш.

Озик-овқат маҳсулотлари ҳоли эҳтиёжининг ўртача истеъмоли кўрсаткичларига эришиш, унинг харид қувватини, истеъмол хусусиятларини дифференциал равишда ҳисобга олинишига, жумладан, озик-овқат турларининг мавсумийлигига барҳам бериш ҳисобига озик-овқат маҳсулотларига баҳолар тизимининг эгилувчанлигини ошириш, ҳар бир минтақанинг озик-овқат маҳсулотлари билан ўзини ўзи таъминлашни яратишга олиб келади.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга табиий, иқтисодий, сиёсий, ташкилий, ҳукукий, агротехник ва бошқа кўплаб омиллар бевосита ижобий ёки салбий таъсир этиши мумкин. Аммо бу омилларнинг ҳаммасини тўрт гуруҳга бирлаштириш мумкин. Агар давлатнинг ривожланишини 100% деб фарз қилсак, 70%и ҳалоллик ва покликка, инсонларнинг сўзи билан иши бирлигига, 15%и фан-техника тараққиётига, 15%и тадбиркорликка тўғри келади.

Минтақавий аграр ишлаб чиқариш комплекси таркибида тизимли ёндашувга асосланган ҳолда 4 та асосий блокни ажратиш курсатиш мумкин:

1. Қишлоқ хўжалигига ишлаб чиқариш воситалари етказиб берувчи ва сервис хизмати курсатувчи ташкилот ва корхоналар

2. Қишлоқ хўжалигининг ўзи – барча ташкилий–хукукий шаклдаги қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари, ширкат хўжаликлари, фирмалар

3. Махсулотни саклаш, қайта ишлаш ва реализация қилиш, озик-овқат, гушт-сут саноати, улгуржи озик овқат бозорлари, бозорлар, чакана савдо ва овқатланиш тармоклари

4. Илмий тадқиқот, укув-маслаҳат марказлари, аграр университетлар ва коллежлар, информაციон ва мониторинг хизматлари.

Хозирги кунда қишлоқ хўжалиги махсулотларининг улгуржи бозорларини ташкил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Озик-овқат бозори тизими: қишлоқ хўжалик махсулотлари бозори, иш кучи (меҳнат) бозори; ишлаб чиқариш воситалари бозори, молия (капитал) бозори; бозор инфраструктураси ва бозорни бошқариш механизмларини уз ичига олади.

Мазкур бозор тизимининг узига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши кўп ҳолларда табиий иқлим ва бошқа шароитлар таъсири туфайли товар ишлаб чиқарувчиларнинг хоҳишларига боғлиқ бўлмайди. Кутган ёки режалаштирилган натижага эришиш ишлаб чиқарувчига бевосита боғлиқ эмас. Оқибатда бозор талаби ҳар хил даражада таъминланиши мумкин.

2. Аҳолининг озик-овқатга, саноатнинг ҳом ашёга талаби мунтазам бўлиши қишлоқ хўжалик махсулотини уз вақтида сотиш қафолатини пайдо қилади. Бу эса қишлоқ хўжалигида товар ишлаб чиқарувчиларни махсулот ишлаб чиқаришни мунтазам кўпайтириш учун шароит яратади. Бундай қафолатларни бошқа соҳаларда кутиш мумкин эмас.

3. Ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва кўп тармокли ривожлантириш. Қишлоқ хўжалигида бир турдаги маҳсулотларни етиштириш учун қушимча бошқа тармоқларни ташкил этиш заруриятни келтириб чиқаради. Масалан, дон етиштириш учун чорва молларини боқиш талаб этилади. Чунки, дон маҳсулотлари чиқиндилари чорва моллари учун озуқа бўлиб ҳисобланади. Оқибатда ҳилма ҳил маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконияти пайдо бўлади. Бу, бир томондан, товар ишлаб чиқарувчига қушимча даромад келтирса, иккинчи томондан, турли маҳсулотларни сотиш деҳқон учун қушимча муаммоларни келтириб чиқаради.

4. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг кўп турлари тез бузилувчан бўлиб, уларни қисқа вақтда сотиш зарур. Бу эса товар ишлаб чиқарувчилардан қушимча капитал харажатлар (омборлар, совутгичлар, идишлар ва хоказо) қилишни талаб этади. Акс ҳолда, бир қисм етиштирилган маҳсулот нобуд бўлиб, олинадиган даромад микдори пасайишига олиб келади.

5. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини асосий истеъмол этувчи манбалар шаҳарларда жойлашган. Бу эса маҳсулотни сотиш учун ҳар ҳил босқичлардаги даллоллар, воситачилар хизматида фойдаланишни талаб этиб, бу харажатлар ҳам фойда ҳисобидан туланади.

6. Кўпчилиқ қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бир йилда бир марта ёки икки марта етиштирилади. Аммо уларнинг кўпчилиги ҳар куни истеъмол қилинади. Бу эса катта микдорда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш билан боғлиқ бўлган харажатларни келтириб чиқаради. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг бу хусусиятлари товар ишлаб чиқарувчиларнинг оладиган даромади анча камайишига сабаб бўлади.

7. Чорвачилик маҳсулотлари бозорининг ўзига ҳос хусусиятларидан бири товарнинг нарҳини давлат тузилмалари ёки йирик монополист компаниялар эмас, балки миллионлаб майда ишлаб чиқарувчилар кескин рақобат асосида белгилайдилар. Маҳсулотлар нарҳи бозордаги талаб ва таклифга асосан доимо ўзгариб туради.

8. Хозирда Ўзбекистонда чорвачилик маҳсулотлари етиштириш билан барча қишлоқ хўжалиги корхоналари, қишлоқ аҳолиси ва томорқага эга бўлган кўплаб шаҳар аҳолиси шуғулланмоқда. Ишлаб чиқарувчиларнинг кўп сонлилиги чорвачилик маҳсулотлари бозорига хосдир. Бу ишлаб чиқарувчилар айна вақтнинг ўзида ўзлари етиштирган маҳсулотларнинг истеъмолчилари ҳамдир. Оддий аҳоли қўлида кўп сонли чорва моллари мавжуд бўлиб, улар ишлаб чиқарган маҳсулотлар бозор товар айланмасига кирмайди, унинг ҳисобини юритиш қийин. Унинг ялпи ишлаб чиқариш ва истеъмол хажмида улуши салмоқли бўлиб келгусида янада кўпайиши кутилмоқда.

Қишлоқ хўжалигида деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини сотиш икки бозорда: давлат топшириқларини бажариш ва бевосита талаб, истеъмол бозорлари орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида босқичма-босқич бозор муносабатларини таркиб топиши ва ривожланишини таъминлаш мақсадида туб иқтисодий ислохотлар ўтказилмоқда. Иқтисодий ислохотлар ўзига хос иқтисодий инкилоб ҳисобланиб, мулкка эгалик қилиш ва ундан фойдаланишнинг янги шакллари вужудга келишини тақозо этади. Аграр соҳада бозор муносабатларини таркиб топиши аввало мулк ислохотларини ўтказиш билан боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириши юз бермоқда. Бу эса ўз навбатида мулкчиликнинг ва унги мос ҳолда хўжалик юритишнинг янги шакллари вужудга келтириб иқтисодиётда кўп укладликка асос солди. Натижада мулк ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг умумий хажмида нодавлат секторни ҳиссаси саноат маҳсулотида 58,4% ни, қурилиш ишларида 71,4% ни, чакана товар айланмасида 95,3% ни ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотида 99,0% ни ташкил этади.

Чорвачилик товарлари деҳқон бозорларида, улгуржи озиқ-овқат бозорларида, махсус дўконларда, умумий овқатланиш корхоналарида, тайёрлов ташкилотларида ҳамда гўшт ва сутни қайта ишловчи корхоналарга сотилади.

Чорвачилик маҳсулотлари етиштирувчилар қўл меҳнатидан кенг фойдаланадилар. Унда деярли барча ёшдаги аҳоли иштирок этади. Шу сабабли меҳнат унумдорлиги паст ҳисобланади.

Оддий аҳоли қўлидаги чорва моллари учун ем-ҳашак етказиб бериш асосий муаммолигича қолмоқда. Ер майдонлари шундоқ ҳам танқис бўлган пайтда пичан ғамлашнинг деярли иложи йўқ. Буғдойдан бўшаган майдонларга такрорий экин сифатида вилоят бўйича 2005 йилда 56 гектарга маккажўхори экилди. Бир бош қорамолга тўғри келадиган ем-ҳашак миқдори 50 тонна бўлиб меъёрдан 18 фоиз камдир. Бу эса талабни қондириш учун етарли эмас.

Ривожланган хорижий мамлакатларда кескин рақобат шароитида товарнинг ташқи кўринишини яхшилаш, чиройли ва ёрқин кўринишда қадоклаш ва реклама қилишда энг замонавий ютуқлардан кенг фойдаланишади. Дўконларнинг ташқи ва ички кўринишини махсус усулларда чиройли жиҳозланади. Бу чора-тадбирларнинг ҳаммасига жами меҳнат ва маблағнинг 15%и атрофида сарфланади.

1.3. Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш даражасини ифодаловчи иқтисодий ва статистик кўрсаткичлар

Хусусий тадбиркорлик фаолиятини самарадорлигини аниқлаш у қайси йўналишда фаолият кўрсатмасини (енгил ва озиқ-овқат саноатидами, таълим тизимида ёки ижтимоий хизмат турларидами бундан қатъий назар) энг аввало истеъмолчи манфаати белгиловчи аҳамиятга эга бўлади. Бинобарин, бозор иқтисодиёти шундай иқтисодиётки, унга ишлаб чиқаришни истеъмолчига бўйсундириш, яъни ижтимоий йўналганлик иммонент хосдир. Ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий параметрлари пировард натижада аҳолининг ортиб ва ўзгариб бораётган эҳтиёжларига қараб белгиланади. Аҳолининг тўхтовсиз ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш, талабни рағбатлантиришга интилиши айна шу йўл билан фойда олиш ва ишлаб чиқаришни йўлга қўйувчи тадбиркор фаолиятини рационаллаштириш, ишлаб чиқарувчилар манфаатларини истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондириш воситасида рўёбга чиқарадиган бозор иқтисодиёти ижтимоий йўналтирилганлигининг ҳал қилувчи ички белгилар мажмуига айлантиради^{1[1]}.

Айни пайтда озиқ-овқат соҳасида ҳам тадбиркорлик фаолиятига ташқи таъсирлар ҳам ўз ҳукмини ўтказди. Зеро таъсир чуқур ижтимоий мазмунга эга. Ташқи таъсирларни моҳиятан тадбиркорлик фаолиятига бевосита алоқадор муҳим ходиса дейиш мумкин. Бунинг қисман ҳозирги иқтисодиёт назариясида даромад таъсири деб аталиши кенг ёйилган назария модификацияси билан ифодалаш мумкин. Жаҳондаги кўплаб иқтисодчилар жумладан, Маршалл, Пигу, Порето ва бошқалар^{2[2]} аҳоли ижтимоий фаровонлиг сабабларини аниқлашда даромадлар тақсимооти омилига қараганда даромадларни ўсиб бориш омилини кўпроқ ажратиб кўрсатганлар.

Кўп ҳолларда абсалют ўсиш катталиги нисбатан кичикроқ бўлган даромад, ижтимоий нуқтаи-назардан уни қўшимча қайта тақсимлаш қўламлари

^{1[1]} Вахобов А. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. –Тошкент: Шарқ, 2003. -18 б.

^{2[2]} Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. – Москва: Пер. с. англ., 1994. -320-342 с.

каттароқ бўлган даромадга қараганда самаралироқ бўлиб чиқади. Тадбиркорликдан келадиган даромадларни ана шу нисбат кичик даромадларга хос. Биз куйида унинг таҳлил моделини берамиз. Бу модел озиқ-овқат маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолияти билан ҳам боғлиқ.

Даромад миқдори асосан меҳнат унумдорлиги, ишлаб чиқаришнинг материал сиғими, маҳсулот сифати, асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигига боғлиқ.

Маҳсулотнинг сифат кўрсаткичи унинг маълум бир хоссасининг миқдор жиҳатидан тавсифи ҳисобланади ва маълум шароитда унинг сифатини белгилайди. Сифат кўрсаткичлари маълум бирликларда ифодаланади ва стандартларда якка ёки комплекс тартибда ўз аксини топади.

Маҳсулотнинг товар сорти комплекс кўрсаткич бўлиб, унинг бир қатор хоссаларини ўз ичига олади. Масалан, картошканинг товар сорти, ташқи кўриниши, пишганлиги, ифлослиги ва бошқа бир қатор хоссаларини ўз ичига олади.

Маҳсулотнинг сифатини иқтисодий жиҳатдан баҳолайдиган кўрсаткич-интеграл кўрсаткичдир. Интеграл кўрсаткич маҳсулотнинг фойдали томонларининг йиғиндисини уни яратиш, истеъмол қилиш учун сарф бўлган харажатга нисбати орқали ифодаланади. Бу эса маҳсулот сифатининг рентабеллигини, яъни сарф қилинган сўмга тушадиган фойдани белгилайди.

Стандартларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифат кўрсаткичларининг мажмуасини ҳисобга олган ҳолда товар сортларга ва гуруҳларга ажратилади.

Маҳсулотнинг товар сорти маълум сифат кўрсаткичлари турлари бўйича маҳсулотнинг градацияси ҳисобланади.

Маҳсулотлар сақланувчанлигига қараб ҳам гуруҳларга ажратилади. Улар узоқ вақт сақланадиган ва қисқа вақт сақланадиган маҳсулотлар бўлади.

Иқтисодиётда тармоқлар фаолиятини баҳолашда бир қатор кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиб келинган. Одатда биз корхона фаолиятини баҳолашда умумлашган кўрсаткичлардан фойдаланишга ўрганиб қолганмиз. Яъни:

- ишлаб чиқарилган товар маҳсулоти ҳажми, сўм;

-ҳодимлар сони, киши;

Шу жумладан саноат ишлаб чиқариш ходимлари сони:

-1 киши ҳисобига ишлаб чиқарилган маҳсулот, сўм;

Шу жумладан, бир саонат ишлаб чиқариш ходими эвазига ишлаб чиқарилган маҳсулот;

-асосий ишлаб чиқариш фондлари қиймати, сўм;

-фонд қайтими, сўм;

-маҳсулот ишлаб чиқариш учун кетган харажатлар, сўм;

-бир бирлик товар маҳсулотга тўғри келадиган сарф, сўм;

-фойда, сўм;

-рентабеллик (фоиз).

Бозор иқтисодиёти шароитида юқоридаги кўрсаткичларда айрим тадбиркорлик фаолиятини баҳолаш мақсадга мувофиқ ҳисобланмайди, чунки, улар тадбиркорлик фаолиятини умумий ҳолатларини ифодалайди ҳолос. Бу эса ушбу соҳада илмий изланишлар олиб борилишини тақозо этади.

Шу билан бир қаторда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш дастурини бажарилишига таъсир этувчи омилларни ҳисобга олишимиз зарур. Уларга: маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва структураси, меҳнат унумдорлиги, асосий ишлаб чиқариш фондларидан фойдаланиш, янги техника ва технологияни ишлаб чиқаришга жорий этиш, ишлаб чиқариш имкониятларидан оқилона фойдаланиш ва бошқалар киради.

Юқоридаги кўрсаткичлар озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини умумлашган ҳолда характерлайди ҳолос. Унинг алоҳидалик томонларини белгилашда кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда биз қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз ва ундан фойдаланишни тавсия этамиз. Уларга:

1. Озиқ-овқат саноатининг саноат тармоқлари ичида тутган ўрни. Бу кўрсаткич озиқ-овқат саноати корхоналарида ишлаб чиқарилган маҳсулотни (ООСМ) жами саноат маҳсулотига (ЖСМ) тақсимлаш орқали аниқланади.

$$OOSMU = \frac{OOSM}{JSM} \quad (1)$$

2. Озиқ-овқат саноати корхоналарида банд бўлган ходимлар сони. Ушбу кўрсаткич маълум бир даврда озиқ-овқат саноати корхоналарида банд бўлган ходимларнинг ўртача рўйхатдаги сони йиғиндиси билан аниқланади.

3. Озиқ-овқат саноати корхоналари ходимларини таркиби тузилиши. Корхонадаги ходимлар таркибига тавсифнома бериш, уларнинг сифатини баҳолашда асосий ўрин тутди. Масалан, 1) Ишчи техник ходимлар, 2) Ишчи ва хизматчилар, 3) Майда хизмат ходимлари.

4. Озиқ-овқат саноати корхоналари асосий ишлаб чиқариш фондлари қиймати. Тармоқнинг техник салоҳиятини баҳолашда етакчи ўринни эгаллайди ва асосий фондлар ва нормалаштирилган айланма маблағлар йиғиндисидан иборат.

$$FQ_{oos} = AF + NAM \quad (2)$$

5. Озиқ-овқат саноати корхоналари асосий ишлаб чиқариш фондларининг жами саноат ишлаб чиқариш фондларидаги улуши, фоизда. Бу тармоқнинг ўрнини характерлаб тармоқдаги асосий ишлаб чиқариш фондлари қийматининг бутун саноатдаги асосий ишлаб чиқариш фондларга нисбати билан ҳисобланади.

$$ICHF_{ulushi} = \frac{AICHFQ}{BSAICHF} \quad (3)^{3[3]}$$

6. Озиқ-овқат саноати корхоналарининг олган фойдаси ёки умумий фойдадаги улуши. Тармоқнинг молиявий ҳолатини характерловчи асосий

^{3[3]} Ушбу берилган формулалар муаллиф тавсияси.

кўрсаткич ҳисобланади. Озиқ-овқат саноати корхоналари олган фойданинг умумий (жамланган) миқдорини ифодалайди.

7. Озиқ-овқат саноати тармоқлари самарадорлиги.

$$P = \frac{\Phi}{K} \quad (4)$$

Бу ерда: Р- озиқ-овқат саноати рентабеллиги, фоизда.

Φ- тармоқда олинган фойданинг умумий суммаси, сўм.

К- маълум даврда озиқ-овқат саноати ишлаб чиқаришини ривожлантиришга сарфланган капитал маблағ, сўм

Юқоридаги кўрсаткичлар орқали биз тармоқ фаолиятини тўла баҳолай олиш имкониятига эга бўламиз.

Маҳсулот таннархини пасайтиришда шу маҳсулотни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш харажатларини таркибини маҳсулот ишлаб чиқаришн ўсишига нисбатан камайишига қаттиқ риоя қилиш керак.

Кўп озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик субъектларида маҳсулот таннархи таркибида материал сарфлари катта салмоққа эга, шунинг учун хом ашё материал, ёқилғи ва электр энергияни бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқаришда иқтисод қилиш хусусий тадбиркорликда йирик самара беради. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда харажатларни пасайтиришни асосий шарт, бир бирлик озиқ-овқат маҳсулотни ишлаб чиқаришда сарфланадиган хом-ашё ва материаллар ҳисобланади.

Шу билан бир қаторда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш дастурини бажарилишига таъсир этувчи омилларни ҳисобга олишимиз зарур.

Омиллар бўйича таҳлил одатда бир бирлик товар маҳсулоти учун кетган харажатларнинг кўрсаткичлари бўйича ўтказилади. Бу кўрсаткичга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:

- алоҳида маҳсулотлар таннархини ўзгариши;
- алоҳида маҳсулотларга қўйилган нарх-навонинг ўзгариши;

- товар маҳсулотининг таркибий ўзгаришлари.

Бу омилларнинг бир бирлик товар маҳсулотига кетган харажатлар динамикасига таъсирини таҳлил этамиз. Авваламбор бир сўмлик товар маҳсулотига кетган харажатларни динамикаси қуйидаги формула билан ифодалаш мумкин:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^m M_i * T_i}{\sum_{i=1}^m M_i * H_i} : \frac{\sum_{i=1}^m M_{i-1} * T_{i-1}}{\sum_{i=1}^m M_{i-1} * H_{i-1}} \quad (5)$$

M_i ва M_{i-1} - жорий ва ўтган даврда ишлаб чиқарилган алоҳида маҳсулотнинг миқдори;

T_i ва T_{i-1} - жорий ва ўтган даврда ишлаб чиқарилган алоҳида маҳсулот турларининг таннари;

H_i ва H_{i-1} – жорий ва ўтган даврда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг алоҳида турлари бўйича қўйилган улгуржи нархлар.

$\sum M_{i-1} T_{i-1}$ - ўтган даврдаги товар маҳсулотининг ўтган даврдаги таннари

$\sum M_{i-1} H_{i-1}$ - ўтган даврдаги товар маҳсулотнинг ўтган даврдаги улгуржи нархдаги ҳажми

Энди бир бирлик товар маҳсулотига кетган харажатлар динамикасига юқорида кўрсатилган омиллар таъсирини аниқлаймиз:

1. Алоҳида маҳсулотлар таннарининг ўзгариши таъсири кўрсаткичи қуйидаги шаклда аниқланади:

$$K_1 = \frac{\sum_{i=1}^m M_i * T_i}{\sum_{i=1}^m M_i * H_{i-1}} : \frac{\sum_{i=1}^m M_{i-1} * T_{i-1}}{\sum_{i=1}^m M_{i-1} * H_{i-1}} \quad (6)$$

$\sum M_i H_{i-1}$ – жорий даврдаги товар маҳсулотининг ўтган давр нархдаги ҳажи;

$\sum M_i T_{i-1}$ – жорий даврдаги товар маҳсулотининг ўтган даврдаги таннари.

Кўришиб турибдики, бу омилни аниқлашда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг миқдори (M_i) ва уларга қўйилган нархлар (H_{i-1}) ўзгармас сифатда олинган,

ўзгаргани фақат маҳсулотларни алоҳида турлари бўйича таннархи (T_i ва T_{i-1}) дир.

2. Алоҳида маҳсулотлар нархи ўзгаришининг таъсири кўрсаткичи қуйидаги шаклда аниқланади:

$$K_2 = \frac{\sum_{i=1}^m M_i * T_i}{\sum_{i=1}^m M_i * H_i} : \frac{\sum_{i=1}^m M_i * T_i}{\sum_{i=1}^m M_i * H_{i-1}} \quad (7)$$

Кўришиб турибдики, бу омилнинг таъсирини аниқлашда ҳам ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг миқдори (M_i), алоҳида маҳсулотнинг таннархи (T_i) ўзгармайди, ўзгаргани, фақат маҳсулотларнинг алоҳида турларига қуйилган нархи (H_i ва H_{i-1}) ва натижада бу омилларнинг таъсири аниқланади.

3. Товар маҳсулоти таркибий ўзгаришининг таъсири. Товар маҳсулоти таркибига ҳар хил маҳсулотлар кириб, улар ўзига хос рентабеллик даражаларига эга. Уларнинг бир сўмлик хажми учун ҳар хил харажатлар бўлади, натижада товар маҳсулотининг таркибида бу маҳсулотларнинг салмоқлари жорий даврда ўтган даврга нисбатан ўзгарса, бир сўмлик товар маҳсулоти учун кетган харажатларнинг ўртача даражасига таъсир кўрсатади ва у қуйидагича аниқланади:

$$K_3 = \frac{\sum_{i=1}^m M_i * T_{i-1}}{\sum_{i=1}^m M_i * H_{i-1}} : \frac{\sum_{i=1}^m M_{i-1} * T_{i-1}}{\sum_{i=1}^m M_{i-1} * H_{i-1}} \quad (8)$$

Кўришиб турибдики, бу омилларнинг таъсирини аниқлашда, ҳисоб-китобда маҳсулотлар таннархи, нарх ўзгармас сифатида олинган, ўзгаргани- бу товар маҳсулотини жорий даврда ўтган даврга нисбатан ўзгаришдир (M_i ва M_{i-1}). Демак, жорий даврда ўтган даврга нисбатан товар маҳсулотининг таркиби ўз-

гарган бўлса, бу омил бир сўмлик товар маҳсулотига кетган харажатлар даражасига таъсир кўрсатади.

Юқорида келтирилган омилли кўрсаткичлар ҳар бир омилнинг таъсирини аниқ кўрсатади, улар ўзаро боғланган, кўпайтмаси эса бир сўмлик товар маҳсулотларига кетган харажатлар динамикасини беради, яъни:

$$K = K_1 * K_2 * K_3 \quad (9)$$

Харажатларни камайтириш хом ашёдан комплекс фойдаланиш, улар ўрнига тежамли хом-ашёларни тадбиқ қилиш ва ишлаб чиқариш чиқиндилардан тўлиқ фойдаланишни ташкил этишга боғлиқ. Умуман маҳсулот ишлаб чиқаришдаги ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш материал ва меҳнат сиғимини камайтириш билан боғлиқ.

Юқоридаги кўрсаткичлар озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини умумлашган ҳолда характерлайди холос. Унинг алоҳидалик томонларини белгилашда кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

1.4. Бозор иқтисодиётига асосланган давлатларда озиқ-овқат бозорлари.

Ҳозирги вақтда Европа Иттифоқи доирасида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг 95%и атрофида реализация қилинадиган озиқ-овқат товарларининг алоҳида турлари бўйича 20 дан зиёд бозорлар фаолият юритмоқда. Бу бозорларнинг ҳар бири нархларни бошқариш ва қўллаб-қувватлашнинг ўз тизимига эга. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тахминан тўртдан уч қисми ишлаб чиқарувчиларга қўшимча субсидиялар ёки рақобатчилардан ҳимоялашни ўз ичига олувчи бозорларда реализация қилинади.

Европа Иттифоқи мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва озиқ-овқат маҳсулотларини реализацияси тизими қуйидаги босқичлар ёки қуйи тизимларни ўз ичига олади:

- ◆ фермалардан қишлоқ хўжалиги хом ашёсини оралиқ истеъмолчиларга (қайта ишлаш саноати корхоналарига, савдо компанияларига ёки улгуржи воситачиларга) улгуржи етказиб бериш;
- ◆ озиқ-овқат товарлари ёки янги узилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чакана савдо тармоқларига улгуржи етказиб бериш.

Қишлоқ хўжалиги хом ашёсини улгуржи реализация қилишнинг қуйидаги шакллари тарқалган:

- саноат ёки савдо компаниялари томонидан фермерлар билан хом ашё ва янги маҳсулотларни контракция қилиш;
- маҳсулотларни фермерлар кооперативи орқали реализация қилиш;
- тармоқлараро келишувлар доирасида маҳсулотнинг йирик партияларини етказиб бериш, бу ерда етказиб берувчилар кооперативлар, қишлоқ хўжалиги компаниялари, ва бошқа шаклдаги жамоа корхоналари бўлиши мумкин;

- биржа савдоси, шу жумладан реал товар мавжуд бўлмаган ҳолатда тезкор шартномалар (бу шаклда фақат йирик контрагентлар боғланади);
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотини бевосита фермада улгуржи воситачиларга ёки қайта ишлаш ва савдо ташкилотларининг агентларига сотиш;
- давлат ташкилотларига сотиш ёки гаровга бериш.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини реализация қилишнинг юқорида санаб ўтилган шаклларида контрактация усули анча кенг тарқалган. У энг аввало мунтазам талаб мавжуд бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ўз ичига олади. Бундан ташқари контрактация тез фойдаланиш ва реализация қилишни талаб қилувчи маҳсулотларга ҳам тарқалган. Контракт тизими камдан кам ҳолда турли мақсадлардаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва реализация қилишга таъсир этади. У фермерлар ва интегратор-корхоналар (озик-овқат, ем ишлаб чиқариш, савдо ташкилотлари) ўртасида маълум турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва реализация қилиш бўйича шартномалар тузишни кўзда тутди.

Европа Иттифоқи мамлакатлари тажрибаси кўрсатадики, контрактация тизими қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишга, меҳнат унумдорлигининг ошишига, Ҳаражатларнинг камайишига ёрдам беради. У аграр секторда майда товар ишлаб чиқариш концентрациялаш воситаси бўлиб хизмат қилади, сифати ва стандартларига умумий талаблар асосида ягона режа бўйича ишлаб чиқаришни ташкил этишга имкон беради.

Кўпгина Ғарбий Европа длатларида, АҚШ ва Японияда фермерларнинг маҳсулотни реализация қилиш, ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлаш, сервис хизмати кўрсатиш бўйича бозордаги фаолиятини кооперативлар орқали амалга оширилади. Кооперативлар фермерларнинг реализация соҳасидаги манфаатларини ҳимоя қилиш учун тузилади. Бундай фаолиятга импульс бўлиб доимий равишда таклифнинг талабдан устунлиги ва бозор конъюнктурасига ўз манфаатларига кўра таъсир этишга интилиш хизмат қилади.

Реализация ва қайта ишлаш кооперацияси маҳсулот фермадан улгуржи ёки чакана савдогача етиб борадиган йўлни ўз ичига олувчи кўп босқичли тармоқ структурасига эга. Бунда фермерларнинг бир хилдаги ва бир жойдаги дастлабки кооперативлари минтакавий кооператив бирлашмани тшkil қилади. Бу кооперация фермерларга антимонопол ҳаракат воситаси бўлиб хизмат қилади ҳамда улар манфаатларининг ҳимоясини таъминлайди, маҳсулот реализациясининг муқобил йўллари шакллантиради, қандайдир даражада харид нархлари даражасини пастлатади.

Бир қатор ривожланган мамлакатларда (АҚШ, Канада, Германия, Бельгия, Австралия) қишлоқ хўжалиги хом ашёсини реализация қилишда товар биржалари муҳим роль ўйнайди. Биржа савдоси деярли барча чорвачилик маҳсулотлари ва кўпгина деҳқончилик маҳсулотларини қамраб олади. Товар биржаси маълум характерли товарлар бозорида мунтазам фаолият юритувчи тижорат ташкилоти ҳисобланади. Европа Иттифоқи статистикаси тасдиқлайдики, гарчи охириги йилларда умумий битимлар сониде қишлоқ хўжалиги товарларининг улуши 80% дан 40% га тушиб қолган бўлса ҳам озиқ-овқат бозоридаги улгуржи савдода биржанинг роли ўсиб бормоқда.

Улгуржи савдода товарларнинг катта қисми бевосита ишлаб чиқарувчилардан, чакана савдода эса - воситачилар ёки улгуржи савдогарлардан сотиб олинади. Контрактация ва кооператив алмашувнинг тез ривожланишига қарамасдан улгуржи савдода улгуржи бозорлар ва аукционлар муҳим роль ўйнайди.

Франция улгуржи бозорларида мева-сабзавотларнинг 45%и, тухум ва йирик шохли қорамолнинг 50% дан кўпроғи, қўйларнинг 3/4 қисми сотилади. Германияда фермерлар улгуржичиларга доннинг ярмини, мева, сабзавот ва қорамолларнинг 60% дан кўпроғини, картошканинг деярли ҳаммасини ва тухумнинг 50% ини сотадилар. АҚШда оптовиклар фермерлардан реализация қилинадиган қорамол, жун, тамаки, ёғ хом ашёси, пахта, мева, сабзавотларнинг катта қисмини сотиб оладилар.

Улгуржи бозорларда мева, сабзавот, картошка, қорамол ва гўшт, сут, тухум, балиқ ва бошқа маҳсулотларнинг ички бозор нархлари шаклланади. Улгуржи бозор нархлари чорвачилик маҳсулотлари реализациясининг бошқа барча каналлари учун ва хусусан давлат томонидан қўлланадиган кафолатли нархлар учун мўлжал бўлиб хизмат қилади.

Европа Иттифоқи мамлакатларида улгуржи бозорлар универсал ёки ихтисослашган бўлади. Универсал улгуржи бозорлар аралаш давлат-хусусий корхоналардир. Бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳажми ва хилма хиллиги бўйича йирик бўлган бозорлардир.

Ихтисослашган бозорлар асосан бир хил турдаги маҳсулот билан савдо қилади. Фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган қорамол, мева-сабзавотлар, гуллар ва бошқаларни қайта ишлаш корхоналарига ёки чакана савдога сотиладиган улгуржи бозорларнинг бошқа шакли - аукционлар ҳам кенг тарқалган.

Аукцион савдоси сотувчи ва ҳаридорлар учун бир қатор афзалликларга эга. Сотувчи товарнинг катта партиясини кредитга бермасдан, тез бирданинга сотади. Харидор товарни биринчи қўллардан, одатда арзон нархларда сотиб олади. Аукционларда нархлар ҳаридорлар рақобати асосида белгиланади.

Улгуржи бозорларда асосий таъминотчилар сифатида оптовиклар, фермерлар кооперативлари ва ишлаб чиқарувчилар бирлашмалари, камдан кам ҳолларда эса йирик фермер хўжаликлари, озиқ-овқат саноати компаниялари ҳисобланади. Харидорлар сифатида фермерлар ва кооперативлардан қишлоқ хўжалиги хом ашёсини сотиб олиб озиқ-овқат саноатига ҳамда (свежий) ҳолда истеъмол қилинадиган маҳсулотларни чакана савдо тармоқларига сотадиган йирик улгуржи компаниялар ёки майда оптовиклар ҳисобланади. Шу фирмаларнинг ўзига йирик улгуржи компаниялар ишлаб чиқарувчилардан олинган тайёр озиқ-овқат маҳсулотларини сотади.

Европа Иттифоқи мамлакатларининг аграр сиёсати қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг даромадларини умуман халқ хўжалиги даражасида

ушлаб туришни қўллаб-қувватлайди. Бошқарув органларининг барча бўғинларини асосий функцияларига нархларни кузатиб бориш, барқарорлигин қўллаш, бозорни бошқариш, ички бозор ҳажмини барқарорлаштириш, экспортни қўллаб-қувватлаш киради.

Европа Иттифоқи мамлакатларининг аграр сиёсати доирасида давлатнинг тўғридан тўғри шарт қўйиши (диктат) йўқ. Унинг асосий йўналишлари ишлаб чиқиладиганда барча манфаатдор томонларнинг вакиллари - ишлаб чиқарувчилардан тортиб вазирликларгача катнашади, асосий қоидалар Европа Иттифоқи комиссияларида муҳокама қилинади. Умуман аграр сиёсат миллий қишлоқ хўжалиги ва унинг асосий вакили бўлган фермернинг манфаатларига риоя қилишга мўлжалланган.

Нархларни белгилаш ва бозорни бошқаришда давлатнинг роли уч хил: миллий (давлат), минтақавий ва департамент даражасида олиб борилади. Нархлар сиёсати узлуксиз тарзда товар ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ. Бунда давлат маъмурий-ҳуқуқий асосда қурилган бўлса, хусусий ташаббусни чўктирмайди.

Бозор фалятини ташкил этиш ва режалаштириш бўйича Франциянинг тажрибаси аҳамиятлидир. Улгуржи савдони тартиблаш ҳамда талаб ва таклифни бошқариш учун 1953 йилда миллий аҳамиятга эга бўлган, аралаш иқтисодиёт жамиятлари ёки муниципал маъмурият томонидан бошқариладиган бозорлар тармоғи яратилган. Бу бозорларни савдо, иқтисодиёт, қишлоқ хўжалиги ва ички ишлар вазирликлари ўртасида вазирликлараро комитет кузатади. Товарларга нархлар, талаб ва таклиф ҳолати ҳақида маълумотларни қишлоқ хўжалиги вазирлигига қарашли ахборот хизмати тўплайди. У бутун Франция бўйлаб оператив тарқаладиган котировкаларни ишлаб чиқади. Миллий аҳамиятдаги улгуржи бозорлар инфраструктураси асосан акциялар назорат пакети эгаси бўлган маҳаллий ҳокимият томонидан яртилади. Улгуржи бозорнинг бошқарув аппарати ишчиларининг акцияларга эга бўлиш ҳаққи йўқ. Нархларни ишлаб чиқарувчи ва ҳаридор биргаликда келишиб, бошқа улгуржи

бозор нархларига асосланиб белгилайди. Оптовиклар давлатдан мустақилдирлар.

Ривожланган бозор савдосига эга хорижий мамлакатлар тажрибасини ҳисобга олиб давлатимизда энг аввало мева-сабзавот, гўшт, сут, тухум ва бошқа маҳсулотларнинг улгуржи савдоси ташкил қилиниши мумкин.

II БОБ. ОЗИ+-ОВ+АТ МАЩСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИ+АРУВЧИ КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСЛУБИ ВА УСУЛИНИНГ ИЛМИЙ АСОСИ.

2.1. Андижон вилоятида ози=-ов=ат бозорининг ахборот таъминотини щозирги щолати ташлили ва камчиликлари.

Вилоятимиздаги мавжуд ози=-ов=ат бозорини ахборот таъминотининг холатини ташлил этишдан аввал ози=-ов=ат бозори ахборот таъминотини таърифлаб ётиш лозим.

Ози=-ов=ат бозорининг ахборот таъминоти дейилганда, ози=-ов=ат бозорининг конъюнктураси ща=идаги маълумотни компьютер технологияси ва коммуникацион воситалари ёрдамида йи\иш, =айд этиш, щимоялаш, узатиш, тыплаш, излаш ва =айта ишлаш жараёнлари тизимига айтилади.

Ози=-ов=ат бозорининг ахборот таъминоти такомиллашганда - маълумотлар тез, сифатли ва ыз ва=тида фойдаланувчи талабини =ондиради. Бу жараённинг ривожланиши эса, ахборотлашган жамиятга ётишни таъминлайди.

Бу тизимни шакллантиришда вилоятимизда етиштириладиган ози=-ов=ат мащсулотлари ащволи ты\рисиди гап борар экан. Энг аввало, ози=-ов=ат бозорининг ахборот таъминотини щолатида щал этиш, илмий изланишлар олиб бориш учун етарлича камчиликлар ва муаммолар мавжуд.

Бош муаммо бу, маълумотларни истеъмолчиларга механик тарзда =ыл ёрдами (анъанавий усул)да етказилишидир. Истеъмолчи щам келтирилган маълумотни то ахборот щолатига келтиргунга =адар щам =ыл ёрдами (анъанавий усул)да ишлайди. Бу эса ыз навбатиди =уйидаги муаммоларни юзага келтиради:

- маълумотни анъанавий усул ёрдамида ахборотга айлантиргунига =адар ва=тдан ют=азилади, яъни, катта ми=ёсдаги маълумотни келтириб, =айта ишлаб ахборот холатига келтиргунча ва=т ётади;

- маълумот истеъмомлчига етиб боргунга =адар манбанинг шолати ызга-риши мумкин. Масалан, 10 та турдаги ози=-ов=ат мащсулотларини ишлаб чи=арувчилар ща=идаги маълумот мащсулотни сотувчи (дил-лерлар)дан олинди. Бу маълумотни ахборот холатига келтирилгунига =адар 10 та турдаги ози=-ов=ат мащсулотларини ишлаб чи=арувчилар сони ошиши ёки камайиши мумкин;
- маълумотни ыз ва=тида ахборот холатига келтирилмаслиги туфайли ис-теъмомлчилар и=тисодий жабрланадилар. Яъни, истеъмомлчи ыз шу=у=лари ты\рисидаги маълумотлардан бехараб =олади;
- маълумотларни анъанавий усул ёрдамида ахборотга айлантириш натижасида мавжуд компютер технологиясидан самарали фойдаланил-майди. Яъни, ундан машинка сифатида фойдаланилади;
- маълумотни анъанавий усулда ахборотга айлантириш натижасида маълу-мотларни тыла былиш эщтимоллиги камаяди. Бунда киритилаётган маълумот ходим томонидан тартибсизликка йыл =ыйилиши натижасида ахборотларнинг ща==онийлиги камаяди. Ю=орига берилаётган щисобот-лар сифатсиз былиб =олади. Натижада, бу ахборотга асосланган холда ишлаб чи=илаётган чора-тадбирлар ыз ащамиятини йы=отади. Бундан таш=ари маълумотни тылалик даражасини пастлиги, =уйидан ю=орига =араб узатишда ты\ридан-ты\ри берилмай, балки щисобот тарзида =ис=артирилган шолда берилганда щам муаммолар ту\илади. Яъни, =уйидан келган бирламчи маълумот мащсулотларни сотувчилар (диллер-лар) томонидан щамда корхона ва ташкилотларига мурожат кыриниши-даги бериладиган маълумотлар тумандаги савдо саноат палатаси былим-ларида ырганиб чи=илиб, щисобот шаклига келтирилади ва вилоят савдо саноат палатаси былимига берилади. Туман савдо саноат палатаси былим-ларидан щисобот шаклида жынатилаётган ахборотда истеъмомлчининг бирламчи маълумот тарзида берилган талабидай тыла былмайди, аксинча, =ис=артириб олинади. Бу билан истеъмомлчининг ози=-ов=ат мащсулотла-

рига таъминланиш жараёни камаяди. Масалан, истеъморчи талабини ёзиб маълум =илаётганда =ышни туманлардаги истеъморчилар шам ыз эхтиёжига керакли ози=-ов=ат маъсулотлари учун истагини билдиради. Бу истак ша=идаги маълумот эса туманда =олади. Вилоят савдо саноат палатаси былимига берилмайди, берилган та=дирда шам вилоятда щисобот тарзида кыриб чи=илади холос. Бош=а туманда истеъморчи талабига мос ози=-ов=ат маъсулоти бор, уларни иккаласини бевосита талабини ва таклифини бо\лаш имконияти бугунги мавжуд ахборот таъминоти ёрдамида амалга ошириш имконияти йы= (+аранг: 2.1.1-расм.).

Маълумотларни анъанавий усул ёрдамида ахборотга айлантириш жараёни =уйидагича бос=ичли жараённи ыз ичига олади;

- дастлабки маълумот;
- бирламчи =айта ишлаш;
- иккиламчи =айта ишлаш;
- щисобот каби бос=ичлардан иборатдир.

Дастлабки маълумот - бу маъсулотни сотувчи (диллер)лар томонидан йи\иладиган маълумотлар. Ёки туман савдо саноат палатаси былимларига бевосита мурожат =илиш тарзида тыпланадиган маълумотлардир (+аранг: 2.1.1-расм.).

Бирламчи =айта ишлаш жараёни маъсулот сотувчиларда =айта ишланиб, бирламчи маълумот шаклига (туман савдо саноат палатаси былими учун) ёки ахборот шаклига (маъсулот сотувчи (диллер)лари ызи учун, яъни, бу ернинг ызида шам маълумотлар дастлабки =айта ишлашдан ытказилиб фаолият доирасида якунланади) келтирилиб, туман савдо саноат палатаси былимига жына-тилади (+аранг: 2.1.1-расм.).

Иккиламчи =айта ишлаш жараёнида бирламчи =айта ишлаш натижасида олинган маълумот(ахборот)лар туман савдо саноат палатаси былимларида щисобот кыринишларига келтириш учун компьютерларга анъанавий усулда

киритилади ва тайёрланиб кераклигина =исми щисобот шаклида вилоят савдо саноат палатаси былимига жынатилади (+аранг: 2.1.1-расм).

Щисобот бос=ичида, туманда тайёрланган щисобот вилоят савдо саноат палатаси былимига етказилади (+аранг: 2.1.1-расм).

Ози=-ов=ат бозорида =айта ишланадиган маълумотлар =уйидагича кыринишда таснифланади.

1. Истеъмолчилар талаби =айси махсулотга эканлиги

2. Ишлаб чи=арилаётган махсулотлар ва янги ишлаб чи=ариладиган махсулотлар ща=идаги маълумотлар туман савдо саноат палатаси былимларига махсулотни сотиш билан шугулланувчилар яъни диллерлар томонидан берилади. Бу маълумотларга: истеъмолчиларнинг умумий сони ва таркиби; ози=-ов=ат мащсулотларининг сони, ози=-ов=ат мащсулотларининг бир =анча турларга былиниши каби маълумотлар киради (+аранг: 2.1.1-жадвал).

**Андижон вилоятида асосий озик-овкат маҳсулотларини хар
бир корхона бўйича ишлаб чиқариш хажми (тонна)**

Маҳсулотлар номи	2000 йил	2001 йил	2002 йил	2003 йил	2004 йил	2005 йил	2006 йил
1. Гўшт маҳсулотлар	3666	4243	4769	5652	5530	6919	3079
-“Андижонгўшт” х/ж.	805	3050	3382	3450			
-ёрдамчи хўжалик	161	616	641	872	1020	4062	856
-якка тартибда фаолият кўрсатувчилар	473	497	623	952	900	1170	963
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар	93	80	123	335	359	549	332
-кичик корхоналар				43	3163	777	7
-микрокорхоналар					88	361	4
2. Калбаса маҳсулотлари	315	247	302	614	427	399	239
-“Андижонгўшт” х/ж.	238	194	207	139			
-ёрдамчи хўжалик	37	15	25	132	51	79	52
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар				335	214	298	181
-кичик корхоналар	40	38	70	8	155		
-микрокорхоналар					7	22	6
3. Мева ва сабзавот консервалар, м.ш.б.	47481	33070	24316	28916	16851	20840	23372
-Андижон мева-сабзавотлар” к.и.х.ж.	10824	3396	3423	3623	3630	3770	876
-“Маск” қўшма корхонаси	10313	5779	6625	5198	4151	1410	3243
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар	6193	6200	6380	6400	6453	12439	17100
-кичик корхоналар				116	371	867	483
-микрокорхоналар					1535	2354	1670
4. Ун маҳсулотлари	127136	131696	95017	80988	110114	108200	104614
-Дон маҳсулотлари ишлаб чиқариш бирлашмаси	39846	38781	30519	11022	50191	46611	37028
-“Асака дон маҳсулотлари” х.ж	46843	51518	33634	33977	27249	20839	26897
-“Қўрғонтепа дон маҳсулотлари” х.ж.	40320	41245	27240	34898	27908	40092	40115
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар	127	152	180	387	392	512	497
-микрокорхоналар					14	146	77
5. Нон ва нон маҳсулотлари	45294	45342	49342	53523	44481	65853	33819
-ёрдамчи хўжалик	986	293	1487	1624	4063	3625	2398
-якка тартибда фаолият кўрсатувчилар	1564	1554	2027	9431	11274	12401	2330
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар	11240	11344	15980	17658	24551	38481	20273
-кичик корхоналар		10150	13626	859	2501	5285	1861
-микрокорхоналар				1300	1675	5538	2591
-якка тартибда лицензиясиз фаолият кўрсатувчилар							3850
6. Қандолат маҳсулотлари	1341	993	2196	1837	632	962	529
-ёрдамчи хўжалик	328	102	176	1510	289	397	264
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар	23	23	62	201	267	320	172
-кичик корхоналар		810	1807	32	28	54	26
-микрокорхоналар				25	48	191	67
7. Макарон маҳсулотлари	10277	11047	10082	10628	8092	8004	1487
-ёрдамчи хўжалик	112	43	69	1518	318	273	162
-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар					534	792	413
-кичик корхоналар		811	1699	195	6622	6286	396
-микрокорхоналар				20	221	501	360
8. Сут маҳсулотлари	9094	8706	12001	12322	10980	16300	12147
-Андижон сут х.ж.	3997	3540					
-Шаҳрихон сут х.ж.	515	520	520	249			

-уй хўжалигида фаолият кўрсатувчилар	4582	4646	5944	9073	9264	12970	11768
-кичик корхоналар			5537	3000	695	2862	257
-микрорхоналар					1021	468	122
9. Ўсимлик мойи	28283	28529	28695	21993	19611	21256	27107

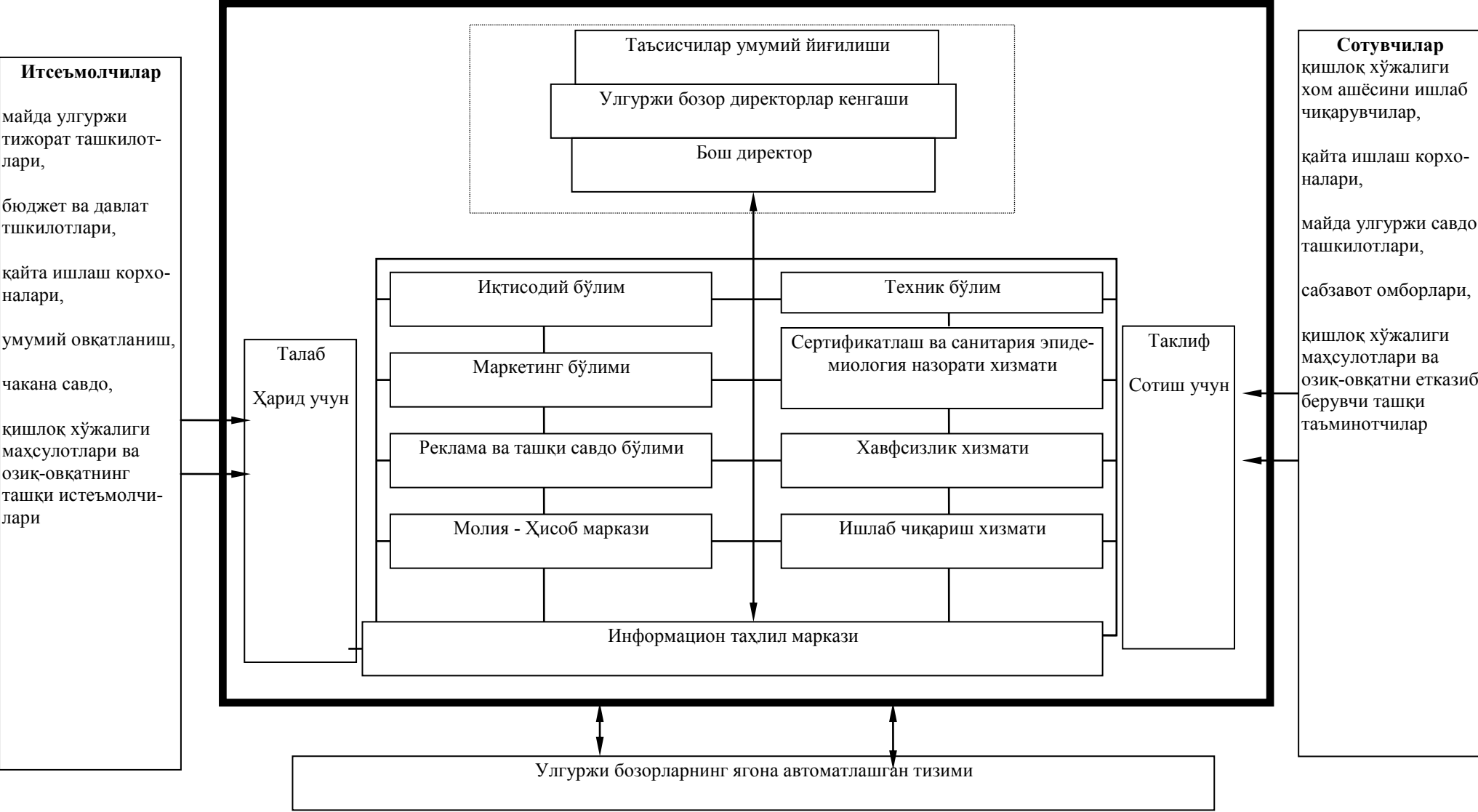
Манба: Андижон вилояти статистика бошқармасининг йиллик бюллетенидан муаллиф томонидан тузилди.

3. Истемолчилар шаънидаги маълумотлар маҳсулот сотувчилар томонидан ва истемолчиларни талаби асосида туман савдо саноат палатаси билимларига берилади ва уларга шу йидагилар киради: истемолчининг озиш-овашат буюртма асосида мурожат этган санаси; исми, фамилияси, отасининг исми; шу айси озиш-овашат маҳсулотидан шу анча кераклиги хаъида ва баҳоси хаъидаги маълумотлар озиш-овашат шартномасини бекор қилиш санаси; ва шикозлар киради.

Озиш-овашат маҳсулотлари ишлаб чиқариш хажми шаънидаги ахборотлар бевосита ташкилот(корхона)лар томонидан мурожат сифатида берилади ва уларга шу йидагилар киради: ташкилот(корхона)ларнинг мурожат қилган санаси; маҳсулотни ишлаб чиқаришни таклиф қилаётган ташкилот(корхона)нинг номи; ташкилот(корхона)ни манзили; озиш-овашат маҳсулотини ишлаб чиқариши учун буюртма миқдори (ва унга тенглаштирилган даромадлар) миқдори; буюртмачи учун қирсатиладиган имтиёзлар қиринишида былади.

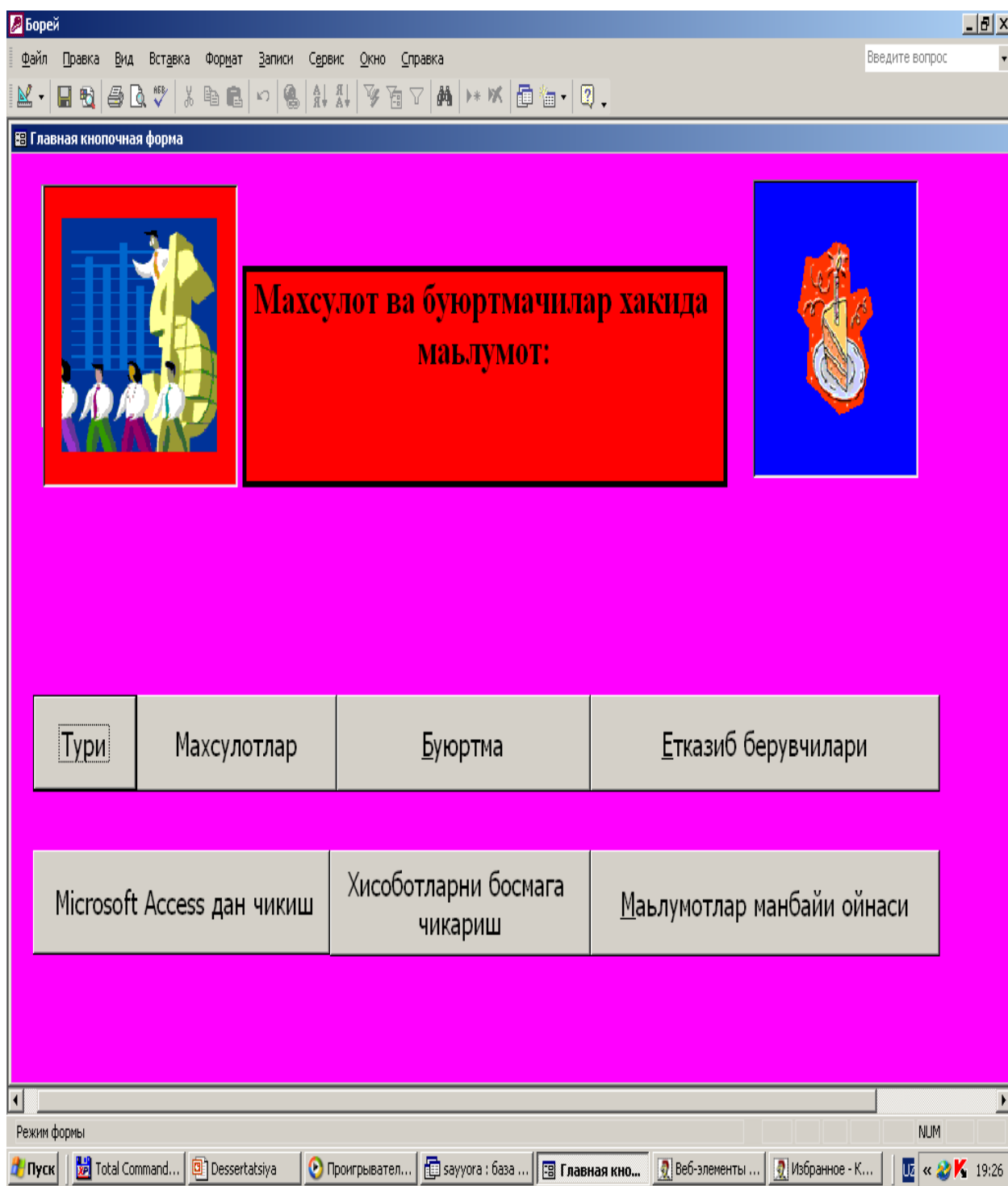
2.1.1-расмда анъанавий усулдаги ахборот таъминоти қириниши келтирилган. Ундаги тўри алоҳа ахборотларга: юридан шу йиги буйруқ ёки сыров сифатида жынатиладиган ахборотлар киради. Тескари алоҳа ахборотларга: юрида санаб ытилган хужжатлардаги маълумотларга асосланиб тайёрланадиган шисоботлар киради. Расмдан қириниб турибдики, анъанавий усулдаги ахборот алмашинув жараёни фаъат икки томонлама «юри ва шу йиги» онуни асосида амалга оширилмоқда. Шар иккала ахборот тури шам (тўри ва тескари алоҳа ахборотлари) юридан шу йиги ёки аксинча, шу йигидан юрига узатилгач, амалга ошгунига шадар, яъни, жавоб ахбороти шайтарилгунига шадар тыхталиш рый беради. Бунинг ошибатида юрида санаб ытилган камчиликлар юзага келади.

Ю=орида санаб ытилган ахборот таъминоти быйича камчилик ва муаммоларни щисобга олган щолда, ози=-ов=ат бозорида ахборот таъминоти быйича илмий иш олиб бориш ва муаммоларни щал этиш зарурдир.

2.1.1-расм. Улгуржи озиқ-овқат бозорининг ташкил этилиш ва фаолият юритиш схемаси

Microsoft Accessда тузилган дастурнинг бош менюси бу менюда биз махсулотлар тури махсулотлар буюртма етказиб берувчилар хақида маълумот олишимиз мумкин, ва биз дастурдан чиқишимиз мумкин. Хисоботларни босмага чиқаришимиз мумкин, маълумотлар манбайи ойнасига киришимиз мумкин.

2.1.2. расм. Дастурнинг бош ойнаси.

Бу ойнада
маълумотлар
базасидан
буюртмалар
хакида билиб
оламиз ва
махсулот
бахосини ва
чегирмалар
хакида
маълумот
олишимиз
мумкин.

Борей

Файл Правка Вид Вставка Формат Записи Сервис Окно Справка

Введите вопрос

sayuuga : база данных (формат Access 2000)

Открыть Конструктор Создать

Объекты

- Таблицы
- Запросы
- Формы
- Отчеты
- Страницы
- Макросы
- Модули
- Группы
- Избранное

Создание таблицы в режиме конструктора

Создание таблицы с помощью мастера

Создание таблицы путем ввода данных

Буюртмалар

Етказиб бериш

Етказиб берувчи

Махсулотлар

Мижоз

Турлари

Ханкасблар

Буюртмалар : таблица

Буюртма ко	Махсулот	Бахоси	Микдор	Чегирм
	сок узум	990,00р.	24	15%
10440	бринза	228,00р.	90	15%
10443	киви	364,00р.	12	0%
10444	Она	249,00р.	15	0%
10444	сок шафтоли	144,00р.	8	0%
10445	jz соклари	144,00р.	6	0%
10446	сок олма	36,00р.	20	10%
10446	апельсинлар	56,00р.	15	10%
10447	coca-cola	168,00р.	35	0%
10448	Она	249,00р.	6	0%
10448	fanta	147,00р.	20	0%
10449	апельсинлар	56,00р.	20	0%
10451	weston чойи	266,00р.	35	10%
10451	coca-cola	168,00р.	28	10%
10451	какос	104,00р.	55	10%
10452	киви	364,00р.	15	0%
10452	кофе	155,00р.	100	5%
10453	бананлар	120,00р.	25	10%
10454	Елена	20,00р.	20	20%
10455	jz соклари	144,00р.	20	0%
10455	оби нонлар	262,00р.	50	0%
10455	бринза	228,00р.	25	0%
10456	сок нокли	80,00р.	40	15%
10458	Она	249,00р.	30	0%
10458	киви	364,00р.	30	0%
10459	килка	278,00р.	40	0%
10460	nestle	62,00р.	4	25%
10461	сок нокли	80,00р.	40	25%
10461	Acua	207,00р.	28	25%

Запись: 1 из 45

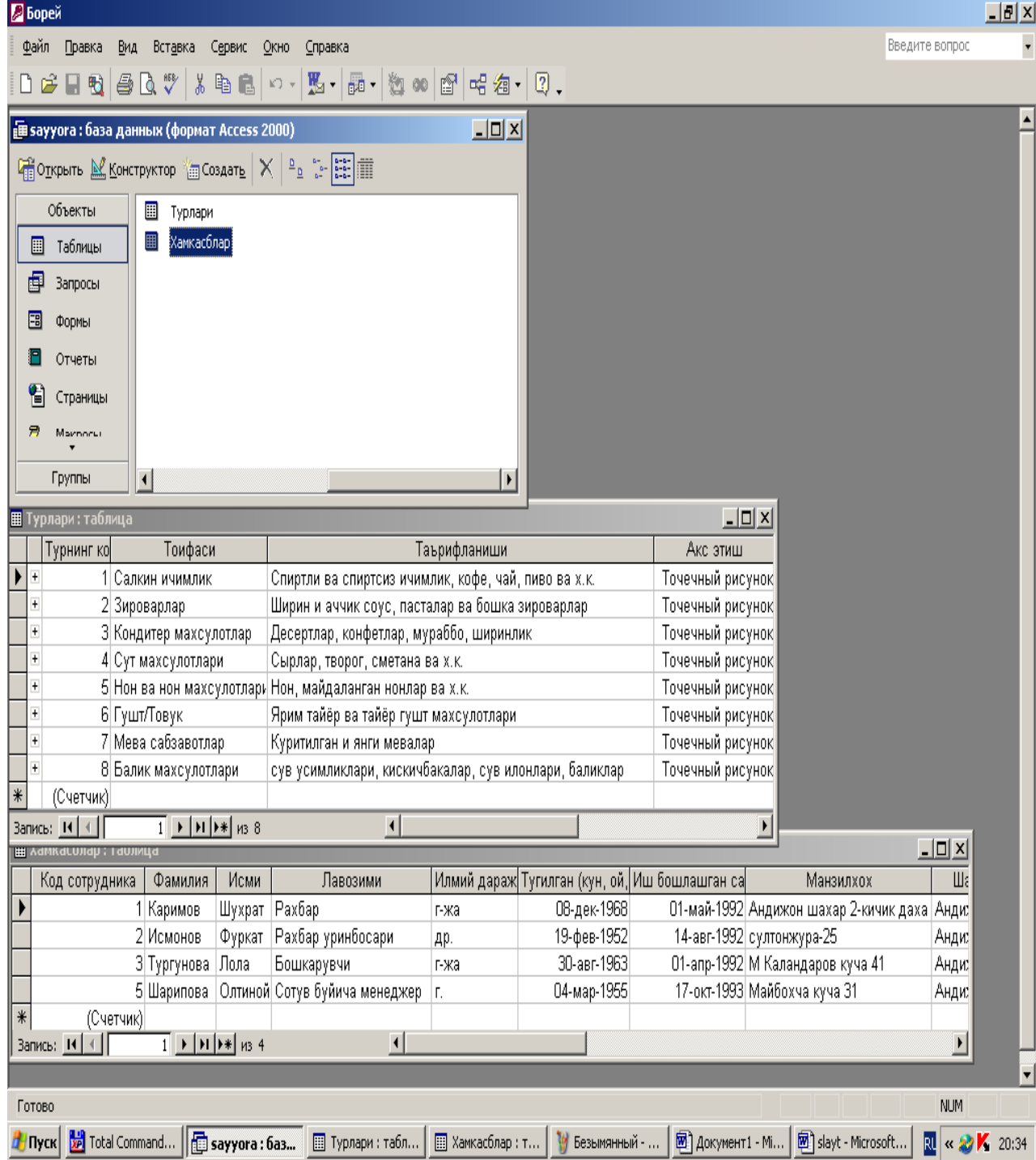
Совпадает со значением поля "КодЗаказа" в таблице "Заказы".

ПУСК Total Commander 6.03a ... sayuuga : база данных ... Буюртмалар : табли... Безымянный - Paint

NUM

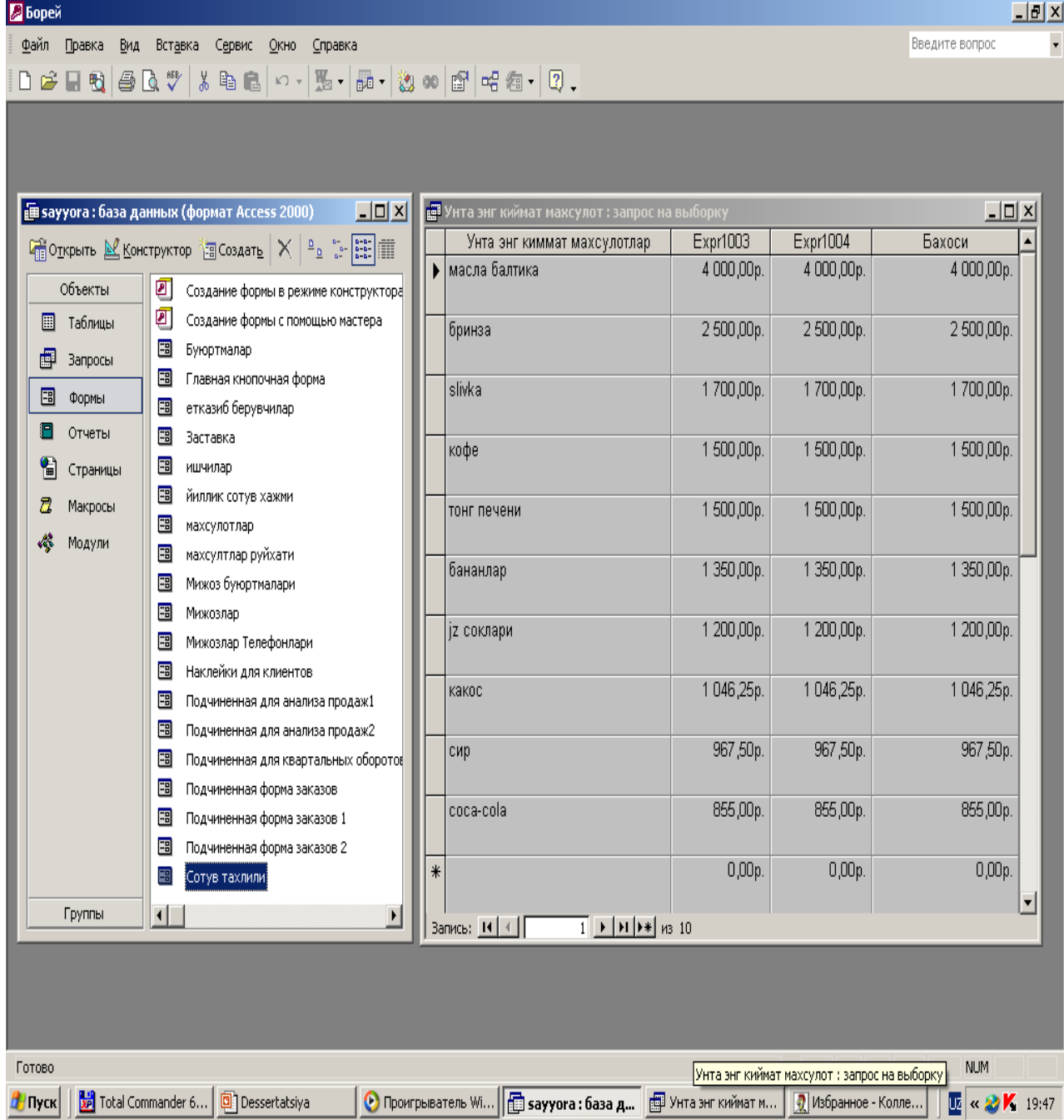
20:27

Бу урда махсулотлар турлари хакида билиш имкони бор. Яна ҳамкасблар хакидаги малумотларни олиш имкониятига егамиз. ва махсулотларни куриб уларга буюртма беришимиз мумкин.

2.1.4.Расм. Рахбар ва ишчилар тўғрисида маълумотлар манбаи.

Бу ойна бизга ўнта энг киммат махсулотлар хакида маълумот беради.

2.1.5. Расм. Ўнта энг қиммат маҳсулотни маълумотлар манбаи.

2.2.§ Ишлаб чиқариш ресурслари, ишчи кучи ва асосий фондларни оптимал фойдаланиш ва тақсимлаш.

Озиқ-овқат бозорида ишлаб чиқариш ресурслари, ишчи кучи ва асосий фондларни оптимал фойдаланишда уларнинг истиқболлаштиришни эконометрик моделларини тадқиқ этиш юзасидан мамлакатимиз олимлари илмий ишларда озиқ-овқат бозорининг бошқа бозорлар каби нарх ёрдамида тартибга солиниши, бунда ҳам истеъмол талаби ва ялпи талаб концепцияси ишчи кучига талаб ва таълифни тартибга солишда асосий мезон эканлиги эътибордан четда қолган. Мазкур тадқиқот ишида ишлаб чиқилган эконометрик моделлар комплекси таркибий жиҳатдан юқорида кўрсатиб ўтилган илмий ишлардаги моделларнинг такомиллаштирилган тўплами сифатида уларни таркибан тўлдиради ва мазмунан бойитади.

Озиқ-овқат бозорида ишчи кучига талаб, асосан, шу ҳудуд иқтисодиётининг реал секторларида юқори малакали ва малакаси паст бўлган ходимларга тўланадиган иш ҳақи даражаси билан белгиланади. Қишлоқ хўжалиги сектори учун иш ҳақи миқдорини аниқлашда меҳнат шартномаси асосида ёлланма ходимларга белгиланган маош ва фермер хўжалиги томонидан тўланадиган натурал тўловлар (буғдой, бошоқли экинлар ва б.) ҳисобга олинади. Шунингдек, иш ўринлари сони қишлоқ хўжалиги, саноат ва хизмат кўрсатиш корхоналарида мавжуд иш ўринлари, ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ривожлантириш мақсадида янги иш ўринлари яратиш бўйича молиявий ва инвестиция оқимлари таъсирида шаклланади. Бундан ташқари, бозор муносабатларининг ҳозирги даврида қишлоқ ҳудудида бюджет сектори, яъни таълим, соғлиқни сақлаш, маданият муассасалари, молия, солиқ, бандлик ва бошқа бюджет ташкилотларида ҳам мавжуд иш ўринларининг ходимлар билан таъминланганлиги, айниқса, таълим ва соғлиқни сақлаш муассасалари тизимида хўжалик ҳисобидаги ва ўз-ўзини молиявий таъминлаётгани, қўшимча иш ўринлари яратишга ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароитларнинг мавжудлиги ҳам мазкур секторни ишчи кучига талабни шакллантирувчи муҳим бўғин сифатида ёндашишни назарда тутди. Хусусан, 2006 йил бошига Андижон вилоятидаги бюджет муассаса ва ташкилотларида қарийб ўн икки мингга яқин киши ёки иқтисодий фаол аҳолининг қарийб 13 фоизи ижтимоий

меҳнат билан банд бўлганлиги ҳам ушбу озиқ-овқат маҳсулотларини қайта ишловчи секторнинг салмоғини юқори даражадалигини билдиради.

Ишчи кучига талабни моделлаштиришда яна бир муҳим хусусиятни инобатга олиш лозим. Яъни иқтисодий ислохотларнинг жадал ривожлантирилиши ва эркинлаштирилиши, қишлоқ хўжалигида фермерликни жорий этилиши натижасида қишлоқ аҳолисини ижтимоий бандлик кўрсаткичлари сезиларли пасаймоқда. Аммо мазкур ўзгаришлар бандликнинг умумий даражасига жиддий таъсир этмаслигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан уй хўжалигидаги меҳнатни рағбатлантириш йўналишида бир қатор ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Шунинг учун ҳам озиқ-овқат бозорида ишчи кучига талабни эконометрик тадқиқ қилишда уй хўжалигидаги бандликка алоҳида эътибор қаратилади.

Озиқ-овқат бозоридаги ишчи кучига талабнинг эконометрик моделлари объектлари қуйидагиларни қамраб олади:

- а) туман иқтисодий секторларида озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулотнинг қиймат кўрсаткичлари;
- б) қишлоқ ҳудудидаги тармоқ ва корхоналарда капитал қўйилмалар ва реал инвестицияларнинг қиймат кўрсаткичлари. Мазкур кўрсаткич умумий ҳолда асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати сифатида баҳоланган;
- с) аҳоли жон бошига истеъмол ҳажми ва унинг динамикасини ифодаловчи кўрсаткичлар;
- д) хўжаликларда мавжуд ва янги иш ўринлари миқдори ва қиймати;
- е) қишлоқ ҳудуди хўжаликларида ёлланма меҳнатга тўланадиган иш ҳақи, маош, мукофот, устама, натурал ва иш ҳақиға тенглаштирилган бошқа тўловлар;
- ф) қишлоқ аҳолисининг бошқа маъмурий ҳудудларда меҳнат фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар;
- г) уй хўжалигида бандлик соҳалари, даромадлик кўрсаткичлари ва б.

Озиқ-овқат бозорда ишчи кучига талабнинг кўриб чиқилган омиллар ва хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда эконометрик моделларини тузиш мумкин. Озиқ-овқат бозорнинг бандлик секторларида ишчи кучига бўлган эҳтиёж тадқиқот даври учун ҳар бир сектор бўйича зарур бўлган ходимларнинг ёки иш ўринларининг йиғиндиси сифатида аниқланади:

$$D(t) = D_j^{c(1)}(t) + D_j^{c(2)}(t) + D_j^{c(3)}(t) + D_j^{c(4)}(t) + D_j^{c(5)}(t) \quad (2.2)$$

бунда:

$D(t)$ – ООБда ишчи кучига бўлган умумий талаб;

$D_j^{c(1)}(t)$ – қишлоқ хўжалик секторида ишчи кучига бўлган эҳтиёж;

$D_j^{c(2)}(t)$ – ООБдаги саноат сектори тармоқларининг турли мулкчилик шаклидаги корхоналарида ишчи кучига бўлган эҳтиёж;

$D_j^{c(3)}(t)$ – ООБ хизмат сектори корхоналарида ишчи кучига бўлган эҳтиёж;

$D_j^{c(4)}(t)$ – бюджет секторида ишчи кучига бўлган эҳтиёж;

$D_j^{c(5)}(t)$ – уй хўжалиги секторида иш ўринларига бўлган эҳтиёж.

Озиқ-овқат бозорда ишчи кучига ялпи талабнинг асосий қисми қишлоқ хўжалик сектори тармоқлари ва соҳаларида яратилган иш ўринлари билан белгиланади. Мазкур тармоқлардаги иш ўринларини келажакдаги миқдорини ўрта гуруҳга ажратган ҳолдаги математик ифодаси қуйидагича бўлади:

$$D_{j1}^{c(1)}(t) = n_{j1}^{c(1)}(t) \cdot U_{j1}^{c(1)}(t)$$

$$D_{j2}^{c(1)}(t) = n_{j2}^{c(1)}(t) \cdot U_{j2}^{c(1)}(t)$$

$$D_{j3}^{c(1)}(t) = n_{j3}^{c(1)}(t) \cdot U_{j3}^{c(1)}(t)$$

бунда:

$D_{j1}^{c(1)}(t), D_{j2}^{c(1)}(t), D_{j3}^{c(1)}(t)$ – қишлоқ хўжаликнинг мос равишда деҳқончилик, чорвачилик ва боғдорчиликда t -йил учун ишчи кучига талаб миқдори;

$n_{j1}^{c(1)}(t), n_{j2}^{c(1)}(t), n_{j3}^{c(1)}(t)$ – аграр секторнинг мос равишда деҳқончилик, чорвачилик ва боғдорчилик тармоқларида меҳнат сарфининг меъёрий коэффициентлари;

$U_{j1}^{c(1)}(t), U_{j3}^{c(1)}(t)$ – аграр секторининг мос равишда деҳқончилик ва боғдорчилик тармоқларида t -йил учун ер майдони;

$U_{j2}^{c(1)}(t)$ – чорвачилик тармоқларида t -йил учун чорва моллари сони.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришда фермер хўжаликларининг барпо этилиши ва уларнинг жадал ривожланиши натижасида мазкур секторда ишчи кучига талабнинг қисқариши сезиларли бўлмоқда. Шунинг учун ширкат ва бошқа хўжаликларда банд бўлган аҳолининг бир қисми ишчи кучига қўшимча

эхтиёж мавжуд бўлган бошқа секторларда қўним топмоқда. Ушбу ҳолат моделлаштиришда қишлоқ ҳудудида ишчи кучига оптимал талаб ($D_{on.o}^{c(1)}(t)$) сифатида белгиланиб, уни қуйидаги тенгламада акс эттирамиз:

$$D_{on.o}^{c(1)}(t) = D_j^{c(1)}(t) - (\Delta D_j^{c(2)}(t) + \Delta D_j^{c(3)}(t) + \Delta D_j^{c(4)}(t) + \Delta D_j^{c(5)}(t))$$

бунда:

$\Delta D_j^{c(2)}(t), \Delta D_j^{c(3)}(t), \Delta D_j^{c(4)}(t), \Delta D_j^{c(5)}(t)$ – қишлоқ ҳудудининг мос равишда саноат, хизмат, бюджет ва уй хўжалиги секторларида ишчи кучига қўшимча талаб.

Бандликнинг иккинчи секторида ишчи кучига талаб асосий ($D_{ac.j}^{c(2)}(t)$) ва қўшимча ($D_{куш.j}^{c(2)}(t)$) эҳтиёж сифатида аниқланади:

$$D_{ac.j}^{c(2)}(t) = n_j^{c(2)}(t) \cdot U_j^{c(2)}(t), \quad (2.3)$$

$$D_{куш.j}^{c(2)}(t) = Q_{опт.j}^{c(1)}(t) + B(t) \quad (2.4)$$

бу ерда:

$n_j^{c(2)}(t)$ – саноат секторининг j-тармоғида t-йилда бир иш ўрнидаги дастгоҳ-жиҳозларга хизмат кўрсатиш меъёри, киши.

$Q_{опт.j}^{c(1)}(t)$ – қишлоқ хўжалиги секторидаги j-тармоғидаги ортиқча ишчи кучи, киши.

$B(t)$ – қишлоқ ҳудуди бўйича t-йилда ишсизлар сони.

$U_j^{c(2)}(t)$ – қишлоқ ҳудудининг саноат сектори тармоқларидаги иш ўринларининг умумий сони.

Ушбу сектордаги ишчи кучига умумий талаб қуйидаги тенглама орқали аниқланади:

$$D_j^{c(2)}(t) = D_{ac.j}^{c(2)}(t) + D_{куш.j}^{c(2)}(t)$$

Озиқ-овқат бозорнинг хизмат секторида ҳам ишчи кучига талаб юқоридаги (2.3)-(2.4) каби асосий ва қўшимча иш ўринлари ҳисоблаш асосида аниқланади:

$$L_j^{c(3)}(t) = L_{ac.j}^{c(3)}(t) + L_{куш.j}^{c(3)}(t),$$

$$D_{ac.j}^{c(3)}(t) = n_j^{c(3)}(t) \cdot U_j^{c(3)}(t),$$

$$D_{куш.j}^{c(3)}(t) = Q_{опт.j}^{c(1)}(t) + Q_{опт.j}^{c(2)}(t) + Q_{опт.j}^{c(4)}(t) + B(t)$$

бу ерда:

$n_j^{c(3)}(t)$ – хизмат секторининг j-тармоғида t-йилда бир иш ўрнидаги дастгоҳ-жиҳозларга хизмат кўрсатиш меъёри, киши;

$U_j^{c(3)}(t)$ – қишлоқ ҳудудининг саноат сектори тармоқларидаги иш ўринларининг умумий сони;

$Q_{opt.j}^{c(1)}(t)$ – қишлоқ хўжалиги сектори j-тармоғидаги ортиқча ишчи кучи;

$Q_{opt.j}^{c(2)}(t)$ – саноат секторининг j-тармоғидаги ортиқча ишчи кучи;

$Q_{opt.j}^{c(4)}(t)$ – бюджет секторининг j-тармоғидаги ортиқча ишчи кучи.

Озиқ-овқат бозорнинг таклиф этилаётган бюджет секторида иш ўринлари сони (2.3)-формула ёрдамида ёки қуйидаги тенглама асосида ҳисоблаб топилади:

$$D_j^{c(4)}(t) = \sum_{\gamma} S_{j\gamma}^{c(4)}(t) / 1000, \gamma = \overline{1, \phi}$$

бу ерда:

$S_{j\gamma}^{c(4)}(t)$ – t-давра бюджет секторининг j-соҳасида γ -малакадаги мутахассисларнинг штат-жадвал бўйича сони, киши;

Уй хўжалигида бандлик миқдорининг келгусидаги параметрлари шу секторда банд бўлганларнинг фаолият соҳалари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисобланади.

Уй хўжалигидаги умумий иш ўринлари сони қуйидагича ҳисобланади:

$$D^{c(5)}(t) = D_{j1}^{c(5)}(t) + D_{j2}^{c(5)}(t) + D_{j3}^{c(5)}(t) + D_{j4}^{c(5)}(t) + D_{j5}^{c(5)}(t) \quad (2.5)$$

бу ерда:

$D_{j1}^{c(5)}(t), D_{j2}^{c(5)}(t), D_{j3}^{c(5)}(t), D_{j4}^{c(5)}(t), D_{j5}^{c(5)}(t)$ – уй хўжалигининг мос равишда деҳқончилик, чорвачилик, касаначилик, тадбиркорлик ва бошқа тармоқларида t-йил учун ишчи кучига талаб миқдори, минг киши.

Ҳар бир бандлик соҳалари учун ишчи кучига талаб кўрсаткичлари қуйидагича аниқланади:

а) деҳқончиликда:

$$D_{j1}^{c(5)}(t) = n_{j1}^{c(5)}(t) \cdot U_{j1}^{c(5)}(t)$$

б) чорвачиликда:

$$D_{j2}^{c(5)}(t) = n_{j2}^{c(5)}(t) \cdot U_{j2}^{c(5)}(t)$$

бунда:

в) касаначилик:

$$D_{j3}^{c(5)}(t) = n_j^{c(5)}(t) \cdot U_j^{c(5)}(t)$$

бу ерда:

$n_j^{c(5)}(t)$ – уй хўжалиги секторининг j-тармоғида t-йилда бир иш ўрнидаги дастгоҳ-жиҳозларга касаначилар томонидан хизмат кўрсатиш меъёри, киши.

$U_j^{c(5)}(t)$ – қишлоқ ҳудудининг уй хўжалиги сектори касаначилик билан шуғулланишда тармоқлар бўйича иш ўринлари сони. Ушбу кўрсаткич қуйидагича аниқланади:

$$U_j^{c(5)}(t) = T_j^{c(5)}(t) / n_j^{c(5)}(t) \cdot \tau_j^{c(5)}(t)$$

бунда:

$T_j^{c(5)}(t)$ – саноат секторининг j-тармоғида t-давр учун касаначилар ишлаб чиқарадиган жами маҳсулотнинг тўлиқ меҳнат сарфи, минг киши/соат.

$n_j^{c(5)}(t)$ – саноат сектори тармоқларида бир ходимга белгиланган ишлаб чиқариш меъёри.

$\tau_j^{c(2)}(t)$ – мазкур секторнинг j-тармоғида асосий фондлардан фойдаланишнинг смена-лик коэффициенти.

г) тадбиркорлик:

$$D_{j4}^{c(5)}(t) = \sum_{g=1}^q n_{jg}(t) \cdot U_{jg}^{c(5)}(t)$$

бу ерда:

$n_{jg}(t)$ – уй хўжалиги секторида тадбиркорликнинг j-соҳасида θ -тоифа ходимларнинг иш ўринлари меъёрий коэффициенти;

$U_{jg}^{c(5)}(t)$ – t-давра уй хўжалиги секторида тадбиркорликнинг j-соҳасида θ -тоифа ходимларнинг иш жойлари сони, киши;

д) уй хўжалигида бандликнинг бошқа шакллари:

$$D_{j4}^{c(5)}(t) = \sum_{g=1}^q d_{jg}^{c(5)}(t)$$

бунда:

$d_{j\theta}^{c(5)}(t)$ – t-даврга уй хўжалиги секторида бандликнинг j-тармоғида 9 -тоифа ходимларининг умумий сони, киши;

Ишчи кучига талабнинг динамикасига қишлоқ ҳудудидаги хўжаликларнинг асосий фондлари қиймати, ер майдони, иш ҳақи каби асосий омиллар билан бир қаторда корхоналарда ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этиш шакллари, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, ишлаб чиқаришда модернизация ва технологик янгиланиш натижасида меҳнат унумдорлигининг ўзгариши, ходимларнинг кўнимсизлик даражаси ва бошқа омиллар ҳам таъсир кўрсатади.

Ушбу омиллар $(x_1(t), x_2(t), x_3(t), \dots, x_n(t))$ таъсирини қуйидаги функция ёрдамида акс эттирамыз:

$$d(t) = f(x_1(t), x_2(t), x_3(t), \dots, x_n(t))$$

ва ишчи кучига ялпи талабнинг умумий моделини тузамиз:

$$D_{\text{талаб}}(t) = D^c(t) + d(t)$$

Ишчи кучига бўлган эҳтиёжнинг истиқболдаги миқдори бандлик идораларида қуйидагича аниқланади:

$$D_{\text{талаб}}(t) = D(t-1) + \Delta Q \cdot k \cdot E(t-1) + N(t) \quad (2.6)$$

бунда:

$D(t-1)$ – ҳисобот даврида банд бўлган аҳоли сони;

ΔQ – истиқбол даврида туман ялпи маҳсулотининг ўсиш суръати;

k – ялпи маҳсулот ўсишига мувофиқ равишда ишсизлик суръатини камайтирувчи коэффициент. Макроиктисодий муаммолар ва улар ўртасидаги боғланишни математик талқин этган А.Оукен томонидан таклиф этилган^{4[4]};

$E(t-1)$ – банд бўлмаган иқтисодий фаол аҳоли сони;

$N(t)$ – t-йилда нафақага чиқадиган аҳоли сони.

Қишлоқ ҳудудининг барча секторларида ишчи кучига талабнинг эконометрик моделлари ёрдамида олинган пировард маълумотлардан оқилона бандлик моделларини тузиш жараёнида фойдаланилади. Ишчи кучи таклифининг истиқбол моделларини тузишдан аввал қишлоқ аҳолисининг демосоциал манбаларини эконометрик тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

^{4[4]} Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика // 13-нашр. Т.1 – М.: Инфра-М, 2003. -432 б., -165 б.

Қишлоқ озиқ-овқат бозоррида ишчи кучи таклифи шаклланишининг демосоциал манбалари моделлари замонавий компьютер ва ахборот технологиялари имкониятларидан келиб чиққан ҳолда чизиқли ва вариантли ёндашувларни қўллашни тақозо этади. Мазкур моделлар ўз таркибида уч йўналишдаги моделларни бирлаштиради:

- демографик – қишлоқ аҳолисининг сони, жинси ва ёши бўйича тузилишини ҳисоб-китоб қилиш учун;
- маълумотлик – меҳнатга лаёқатли қишлоқ аҳолисининг касби, малакаси ва билими бўйича миқдорий кўрсаткичларини аниқлаш учун;
- меҳнат ресурслари баланси – меҳнатга лаёқатли меҳнат ёшида бўлмаган аҳолининг ижтимоий ишлаб чиқариш ва уй хўжалигида меҳнат билан бандлиги, ишчи кучи таклифининг туман иқтисодиёти секторлари бўйича тақсимланиши ва миятликли миграция қолдиғини аниқлаш учун.

Демографик моделлаштириш аҳолининг ёш бўйича ўзгариши услуби асосида тузилиб, унда меҳнатга лаёқатли аҳоли бир хил ёш-жинс гуруҳлари ва малака даражаси бўйича табақалаштирилади. Ишчи кучи таклифининг демосоциал манбаларининг иқтисодий-математик моделларини ишлаб чиқишга мамлакатимиз олимларининг бир қатор илмий ишлари бағишланган. Мазкур моделлардаги маълумотлик даражасининг ҳозирги шароитларга мувофиқлигини таъминлаш мақсадида унинг таркибини қуйидаги гуруҳларга ажратиш тавсия этилади: 1) тўлиқсиз ўрта; 2) ўрта маълумотлик; 3) тўлиқсиз ўрта махсус; 4) тўлиқ ўрта махсус; 5) тўлиқсиз олий; 6) олий - бакалавр; 7) олий - магистр.

Озиқ-овқат бозоридаги ишчи кучи таклифининг демосоциал манбалари ёрдамида аниқланадиган эконометрик моделлари таркиби [83,85] ишларда ўтиш даврига мувофиқ келадиган равишда батафсил ўз ифодасини топган. Шундай бўлсада, таклиф қилинган моделлар таркиби ва тузилиши ишчи кучи таклифи миқдорининг ишчи кучи баҳосига мувофиқ равишда ўзгаришини ҳамда Ўзбекистон Республикасида янги авлод кадрларини тайёрлашдаги ўзгаришларни ҳисобга олмаган. Фикримизча, бандликнинг замонавий шароитларига мувофиқ келадиган, туман миқёсидаги озиқ-овқат бозор учун ишчи кучи таклифининг сегментларига мувофиқ бўлган эконометрик моделлари таркиби тавсия этилади. Озиқ-овқат бозордаги ишчи кучи таклифининг бошқа сегментларини истиқболлаштиришда қуйидаги моделлардан фойдаланиш мумкин:

а) аҳолининг жинсий тузилиши бўйича ишчи кучи таклифи модели:

$$S_{\text{жт } j}(t) = S_{\alpha_1 j}(t) + S_{\alpha_2 j}(t)$$

бунда:

$S_{\alpha_1 j}(t)$ ва $S_{\alpha_2 j}(t)$ – t - йилда аёл ва эркеклар томонидан таклиф этилган ишчи кучи сони.

б) ёш гуруҳлари бўйича ишчи кучи таклифи модели:

$$S_{\text{ёш } j}(t) = \sum_{b_1=18}^{59} S_{b_1 j}(t) + \sum_{b_2=60}^{75} S_{b_2 j}(t) + \sum_{b_3=14}^{17} S_{b_3 j}(t)$$

в) маълумоти бўйича ишчи кучи таклифи модели:

$$S_{\text{м. } j}(t) = \sum_{\gamma=1}^7 S_{\gamma j}(t)$$

г) касбий тайёргарлиги бўйича ишчи кучи таклифи модели:

$$S_{\text{касб } j}(t) = S_{\kappa_1 j}(t) + S_{\kappa_2 j}(t) + S_{\kappa_3 j}(t)$$

бунда:

$\kappa_1, \kappa_2, \kappa_3$ – мос равишда касбий тайёргарликка эга бўлган ишчилар, хизматчилар ва касб-малакага эга бўлмаган ходимлар.

д) Озиқ-овқат бозорда ижтимоий ҳимояга муҳтож ва рақобатбардош бўлмаган ишчи кучи таклифи модели:

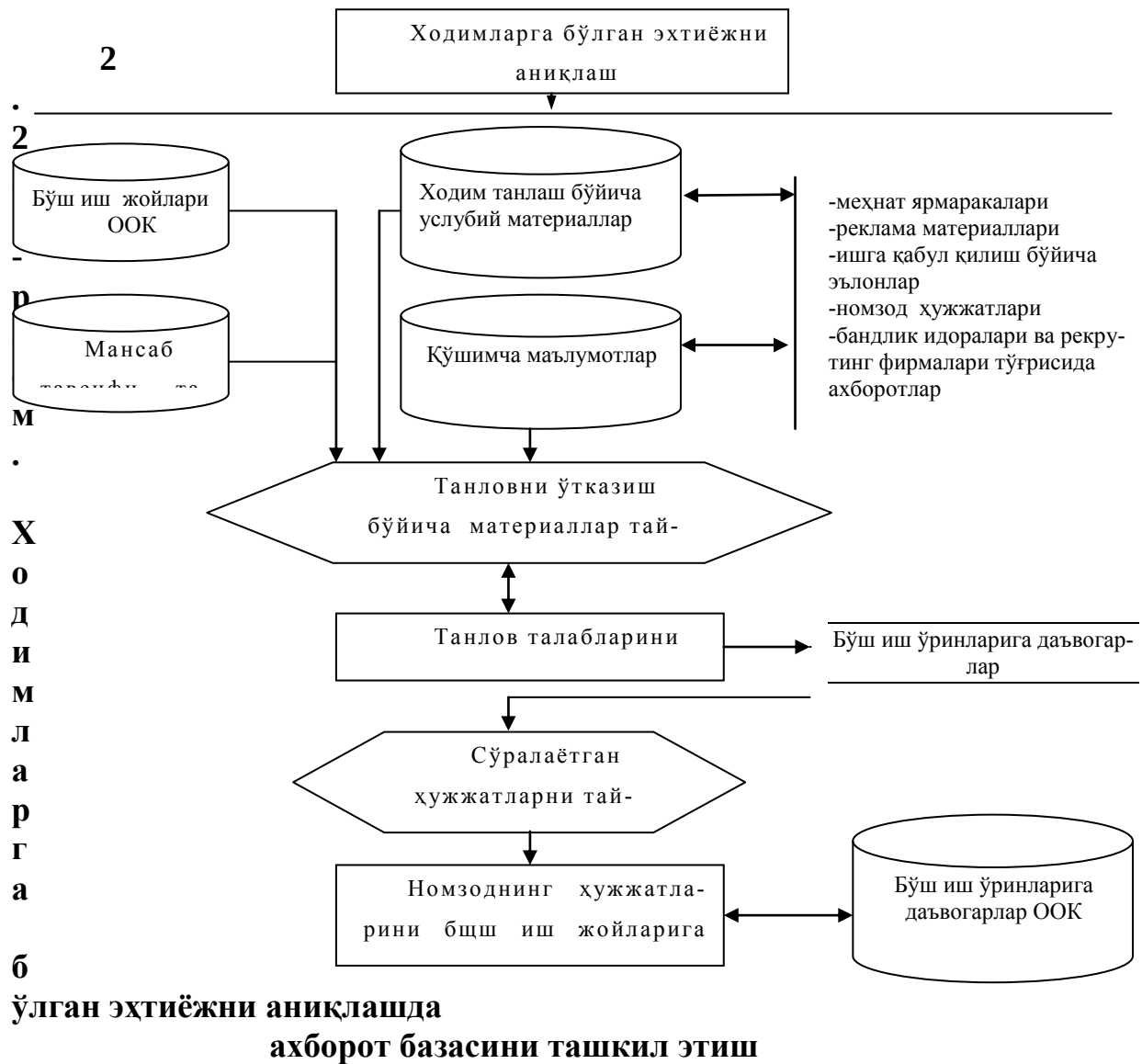
$$S_j(t) = S_{\lambda_1 j}(t) + S_{\lambda_2 j}(t) + S_{\lambda_3 j}(t) + S_{\lambda_4 j}(t) + S_{\lambda_5 j}(t) + S_{\lambda_6 j}(t)$$

бунда: λ_1 – ёши 30 га етмаган ёшлар; λ_2 – ишлашни хоҳловчи нафақа ёшидагилар;

λ_3 – меҳнатга лаёқатли ногиронлар; λ_4 – кўп болали оналар; λ_5 – жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахслар; λ_6 – ҚМБда рақобатбардош бўлмаган бошқа шахслар.

Мазкур моделлардан Андижон вилоятида ишчи кучи таклифининг истиқбол кўрсаткичларини аниқлашда фойдаланиш озиқ-овқат бозорда ёлланма ходимлар сонини ва озиқ-овқат маҳсулотларини қайси туридан кўп сарфланишини аниқлашга хизмат қилади.

Озиқ-овқат бозоридаги мулкчилик шакли турлича бўлган хўжалик юритувчи субъектлар учун ёлланма ходимларни ишга жалб қилишда 2.2.1-расмда таклиф этилган ахборот базасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Манба: Автоматизация кадрового учета / М.Винокуров и др. -М.: Инфра-М, 2001.-222 с.-118с.

2.3.§ Озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъминотини яратиш.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда энг аввало озиқ-овқат бозоридаги аҳволни билиш даркор. Шунинг учун озиқ-овқат бозорини ахборот таъминоти дейилганда, озиқ-овқат бозори ҳақидаги маълумотларни компьютер технологияси ва коммуникация воситалари ёрдамида йиғиш, қайд этиш, тўплаш, излаш, узатиш ва қайта ишлаш жараёнлари йиғиндисига айтилади.

Шунингдек, озиқ-овқат маҳсулотларининг ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ахборот таъминотини яратишда камчилик ва муаммоларини ҳал этиш учун, унга илмий жиҳатдан ёндашиш зарурдир.

Чунки озиқ-овқат бозорида ахборот таъминотини илмий асоси яратишда қуйидагиларга мурожат қилинади:

1. Озиқ-овқат бозоридаги маълумотларни қайта ишлаб ахборотга айлантириш маркалашган холда амалга оширилиши керак. Бунинг маъноси: озиқ-овқат бозоридаги ахборот жараён қуйидан юқорига қараб йўналган тарзда бўлиши натижасида, бошқа туманда озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаб ва таклиф мос равишда ўзгариб туради. Шунингдек озиқ-овқат маҳсулотлари қўшни тумандан таклиф этилаётган бўлса, иккала томонни талабини марказлашган холда ахборот жараёнини юритиш орқали ҳал этиш мумкин (Қаранг: 2.3.1-расм.).

2. Вилоят озиқ-овқат бозори ҳисоблаш тармоғини яратиш. Бунинг натижасида қуйидагиларга эришилади:

- ахборотлар тўлиқ равишда истеъмолчига етиб боради;
- ахборотларнинг ишончлилиги таъминланади;
- ахборот узатиш ва қабул қилиш жараёнларидаги ҳаражатлар камаяди;
- озиқ-овқат бозорининг қуйи бўғинларида бир-бири билан ахборот алмашинувига эришилади;
- ахборот алмашинув жараёнларининг тезлашуви ва ҳоказоларга эришилади;
- ахборотларни сақловчи маълумотлар манбаи ташкил этилади (Қаранг: 2.3.1-расм ва 2.3.2-расм).

Ахборотлар тўлиқ равишда истеъмолчига етиб бориши. Агар ахборот узатиш анъанавий усул ёрдамида механик тарзда юритилса, ахборотнинг тўлиқлиги даражаси ва шу тарзда истеъмолчига етиб бориш эҳтимоллиги паст бўлади. Сабаби, қоғоздаги маълумотлар бир неча варақлардан ташкил топади, ахборотчининг бепарволиги туфайли биронта варақ ажралиб қолиши мумкин. Тармоқ билан ахборот алмашинув жараёнига ўтиш орқали бу муаммолар ҳал этилади. Ахборотлар тўлиқ равишда истеъмолчига етиб бориши сифат кўрсаткичининг белгиланиши юқоридаги каби муаммоларга чек қўйилиши билан белгиланади.

Ахборотларнинг ишончлилиги таъминланиши. Қуйидан юқорига узатилаётган ахборотлар доимо қайта ишланиб жўнатилади, бу эса ахборотларни ихчамлаштиришни талаб қилади. Натижада, озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган истак-хоҳишининг ҳам қисман бўлсада қисқаришига олиб келади бу ахборот сифатини пастлатади ҳамда қабул қилинаётган бошқарув қарорларини паст сифатда бўлишига олиб келади. Ахборотларнинг ишончлилиги таъминланиши билан бу муаммолар ҳал этилади ва бошқарув жараёнида ижобийликка эришилади.

Ахборот узатиш ва қабул қилиш жараёнларидаги ҳаражатларни камайтириш. Қуйидан юқорига берилаётган ахборот ҳисоблаш тармоғини қўллаш натижасида ортиқча ҳаражатларга чек қўйилади. Яъни, ахборотларни узатиш ташувчи ходимлар ёрдамида эмас, тармоқ орқали етказилади (Қаранг: 2.3.1-расм).

Ахборот алмашинув жараёнларини тармоқ ҳосил қилинган тезлашишига сабаб, аввал кунлаб келтирилиши кутилган маълумотлар ҳисоблаш тармоғи ҳисобига дақиқалар, хатто сониялар ичида сифатли ва тўлиқ ҳолатда етиб келади (2.3.1-расм.).

Ахборотларни сақловчи маълумотлар манбаи ташкил этилади. Маълумотлар манбаини ташкил этиш натижасида, биринчидан, маълумотлар тўла ва ҳаққоний тарзда сақланиши таъминланади. Иккинчидан, ахборот алмашинув жараёни «маълумотлар манбаидан – маълумотлар манбаига» қонуни асосида амалга ошади. Унинг маъноси, ахборотларни узатиш ва қабул қилишда ахборотлар маълумотлар манбаидан жўнатилади ва бориб етган ахборот маълумотлар манбаи тарзида бўлади. Бунинг афзаллиги фойдаланувчидан ортиқча озиқ-

овқат маҳсулотларини олиб сифатини бузмайди, ундан фойдаланиш учун истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимояловчи дастур ёрдамида амалга оширилади. Бу дастур вилоятимиз озиқ-овқат бозорини маълумотлар манбаини қайта ишлаш учун махсус тузилади. Ташкил этиладиган маълумотлар манбаининг кўриниши 4-6 иловаларда кўрсатилган. Унда ахборотноми, тури ва дастурдаги белгила-ниши кўрсатиб ўтилган. Унга асосан вилоят озиқ-овқат бозорининг маълумот-лар манбаи туман(шаҳар) маълумотлар манбаи билан бир хил таркибга эгадир. Чунки озиқ-овқат маҳсулотларини маълумотлар манбаи қуйидагича турларда бўлиб (Қаранг: 2.3.2-расм.), улар:

- истеъмолчиларнинг маълумотлар манбаи.

- озиқ-овқат маҳсулотлари ва янги турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини маълумотлар манбаи.

- аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи тўғрисида маълумотлар манбаи.

Тармоқ ҳосил қилинган қуйи бўғинлар ўртасида ҳам бир-бири билан талаб ва таклифларни алмашиш тезлашади, бунинг натижасида озиқ-овқат бозорининг самарали фаолият кўрсатиши йўлга қўйилади (Қаранг: 2.3.1-расм ва 2.3.2-расм.).

3. Олинган ахборотларга асосланиб озиқ-овқат маҳсулотларига эҳтиёжлик кўп жойларда, озиқ-овқат бозори томонидан имтиёзли тарзда қишлоқ хўжалик корхоналарини ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларини қайта ишловчи кичик бизнесни йўлга қўйишни қонунийлаштириш. Бунинг натижасида озиқ-овқат фирмалари томонидан тавсия этилган ҳудудга давлат ёки нодавлат ташкилоти томонидан корхона очиб, унинг фаолиятини йўлга қўйиш зарур. Бу орқали биринчидан, ана шу ҳудудда озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёж даражаси барҳам топади, иккинчидан, давлатга солиқ орқали тушумлар кўпаяди, учинчидан, аҳоли турмуш даражаси яхшиланиб, уларнинг ижтимоий-иқтисодий фаровонлиги таъминланади.

4. Ахборот таъминотини такомиллаштириш ва компьютер технологияси ва коммуникация воситаларидан фойдаланишни илмий асосда йўлга қўйиш орқали Халқаро озиқ-овқат бозори билан алоқа ўрнатилади. Натижада, вилоятдаги ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг бошқаришни

имконият даражасида ортиқча қисми экспорт қилинади ҳамда давлатга эркин конвертациялашадиган валюта кириб келади.

5. Бугунги кундаги гўшт-сут савдо бозорини ҳам бошқаришни қонунийлаштириб, информация алмашинув жараёнини йўлга қўйиш зарур. У ерда гўшт-сут маҳсулотларини қайта ишловчи бирон-бир шоҳобчасини очиш керак ва унга бозорни қонуний жиҳатдан тартибга солиш вазифасини бериш лозим (Қаранг: 2.1.1-расм ва 2.3.1-расмларда ўз аксини топган). Бунинг натижасида қуйидаги ижобий ҳолатларга эришилади:

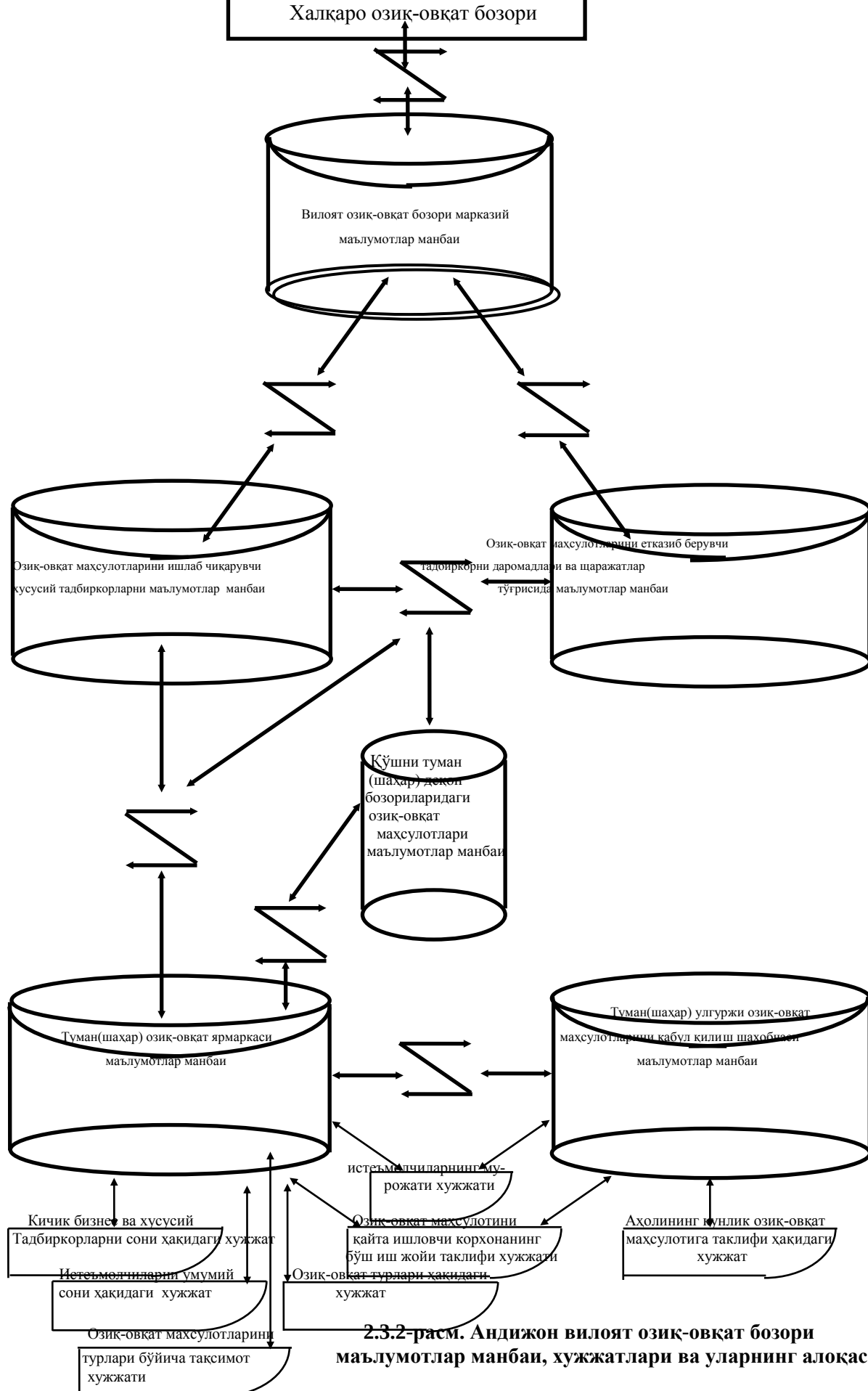
Биринчидан, бозордаги ижтимоий-иқтисодий низоларга ва келишмовчиликларга чек қўйилади. Аввалги ҳолда истеъмолчи ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлар ўртасидаги икки томонлама келушув ҳеч қандай қонуний тарзда амалга оширилмас эди, бунинг натижасида истеъмолчи ёки тадбиркор ўз битимидан тониши ёки воз кечиши мумкин эди.

Иккинчидан, ташкил этилган қонуний бўлим воситачилиги учун ҳақ олади, натижада давлатга ҳам иқтисодий манфат бўлади.

Юқоридагиларни амалга оширилиши ва фаолиятини йўлга қўйилиши натижасида: озиқ-овқат бозорининг самарали фаолият кўрсатишига, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларнинг самарали бошқаришига ва тақсимланишига, вилоятимизда истеъмолчиларни эҳтиёжларини қондиришга, аҳоли турмуш даражасини иқтисодий, молиявий, маданий яхшиланишига, давлатнинг иқтисодий қудратини ошишига эришилади.

2.3.1-расм. Озиқ-овқат бозоридаги ахборот таъминотининг такомиллашган бош-арув тизими.

2.3.2-расм. Андижон вилоят озиқ-овқат бозори маълумотлар манбаи, ҳужжатлари ва уларнинг алоқаси

III БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ

3.1.§ Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини қишлоқ жойларининг кўпайтиришда ахборот таъминотининг аҳамияти.

Бизга маълумки, Андижон вилояти аҳолини зичлиги жиҳатидан Республикамиз вилоятлари ичида 1- ўринда туради. Бу биринчидан, вилоятда янги озиқ-овқат ишлаб чиқарувчи фаолиятини яратиш учун меҳнат ресурслари етарли эканлигини кўрсатса, иккинчидан, ишсизлар сони ҳам катта эканлигини англатади

Аҳолиси зич вилоятимиз ҳудудларида тадбиркорлар купайиши бошқа регионлар(яъни, аҳоли зичлиги паст вилоятлар: Бухоро, Навоий, Қорақалпоғистон, Жиззах)га нисбатан қийинчилик туғдиради. Бунда вилоят озиқ-овқат бозори бошқарувчилари томонидан кўриладиган чора-тадбирлар ва ишлаб чиқиладиган бошқарув қарорлари сифатли ҳамда аниқ ахборотларга таяниши зарурлигини кўрсатади.

Сифатли, аниқ ҳамда ишончли ахборот билан таъминланиш учун эса ахборот таъминоти жараёнида ислохотни амалга ошириш зарурати келиб чиқади.

Амалга оширилган ахборий ислохот натижасида тегишли ташкилотлар(вилоят ҳокимлиги, савдо-саноат платаси билан бевосита ишловчи бошқарма) истеъмолчилар таркиби(ёши, жинси) бўйича; маълумоти(олий, ўрта махсус, ўрта, маълумотсиз) бўйича; касб-кори бўйича аниқ чора-тадбирларни ва бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш имкониятига эга бўладилар.

Бундан ташқари, истеъмолчилар талабини қондириш учун кўриладиган чоралар ва бошқарув қарорлари истеъмолчилар билан ўтказилган социологик тадқиқотларга ҳам бевосита тааллуқли бўлиши лозим. Чунки, истеъмолчилар хохиш-истакларини инобатга олмай тўлиқ деб ҳисобланган ахборотга таяниб ишлаб чиқилган чора-тадбирлар бир томонлама бўлиб қолади. Яъни, фақатгина истеъмолчилар таркиби, маълумоти ва касб-коригина инобатга олинган бўлади холос.

Шу боис ахборот ислохоти ўтказилиб ахборот таъминотини такомиллаштиришда ахборот сифатини белгиловчи мезонлар сафига, истеъмолчилар хохиш-истакларини ҳам киритиш зарур. Чунки, улар учун яратилган янги иш ўринлари таркибига, маълумотига ва касб-корига тўғри келса-ю, лекин хохиш-

ни четлаб ўтса, бу жойда иқтисодий самарадорлик даражаси ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар(хизматлар) сифати паст бўлади. Хатто, шу жойда истеъмолчилар бўла туриб маҳсулотларимиз сотилмай қолиши ҳам мумкин. Бу оқибатлар юқоридаги фикрларимизни исботидир.

Истеъмолчилар талабини кондиритиш учун асосий тадбирлардан бири, янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан амалга оширилади. Лекин бугунги бозор иқтисодиёти шароитида истеъмолчилар ичидан танлов асосида тадбиркорлик билан шуғулланишига хоҳишлари бор кишиларни танлаб олиб тадбиркорлик сир-асрорларини ўргатиш “ўқув маркази”ни ташкил этиш ва иш олиб бориш зарур. Бу билан истеъмолчилар бир томондан тадбиркорга айлантирилса, иккинчи томондан, қўшимча иш ўринларини яратувчиларга айланиб, қўшимча ишчи кучини иш билан таъминлашга эга бўлади.

Вилоятимиз аҳолисининг 60%идан кўпроғи қишлоқда яшовчиларга тўғри келса, меҳнат ресурсларининг яқин 49,6%и қишлоқ хўжалиги билан банддир. Юқоридаги кўрсаткичларга таянган ҳолда вилоятимизда қишлоқ хўжалиги тармоғи етакчи ўринда дейишимиз мумкин.

Шу боисдан вилоятда ташкил этиладиган янги иш ўринлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга мўлжалланган бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бунда олинган ахборотга асосланиб, истеъмолчилар кўрсаткичи юқори ҳудудда кичик корхоналар, цехлар, йирик корхоналарнинг филиалларини ташкил этиш зарур.

Вилоятимизда истеъмолчилар кўрсаткичи катта жойлар(асосан бу кўрсаткич қишлоқ жойларида юқори)да ташкил этилган янги маҳсулотларнинг самарадорликлари: биринчидан, давлатга тўланадиган солиқ ва тушумларнинг ортиши; иккинчидан, озиқ-овқат ишлаб чиқарувчиларни кўпайиш, иш билан бандлилик кўрсаткичини ижобийлашуви; учинчидан, аҳоли турмуш даражасини ва маданиятини ўсиши; ва ниҳоят, тўртинчидан, ижтимоий тенгсизлик асосида келиб чиқадиган жиноятлар(етишмовчилик асосида келиб чиқадиган оилавий низолар, бекорчиликдан келиб чиқадиган ёшлар ўртасидаги жиноятлар ва ҳоказолар)ни олдини олиш каби муҳим иқтисодий ва ижтимоий муаммолар ҳал этилади.

3.1.1-жадвал.

Кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг вилоят ЯИМда ва туманлар бўйича ялпи ҳудудий маҳсулотдаги ҳиссасининг ўсиш истиқболи.

Шаҳар ва туманлар	2010 й.	2015 й.	2020 й.	2020 йил 2010 йилга нисбатан фоиз ҳисобида
Андижон шаҳри	26,9	36	48,2	179,18
Асака шаҳри	32,9	44	58,9	179,03
Хонобод шаҳри	33,0	44,2	59,1	179,09
Андижон тумани	37,1	49,6	66,4	178,98
Асака тумани	25,8	34,5	46,2	179,07
Балиқчи тумани	21,5	28,8	38,5	179,07
Бўз тумани	33,4	44,7	59,8	179,04
Булоқбоши тумани	44,3	59,3	79,3	179,01
Жалалқудуқ тумани	39,1	52,3	70	179,03
Избоскан тумани	38,9	52,1	69,7	179,18
Улуғнор тумани	34,0	45,5	60,9	179,12
Қўрғонтепа тумани	32,0	42,8	57,3	179,06
Мархамат тумани	34,2	45,8	61,2	178,95
Олтинкўл тумани	41,5	55,5	74,3	179,04
Пахтаобод тумани	32,0	42,8	57,3	179,06
Хўжаобод тумани	35,7	47,8	63,9	178,99
Шахрихон тумани	39,3	52,6	70,4	179,13
Вилоят бўйича	41,3	52,9	70,7	171,19

Манба: Андижон вилоят статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Бизнинг ҳисобларимизга кўра, 2020 йилга бориб вилоят бўйича ишлаб чиқарилган ЯИМ ҳажмидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ҳиссаси 70,7 фоизни ташкил этади. Албатта, бу кўрсаткич бизни қаноатлантирмаслиги керак. Чунки ривожланган мамлакатларда, жумладан, Кичик ва ўрта корхоналар АҚШ ялпи ички маҳсулотининг 70 фоизини, Япония ялпи ички маҳсулотининг 78 фоизини, Италия ялпи ички маҳсулотининг 73 фоизини ташкил қилади^{5[5]}. Гарчанд вилоятда кўп тармоқли ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун етарли даражада ишлаб чиқариш техникаларига эга бўлишига қарамай айрим иқтисодий минтақаларда ўсиш паст даражада. Бу минтақаларда иқтисодиётни кўтаришнинг бирдан-бир йўли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдир. Бу эса кўпроқ эркин рақобатга ва мулкдорлар синфининг шаклланишига боғлиқ. Республика халқ хўжалиги тармоқларида тузилмавий ўзгаришларнинг бозор иқтисодиёти талаблари асосида амалга оширилиши натижасида 2010–2020 йиллар давомида ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг

^{5[5]} Оганесян О.О. О государственной поддержке малого бизнеса в России. //Ж.Экономист. 2002.-№8.-С.45-51.

йиллик ўсиши 6–7 фоизни ташкил этиши керак. Бунга эришиш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

-кичик корхоналар ва микрофирмаларининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссалари 2020 йилга келиб 70,7 фоизни ташкил этиши, бунинг учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг йиллик маҳсулот ишлаб чиқаришининг ўсиши 2,1 фоизни ташкил этиши керак;

-кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини маҳаллий хом ашёлар асосида озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ҳамда тайёр маҳсулот кўринишида етказишни таъминлаш учун уларни моддий рағбатлантиришни кучайтириш зарур;

-озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи тадбиркорлик фаолиятини ривожланишини таъминлаш учун, уларни зарур бўлган ишлаб чиқариш воситалари, технологиялари ва хом ашё билан таъминловчи махсус давлат ёки қўшма корхоналар билан хиссадорлик жамиятларини барпо этиш зарур.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг узоқ даврга истиқболлини белгилаш уларни ҳар бир иқтисодий минтақаларда мавжуд хом ашё ресурсларига қараб жойлаштириш ҳамда таркибий тузилишини такомиллаштириш орқали юқори сифатли истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш мумкин бўлади.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши асосида озиқ-овқат маҳсулотлари таркибида бўладиган ўзгаришларни қуйидаги жадвалдан кўриш мумкин.

3.1.2–жадвал.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини истиқболдаги ўзгаришлар (фоиз ҳисобида)

Озиқ-овқат маҳсулотлар номи	Хусусий тадбиркорликнинг озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши			2020 йил 2005 йилга нисбатан фоиз ҳисобида
	2005 й.	2010 й.	2020 й.	
Гўшт маҳсулотлари	16,3	19,6	25,1	153,9
Мева сабзавотлар	34,8	43,3	49,8	143,3
Сут ва сут маҳсулотлари	72,4	81,1	86,6	119,6
Нон ва нон маҳсулотлари	42,7	44,2	44,4	103,9

Манба: Андижон вилоят статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Истиқболда бўладиган ўзгаришлар асосан хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши асосида рўй беради. Натижада озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда гўшт маҳсулотларининг улуши 25,1 фоизни, мева сабзавотларни 49,8 фоизни, сут ва сут маҳсулотларини эса унинг маҳсулотларини қайта ишловчи кичик корхоналарнинг ривожланиши ҳисобига 86,6 фоиз маҳсулот улар томонидан ишлаб чиқарилади, нон ва нон маҳсулотлари эса 1,7 фоизга кўпайди. Бунинг асосий сабаби озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи хусусий тадбиркорлар 2010 йилга келиб тўлиқ мувофиқлашади. Хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши улар томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулот миқдорининг ўсиши билан таъминланади.

Истиқболда маҳсулот ишлаб чиқариш қўшимча янги кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг кўпайиши ҳисобига ўсиб боради. Кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг иқтисодий минтақалар бўйича истиқболда ўсиши 3.1.3-жадвалда келтирилган.

3.1.3-жадвал.

Вилоятда кичик корхоналар ва микрофирмалар сони ортиши (дона ҳисобида)

Шаҳар ва ту- манлар	2004 йил. Кичик корхо- налар ва мик- рофирмалар	2010 йил. Кичик корхо- налар ва мик- рофирмалар	2020 йил. Кичик корхо- налар ва мик- рофирмалар	2020 йил 2004 йил- га нисба- тан фоиз ҳисобида
Андижон шаҳри	5016	5907	9471	188,82
Асака шаҳри	649	859	1699	261,79
Хонобод шаҳри	207	255	447	215,94
Андижон туман- ни	1574	3425	10829	687,99
Асака тумани	1201	2656	8476	705,75
Балиқчи тумани	1335	3411	11715	877,53
Бўз тумани	584	1613	5729	980,99
Булоқбоши ту- мани	672	1407	4347	646,88
Жалалқудуқ ту- мани	823	1477	4093	497,33
Избоскан туман- ни	593	1013	2693	454,13
Улуғнор тумани	946	3079	11611	1227,4
Қўрғонтепа ту- мани	1328	2060	4988	375,6
Мархамат туман- ни	1029	2493	8349	811,37

ни				
Олтинкўл тумани	1212	2871	9507	784,41
Пахтаобод тумани	1080	3207	11715	1084,7
Хўжаобод тумани	752	1430	4142	550,8
Шахрихон тумани	1487	3770	12902	867,65
Вилоят бўйича	20488	40933	122713	598,95

Манба: Андижон вилоят статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Озиқ-овқат саноати тармоқларида ишлаб чиқариш жараёнини ривожланиши қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш даражасига боғлиқ. Демак кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қишлоқ хўжалигида ривожлантириш ҳозирги даврнинг долзарб муаммоси ҳисобланади. Ўтган давр ичида аграр секторда паст самарадор ва зарар билан ишлаётган ширкатлар ҳукуматнинг 2000 йил 29 декабрь ва 2002 йил 5 январдаги ”Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларига асосан ихтисослашган хўжаликлар балансида бўлган боғлар ва узумзорларни ижарага бериш тугалланди, қишлоқ хўжалиги корхоналарини ширкат хўжаликларига айлантириш, пудрат ва чек орқали ҳисоб-китоб турларини юритиш жорий этилди. Фермер хўжаликларини ривожлантириш учун ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди.

Демак, ахборот таъминотини такомиллаштириш вилоятда озиқ-овқат ишлаб чиқарувчи хусусий тадбиркорларни учун кўрилаётган тадбирларни сифатли ҳолда бўлишини таъминловчи омиллардан бири экан. Буни амалга ошириш натижасида вилоятимиз аҳолисининг иқтисодий фаровонлигини таъминлаш имкониятига эга бўламиз.

3.2.§ Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ахборот таъминотини такомиллаштиришнинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлиги.

Озиқ-овқат муаммосининг икки хил жаҳатини фарқлаш мумкин: ижтимоий-иқтисодий ва экологик. *Ижтимоий-иқтисодий жиҳати* озиқ-овқат ҳажмини ўстириб бориш ёки етишмаётган маҳсулотларни импорт орқали тўлдириш ҳамда аҳолининг барча қатламлари учун етадиган ҳолда таъминлаш билан боғлиқ масалаларни ўз ичига олади. *Экологик жиҳати* атроф муҳит мувозанатини сақлаб қолиш ҳамда аҳоли соғлиги учун хавфсиз бўлган озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун зарур бўлган чора-тадбирларни ўз ичига олади.

Озиқ-овқат таъминоти-бу, давлатнинг озиқ-овқат соҳасидаги миллий манфаатларига мос келувчи ички ва ташқи омиллар мажмуасидир. Уларни аниқлаш, одатда, давлат озиқ-овқат таъминоти бўйича фаолиятининг тактика ва стратегиясини белгилаб олиш имкониятини беради.

Яқин келажакда озиқ-овқат муаммосини ҳал қилиш жаҳон қишлоқ хўжалиги ривожланишининг тенденциясидан келиб чиқувчи сабабларга кўра анча мураккабдир. Озиқ-овқат ҳажмининг ўсиши талабдан анча паст даражада бўлиши кутилмоқда. Охир натижада бу сурункали тўймасликка олиб келиши мумкин.

Етакчи мутахассислар фикрига кўра, *тўймаслик* - бу меъёрий ривожланиш учун калория, протеин, ва бошқа озуқа моддаларнинг етарли бўлмаган миқдордаги овқатланишдир. Тўймасликнинг чегаравий даражаси - *очлик* бўлиб, овқатдаги калориянинг сезиларли даражада етишмаслиги билан характерланади.

Тўймаслик айниқса, аҳоли жон бошига тўғри келувчи даромадлар паст бўлган давлатларда кўп учрайди. У аҳоли жон бошига тўғри келувчи даромад ўртача бўлган давлатларда ҳам, ҳатто нефть казиб олувчи бой давлатларда ҳам учрайди.

Тўймаслик ва очликнинг аҳамиятга молик бўлган сабабларидан бири озиқ-овқатни тақсимлашнинг тўғри тизими мавжуд эмаслигида, ҳамда инсоннинг асосий эҳтиёжларини қондириш даражаси билан эмас, балки аҳоли жон бошига долларда ифодаланувчи абстракт кўрсаткичлар билан ўлчанувчи “соф” иқтисодий ўсишга йўналтирилган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг (порочность) ёмонлигидир.

Меъёрий овқатланиш меъёрлари махсус миллий ва халқаро ташкилотлар, шу жумладан, бутунжаҳон озиқ-овқат ташкилоти (FAO) ва Бутунжаҳон саломатлик ташкилоти (БСТ) томонидан аниқланади.

Инсон организмида моддалар алмашуви ва унинг меъёрида ривожланишини таъминлаш учун нон, гўшт, сут маҳсулотлари, ёғлар, шакар, картошка каби маҳсулотлар бирмунча муҳимдир. Чунки уларни бошқа маҳсулот билан алмаштириб бўлмайди ва улар истеъмол қилинаётган озиқ моддаларнинг 90 фоизи калориялилигини таъминлайди.

1953 йилда АҚШда меъёрий овқатланиш стандарти ўртача ёшдаги эркак учун кунига 3200 ккал ни ташкил этган. Ҳозирда бу кўрсаткич 2700 ккал дир. 2150 ккал ва ундан кам истеъмол қилувчилар тўймаслик ва очликнинг чегарасидаги, 1520 ккал ва ундан кам истеъмол қилувчилар оч аҳоли ҳисобланади.

Актив ҳаёт тарзини олиб борувчи вояга етган одамнинг маълум бир вақт оралиғидаги энергия сарфини FAO ва БСТ экспертлари қуйидаги формула орқали аниқлашган:

$$\mathcal{E}_T = K \cdot M \cdot B_n$$

бу ерда $\mathcal{E}_T$ - организмнинг умумий энергия сарфи, ккал; K - тананинг 1кг массасига тўғри келувчи энергия сарфи коэффициенти, ккал; M - тана массаси, кг; B_n - сутканинг вақт оралиғи.

Ҳисобланадиган K кўрсаткичнинг қиймати даврий равишда аниқлаштирилди. Ҳозирда унинг қиймати 50 га тенг. 40 г протеин ва зарурий миқдорда бошқа озуқа моддаларни истеъмол қилганда ўртачалаштирилган стандарт 2500 ккал/сутка га тенг бўлади. Кўпгина давлатлар FAO стандартларини етарли эмас деб ҳисоблайди ва уни қабул қилмайди. Мазкур стандартдан иқлим, меҳнат тури, жинс, ёш, овқатланиш анъаналари кабиларга боғлиқ ҳолда четга оғиш кузатилади.

Озиқ-овқат таъминотини аниқлашнинг нисбатан объектив услубиётлари антропометрияга асосланади. Улар клиник, биохимик, ижтимоий ва бошқа маълумотлар билан тўлдирилади.

Ўртача одам организмнинг меъёрий ҳаёт фаолиятини таъминлаш учун овқатнинг калорияси 2500-3500 ккал/сутка бўлиши керак. Овқатнинг калорияси 1000-1500 ккал/сутка дан кам бўлганда умрнинг қисқариши ва ўлимга олиб келади. FAO ҳисоб-китобларига кўра сайёрамизда 500 млн га яқин киши оч ҳолатда ва тахминан 1 млрд киши овқат етишмаслигини ҳис қилмоқда.

Истеъмол даражасига қараб ҳаёт фаолиятининг уч хил турини ажратиш мумкин:

оптимал — 2500-3500 ккал/сутка атрофида;

етарли бўлмаган — 1500-2500 ккал/сутка атрофида;

критик — 1500 ккал/суткадан кам.

1000 ккал/сутка дан кам энергия истеъмол қилинганида умр тахминан 50% га қисқаради.

Мос ҳолда энергия истеъмолига кўра таъминланганликнинг уч хил даражаси мавжуд:

-етарли - 100%;

-етарли бўлмаган - 50-99%;

-критик - 50% дан кам.

Овқатнинг сифатини баҳолашда унинг таркиби ва мувозанати билан бир вақтда хавфли маҳсулотни истеъмол қилиш даражасини ҳам назорат қилиш керак. Токсикантлар қуйидаги моддалар бўлиши мумкин:

-тупроқ, айниқса, радионуклидлар билан зарарланган ёки саноат корхоналари ва магистрал йуллар атрофидаги тупроқ;

-минерал ўғитлар, асосан таркибида азот бирикмалари бўлган нитратлар, таркибида калий, стронций бўлган фосфатлар;

-таркибида оғир металллар ва органик токсикантлар бўлган чикитлар;

-атмосфера аэрозоллари ва сув.

Шундай қилиб, озиқ-овқат муаммоси мураккаб синтетик ҳолат (жараён) бўлиб, ишлаб чиқаришнинг ўзи билан чегараланиб қолмасдан, анча чуқур таҳлил-ни талаб қилади.

Шу туфайли бир қатор халқаро ташкилотлар озиқ-овқат ресурсларининг мавжудлигини назорат қилиб боради, уларни башорат қилади ва кутилаётган муаммолар ҳақида маҳаллий ҳокимиятни хабардор қилади, чунки ресурс захиралари камайиб бормоқда. Озиқ-овқат таъминотининг аҳамияти ва унинг қишлоқ хўжалигига тўғридан тўғри боғлиқлигини ҳисобга олиб FAO, Европа иттифоқи, иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти, маҳаллий ҳукуматлар, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ривожланишини башорат қилиб озиқ-овқат товарларининг истеъмоли келажагини аниқлайдилар.

Истеъмолнинг юқори (меъёрий ёки унга яқин) даражасига етганда сифат ўзгаришлари содир бўлади, овқатланиш структураси такомиллашади. Бунда маҳсулотлар истеъмоли массаси сезиларли ўзгармайди ва эластиклик коэффициенти баланд бўлмайди. У озиқ-овқатнинг нархи ошганда сезиларли ўзгаради.

Шу билан бир вақтда даромадларга кўра озиқ-овқатга бўлган талабнинг эластиклигини бир қийматли баҳоламаслик керак. Турли мамлакатлар, ривожланиш босқичлари ва ижтимоий гуруҳлар учун у турлича бўлади. Масалан, ҳаёт учун зарур минимумга етмайдиган ўта паст даромадларда талаб эластик бўлиши, юқори даромадларда эса, умуман эластик бўлмаслиги мумкин. Бу истеъмолнинг рационал меъёрга яқинлашган сари талабнинг тўйиниши ва деярли ўсишдан тўхташига асосланади. Масалан, АҚШда аҳоли даромадлари 1%га ўсиши билан озиқ-овқатга талаб 0,176% га пастлайди. Нархларнинг 1%га ўсиши билан талаб 0,237%га пастлайди ва эластиклик коэффициенти манфий бўлади.

Озиқ-овқат бозорининг ҳажми. Бозор Ҳажми деганда маълум вақт давомида, одатда бир йиллик ички ва ташқи бозорда реализация қилинган товарлар ҳажми тушунилади. Озиқ-овқат бозорининг хусусиятларини (энг аввало талаб эластиклигининг пастлигини) эътиборга олиб, ички бозор ҳажмини баҳолаш учун ўзида ишлаб чиқариш даражасида, мазкур товарнинг экспорт ва импортини ҳамда аввалги йилдаги маҳсулот қолдиқларини ўлчамини ҳисобга олиб қуйидаги формула билан ҳисобланиши мумкин:

$$V=Q+Z+I+J+E$$

бу ерда V - бозор ҳажми; Q - товар ишлаб чиқариш ҳажми; Z - товар захиралари қолдиғи; I - импорт; J - истеъмол (овқатланиш ва ишлаб чиқариш учун) ҳамда исрофлар; E - экспорт.

Ҳисоблашнинг мазкур услубиётдан фойдаланиб, энг муҳим ички озиқ-овқат товарлари бозорларининг ҳақиқий ҳажмини аниқлаш мумкин. Ҳисоб-китобларнинг бошланғич маълумот базаси бўлиб ишлаб чиқариш ва маҳсулотдан фойдаланишнинг йиллик статистик баланслари хизмат қилади. Ички бозорнинг *потенциал* ёки *истикболдаги* ҳажми маҳсулотни ишлаб чиқариш, экспорт ва импортнинг ҳамда тўлов қобилятига эга бўлган талабни ҳисобга олган ҳолдаги истеъмолнинг башоратлари асосида аниқланади. Озиқ-овқат маҳсулотларининг меъёрий истеъмоли, аҳолининг етарли тўлов қобиляти ва экспорт потенциалининг реализацияси мавжуд бўлган ҳолатда энг муҳим озиқ-овқат маҳсулотларининг турғунлиги ва ба-

ланси қуйидагича бўлганда таъминланади: дон 9-10 млн т, картошка - 10-12 млн т, гўшт ва гўшт маҳсулотлари 1,3 млн т, сут ва сут маҳсулотлари 7 млн т дан кўпроқ.

Бозор сегментлардан ташкил топиб, объектлари истеъмолчилар, товарлар ва корхоналарнинг ўзи ҳисобланади.

Бозор сегменти - бозорнинг махсус усулда ажратилган қисми, маълум умумий хусусиятларга эга бўлган истеъмолчилар, товарлар ва корхоналарнинг гуруҳидир. Бозор сегментини маркетингнинг айнан бир хил туртки (стимул)ларига бир хил жавоб қайтарувчи истеъмолчилар ташкил этади. Истеъмолчиларни тўлов қобилияти хоссасига кўра талабни ва унга мос ҳолда бозор ҳажмини аниқлаш мумкин.

Ривожланган бозорнинг белгилари: қондирилган талаб, ишлаб чиқарувчилар, воситачилар ва таъминотчиларни ташкилий бирлашиши, истеъмолчилар талабининг активлашиши, “ишлаб чиқариш - истеъмол” занжирида муносабатлар тизимининг ўзгарувчанлиги, бозор субъектларининг хўжалик фаолиятига давлатнинг аралашмаслиги билан уни минтақавий ва миллий даражада бошқаришнинг уйғунлиги.

Озиқ-овқат бозорининг конъюнктураси талаб ва таклиф муносабатини, нархлар ва товар захираларининг ҳаракати, тармоқлар бўйича буюртмалар портфели ва бошқа иқтисодий кўрсаткичларни ўз ичига олган мавжуд иқтисодий ҳолатни ифодалайди.

Талабни шакллантиришга таклиф омилининг таъсири. Бозор қонунларининг амал қилиши объектив тарзда қишлоқ хўжалигида таклифнинг талабдан устунлиги билан характерланувчи барқарор, узоқ муддатли, номақбул конъюнктурани белгилайди. Иқтисодий (цикл) жараённинг фазасига боғлиқ бўлмаган ҳолда, ҳоҳ ўсиш, кризис, депрессия бўлсин, маҳсулотнинг таклифи одатда талабдан устун бўлади. Барқарор нисбий такрор ишлаб чиқариш шароитларида талаб ва таклиф фақатгина туширилган бозор нархларида мувофиқлашиши мумкин. Аграр иқтисодиётдаги нархларнинг барқарор номутаносиблиги бу соҳадаги паст бозор конъюнктурасининг барқарорлиги натижасидир.

Бозор мувозанатининг тикланиши ва конъюнктуранинг ва унга мос ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига нархларнинг ўсишига энг аввало қуйидаги талаб омиллари тўсқинлик қилади:

-иқтисодийни жонлантириш ва кўтарилиш даврида озиқ-овқат маҳсулотларига талабнинг ўсишига улар ушлаб турувчи таъсир қилади;

-инқироз даврида озиқ-овқат маҳсулотларига талаб бошқа товарларга нисбатан секинроқ камаяди.

Талабга бундай хусусиятли таъсир шунга олиб келадики, у таклифдан паст бўлиб қолади.

Талабнинг ўсишини тўхтатиб турувчи ёки пастлашини ушлаб турувчи омиллардан озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиш хусусиятларига боғлиқ омиллар ажралиб туради. Озиқ-овқат маҳсулотларига талабнинг кенгайиши инсон истеъмолининг физиологик даражаси билан боғлиқ маълум чегарага эга, яъни тўйиниш чегараси мавжуд. Чегарага яқинлашиш даврида талабнинг ўсиши ҳатто даромадларнинг тезкор ўсиши ҳолатида ҳам секинлашади.

Шундай қилиб, *даромадлар ошиши билан озиқ-овқат маҳсулотларига талаб нисбатан пастлайди ва аксинча, даромадлар тушиши билан талаб нисбатан ўсаяди* (Энгел қонуни).

Андижон вилоятида аҳолининг реал даромадлари пастлаши шароитида уй хўжаликларининг озиқ-овқат маҳсулотларига сарф-ҳаражатларининг умумий истеъмол ҳаражатларидаги улуши 2005 йилга келиб 68,3% га етди. Шу кўрсаткич қишлоқ жойларида 36,4 %ни, шаҳарда 63,6 %ни ташкил этди. 2006 йилга келиб қишлоқ жойларида 42,8 %ни, шаҳарда 57,2 %ни ташкил этди. Бу тенденция кейинги йилларда ҳам сақланиб қолди.

Ноозиқ-овқат товарлари ва хизматларга талаб даромадлар ўсганда деярли чексиз ўсиши мумкин, яъни у даромадлар бўйича эластик ҳисобланади. Бу ерда унинг ошишини тўхтатувчи омиллар амал қилмайди.

Шунга кўра саноатда ва бошқа тармоқларда қишлоқ хўжалиги нисбатан кўпинча бозор конъюнктурасининг ўз-ўзини бошқаришига таяниш мумкин.

Аграр соҳада бозорнинг ўз-ўзини бошқариш механизми ҳаттоки нархлар ва даромадларнинг саноатга муносабатида ҳам талаб ва таклифнинг мувозанатини таъминлаш ҳолатида эмас. Шунинг учун талабни (эҳтиёжларни қондириш даражаси етарли бўлмаганда) кенгайтиришга ва уни ўсиб борувчи таклифга муносаббатлаштиришга йўналтирилган конъюнктурани давлат томонидан бошқариш сиёсатини ўтказиш зарур. Талаб эҳтиёжлар даражасида тўйинганда давлат томонидан

озик-овқат маҳсулотларининг таклифини ушлаб турувчи чора-тадбирлар кўрилиши мумкин.

Андижон вилоятида талаб қонуни ўзининг алоҳида хусусиятларига эга. Энг муҳим озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаб даромад бўйича эластикдир. Бунинг сабаби қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг (таклиф) етарли даражада ривожланмаганлиги ва аҳолининг паст тўлов қобилияти (талаб). Масалан гўшт ва гўшт маҳсулотлари истеъмол қилиш аҳоли жон бошига 1991 йилда 5,6 кг, 2000 йилда 6,3 кг, 2006 йилда 9,5 кг ни ташкил этган бўлса, сут ва сут маҳсулотлари истеъмоли мос ҳолда 9.2, 9.7, 10.8 кг ни ташкил этган. Бу кўрсаткичлар истеъмол меъёридан анча пастлигини ҳисобга олсак, даромадлар ўзгаришига боғлиқ равишда талаб эҳтиёжнинг тўйиниш даражасигача таъсир кўрсатади.

Даромадларнинг камайиши билан озиқ-овқатга сарфланадиган харажатлар улуши абсолют ҳолда қисқаради, лекин нисбатан ортади.

Таъкидлаш жоизки, озиқ-овқатга бўлган талаб аҳоли даромадларининг умумий ўсиши бўлмаган ҳолда ҳам кенгайиши мумкин. Бунга давлат аҳоли даромадларини табақалаштириш орқали, хусусан, даромадларни солиққа тортишнинг прогрессив шкаласини киритиш йўли билан кўмаклашиши мумкин. Бу эса озиқ-овқат товарларига талабнинг эластиклиги юқори бўлган аҳолининг ночор қатламлари фойдасига қайта тақсимланишга олиб келади. Шу билан бир вақтда аҳолининг юқори даромадли қисмига солиқ ставкаларининг кўтарилиши озиқ-овқат маҳсулотларига харажатларнинг камайишига олиб келмайди, чунки унга талаб даромад бўйича эластик эмас. Лекин Андижон вилоятида бундай ёндашувни қўллаб бўлмайди, чунки аҳолининг 70%дан кўпроғи ҳаёт учун зарур минимум бюджетидан паст даромадга эга бўлган. Бундай ҳолатда даромадларнинг қайта тақсимланиши сезиларли ижтимоий-иқтисодий самара бера олмайди.

Талабни ва аграр бозор конъюнктурасини шакллантиришнинг нарх омили

Аграр бозор конъюктураси, йўналиши ва тебраниш амплитудасининг параметрларини ўзгаришига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг даражаси ва динамикаси ҳисобланади.

Талабга нарх орқали таъсир этиш (нарх бўйича эластиклик) қишлоқ хўжалигининг ривожланиши турлича бўлган мамлакатларда бир хилда эмас. Масалан, Ғарб мамлакатларида озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаб нафақат даромад

бўйича, балки нарх бўйича ҳам эластикдир. Бунда тўйинган талабли аграр бозорнинг алоҳида хусусияти кўринади.

Талабнинг нарх бўйича ноэластиклиги бошқаришнинг нарх механизми ҳаракатини қийинлаштиради ҳамда ҳатто нархни пасайтириш ҳисобига ҳам талабни кенгайтириш имконини бермайди.

Талабнинг нарх бўйича ноэластиклиги ҳақида хулоса Андижон вилояти озиқ-овқат бозоридаги гўшт ва гўшт маҳсулотлари каби товарлар учун ўринли эмас. Бу маҳсулот билан таъминланишнинг паст даражаси талабнинг нарх ўзгаришига сезиларли даражада боғлиқлигини таъминлайди. Нон маҳсулотлари ва сабзавотларда эса бунинг акси кўриш мумкин. Ноннинг нархи ўсиши билан унинг истеъмоли даражаси деярли ўзгармай қолди. Бундан шу хулоса чиқадики, талаб нарх бўйича ноэластик бўлган товарларга нархни ошириш йўли билан сезиларли кенгайтириш мумкин эмас.

Талаб даражаси ва ҳақиқий истеъмол рационал меъёрга етгунчагина давлат уни бозор конъюнктурасини бошқариш учун фойдаланиши мумкин. Бу ҳолда талабга таъсир бюджет субсидиялари сиёсати ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларининг чакана нархини бошқариш орқали амалга оширилади. Агар давлат озиқ-овқат маҳсулотларига талаб нарх бўйича ҳам, даромад бўйича ҳам эластик бўлган аҳолининг ижтимоий ҳимояланмаган қатламига субсидиялар ажратса, озиқ-овқат маҳсулотларига жами (ялпи) талаб сезиларли ошиши мумкин. Бу сиёсат озиқ-овқат маҳсулотларига пасайтирилган нархлар бўйича талонлар бериш ҳатто мактаблар, касалхоналар, боғчалар, кам таъминланганлар учун ошхоналарда овқатланиш учун бепул дотациялар орқали амалга оширилади.

Андижон вилоятида озиқ-овқат маҳсулотларининг энг муҳим турларини истеъмолга эътибор берсак, 2001-2006 йиллардаги динамикасида нархлар ва аҳоли даромадлари даражаси орасидаги тафовутга асосланган ҳолда талабнинг турлича эластиклигини таъкидлаш керак.

2001-2003 йилларда меъёрий даражадан паст истеъмол қилинганда талабнинг даромадлар бўйича мусбат эластиклиги билан истеъмол миқдори тавсия этилган меъёрдан кўп бўлган нон ва сабзавотлардан ташқари кўп турдаги маҳсулотлар ажралиб турди. Эластиклик коэффицентининг энг кўп миқдори (0,398) гўшт маҳсулотларига тўғри келади. Бунинг маъноси, гўшт маҳсулотлари талаб тўла қондирилмаган маҳсулотлар синфига тегишли бўлиб, даромадлар ўсиши билан ошади,

ва аксинча, камайганда қисқаради. Статистика маълумотларида тасдиқланишича, фондларнинг 10% ўсиши гўшт истеъмолини 0,9 кг га ўсишига олиб келади, даромадларнинг 20% ўсиши эса истеъмол даражасини 60 кг га етказди:

Нарх бўйича эластиклик коэффициенти бир қатор омилларга боғлиқ бўлиб улардан энг муҳимлари қуйидагилар:

- алмашувчанлик (ўрнини босувчи товарлар қанча кўп бўлса, унга талаб нисбатан эластикроқ бўлади);

- товарнинг истеъмолчи бюджетдаги улуши (у қанча баланд бўлса, талабнинг эластиклиги юқори бўлади);

- вақт омили (вақтга боғлиқ равишда талаб эластикроқ бўлади);

- товарнинг етарлилиги (товар дефицити даражаси қанча юқори бўлса, талаб эластиклиги шунча паст бўлади);

- мазкур товар билан қондириладиган истеъмолнинг интенсивлик даражаси (кундалик ёки даврий).

Агар умуман озиқ-овқат маҳсулотларига ва алоҳида маҳсулотларга талабнинг нарх бўйича эластиклигини кўриб чиқсак, энг аҳамиятлиси гўшт ва гўшт маҳсулотлари ҳисобланади.

Талабнинг классик қонунига кўра бошқа тенг шароитларда товар нархининг пастлаши талабнинг ошишига олиб келади ва аксинча. Оmmo озиқ-овқат бозорида бу қонуннинг амал қилиши истеъмолнинг эришилган даражасига боғлиқ. Истеъмолнинг ўсиб боровчи даражасида талабнинг ўсишини кутиш қийин, чунки истеъмол бозорининг бошқа соҳаларидан фарқли равишда озиқ-овқат бозори талаб жиҳатидан олиб қараганда одатий ва нисбатан турғундир.

Вилоят аҳолисининг даромадлари даражасининг пасайиши, иш ҳақиға ному таносиб ҳолда асосий озиқ-овқат маҳсулотларига нархларнинг ўсиши кўпинча харид қобилияти ва озиқ-овқат товарларининг истеъмоли даражасини белгилайди.

Минтақавий савдо-алоқалари ва воситачилик структураларини ривожлантириш

Минтақадаги озиқ-овқат ва хом ашё алоқаларини ривожлантириш ва мамлакатдаги меҳнат тақсимотини такомиллаштириш – минтақани ўзида ишлаб чиқариш имкониятларини мобилизациялаш ҳисобига озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги хом ашёси билан таъминлашнинг объектив заруратидир. Бу ерда гап иқтисодий алоқаларни ўзаро манфаатлар асосида тақчил турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни

оширишда ҳаракатлантирувчи куч бўлиши ҳамда халқ хўжалиги эҳтиёжларининг таркибига йўналтирилган озиқ-овқат ресурсларидан рационал фойдаланиш мумкин бўлган сифат жиҳатдан янгича кўринишда ривожлантириш ҳақида бормокда.

Ҳудудий меҳнат тақсимотига ҳамда минтақавий озиқ-овқат ва хом ашё алоқаларига - агросаноат мажмуида ишлаб чиқариш муносабатларини ўзгартириш, ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига ва озиқ-овқат саноати корхоналарини кичик корхоналарга айлантириш ҳам сезиларли таъсир кўрсатади.

Минтақадаги озиқ-овқат ва хом ашё алоқаларини такомиллаштириш – минтақа агросаноат мажмуини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг таркибий қисми ҳисобланади. Мазкур муаммони тадқиқ қилиш демографик ҳолатнинг, табиий ресурсларнинг, фан-техника тараққиётининг, озиқ-овқат бозорининг фаолият юритиши билан бевосита ва билвосита боғлиқ бўлган ташқи иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларнинг ўзгаришини комплекс таҳлил қилиш ҳамда истиқболини белгилашга асосланади.

Минтақавий алоқаларнинг истиқболини башорат қилиш куйидаги тўрта босқич кўринишида ифодалаш мумкин бўлган ёндашувни талаб қилади

Биринчи босқич: мақсадни, вазифаларни, озиқ-овқат алоқаларни такомиллаштириш йўналишларини (положение) қоидаларини асослашни ўз ичига олган услубиётни ишлаб чиқишни назарда тутди.

Иккинчи босқич: минтақанинг озиқ-овқат бозори ҳажмини ҳисоблаб чиқиш. Бу босқичда бозорнинг истиқболли Ҳажмини баҲолашдан келиб чиққан Ҳолда, минтақавий алоқаларни такомиллаштириш йўналишларини аниқловчи заиф нуқталар аниқланади.

Учинчи босқич: минтақавий ва миллий бозорнинг мувозанатини таъминловчи тармоқларни оптимал жойлаштириш ва бириктириш вариантлари тадқиқ қилинади.

Тўртинчи босқич: минтақавий алоқаларни такомиллаштиришнинг иқтисодий механизмларини асослаш.

Шундай қилиб бу схема бўйича минтақавий озиқ-овқат интеграцияси ва минтақавий улгуржи бозорларнинг ва истеъмол бозорида савдонинг замонавий усуллари шаклланиши жараёни кучаяди (ихтисослаштирилган ва универсал дўконлар занжири, бирлашмалар ва ҳоказо). Мос ҳолда ўз гуруҳларининг манфаатларини ҳимоя қилувчи бозор агентларининг тармоқ ассоциациялари шаклланади. Бозор

муносабатларининг чуқурлашуви доирасида озиқ-овқат комплекси адекват инфра-
тузилмага эга бўлган бозор структурасига айланади.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун кичик бизнесни ривожлантириш мақсадида Андижон вилояти мисолида қилинган таҳлил хулосаларидан келиб чиқиб қуйидагиларни таклиф этамиз:

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланиши давр талаби.
2. Озиқ-овқат саноатида биринчи навбатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда хусусиятларини ҳисобга олиш.
3. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни таъминловчи кучли тизимини жорий этиш.
4. Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолиятини ахборот таъминотини такомиллаштириш услуби ва усулининг илмий асоси.
5. Озиқ-овқат саноатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янги ташкилий ҳуқуқий шакллари жорий этишда ахборот технологиялардан кенг фойдаланиш.
6. Ишлаб чиқаришнинг кенгайтириш ва маҳсулотларни рақобатбардошлигини таъминлаш.
7. Андижон вилояти иқтисодиётининг истиқболи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятига боғлиқ бўлганидан, уни янада ривожлантириш қатор чора-тадбирларни қуйидаги йўналишларда амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- **«Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни янада кўпайтириш ва сифатини яхшилаш» ахборот дастурини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;**
- **Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ахборот таъминотини такомиллаштиришнинг иқтисодий ва иштимой самарадорлигини ошириш;**
- **Вилоятда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришда бош мезон қилиб, вилоят салоҳиятини олиш, яъни қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш**

ва маҳаллий хом ашёдан самарали фойдаланишни яхшилаш ва хоказо;

- **озик-овқат саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ортиришда тарихий тажрибалар, миллий анъаналарга ва урф одатларга риоя қилиш, яъни аҳолининг маҳаллий имкониятларидан тўла фойдаланиш бўйича маълумотлар манбаини яратиш;**
- **озик-овқат саноати маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳудудий ривожланишини таъминлаш учун ахборот таъминотини ташкил этишга эътибор қаратиш.**

Юқоридаги тадбирларни амалга оширилиши вилоят аҳолисининг озик-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини таъминлабгина қолмай, балки унинг иқтисодий салоҳиятини ошириш таъминлашда ахборот ресурсларидан фойдаланиш керак.

I. ҚОНУНЛАР, ФАРМОНЛАР, ҚАРОРЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ва фармойишлари.-Тошкент: Ўзбекистон. 1992. -381 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги фармони. –Тошкент: 1994 йил 23 февраль.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон-фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. -Тошкент: Ўзбекистон. 1992.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Корхоналар тўғрисида»ги қонуни. «Халқ сўзи», 1991. 24 декабрь. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 2-том. –Тошкент: Адолат, 1991.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни, -Тошкет шаҳри. 2000 йил 25 май.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. - Тошкент: Ўзбекистон. 1998.
7. Ўзбекистон Республикасининг корхоналар ижара мулкчилиги тўғрисидаги қонунлари. -Тошкент: Адолат. 1997. 121 б.

II. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ И.А.КАРИМОВ АСАРЛАРИ ВА НУТҚЛАРИ

8. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Тошкент: Ўзбекистон. 1999. - 682 б.
9. Каримов И.А. «Ислохотлар стратегияси-мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир» // «Халқ сўзи», 2003. 18 февраль.
10. Каримов И.А. «Одамларнинг ташвиш ва орзу-интилишлари билан яшаш фаолиятимиз мезонига айлансин» // «Халқ сўзи» 2002 й. №149. 19 июль.
11. Каримов И.А. Дехқончилик тараққиёти - фаровонлик манбаи. -Тошкент: Ўзбекистон. 1994. -72 б.
12. Каримов И.А. Иқтисодий эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш–бош йўлимиз // «Ўзбекистон овози». 2002 й. №21. 16 феврал.
13. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. –Тошкент: Ўзбекистон. 2001. -112 б.
14. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Тошкент: Ўзбекистон. 1995. -272 б.
15. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Тошкент: Ўзбекистон. 1997. -326 б.
16. Каримов И.А. Эришилган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислохотлар йўлида изчил бориш-асосий вазифамиз.Халқ сўзи. 2004 йил. 10 феврал.
17. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз–жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этиш. Халқ сўзи. 2005 йил. 29 январ.
18. Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. Халқ сўзи. 2006 йил. 11 февраль. №29 (3828).

III. АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

19. Абдуллаев А.М., Гулямов С.С., Абдуллаев У.О, Ишназаров А.И. Экономико-математические методы и прикладные модели прогнозирования. Т.: Укитувчи, 2006.- 650 с.
20. Абдуллаев А.М., Исмоилов А.А., Ишназаров А.И. Информационные технологии в решении экономических задач. –Т.: ТГЭУ, 2005. -72 с.
21. Власова В.М. Основы предпринимательской деятельности. -Москва: Финансы и статистика. 1996.-106 с.
22. Варкуев Б.Л. Модели макроэкономики. -М.: МГУ, ТЕИС, 2004. -320 с.
23. Винокуров М. и др. Автоматизация кадрового учета -М.: Инфра-М, 2001.-222 с.-118с.
24. Гелбрейт К. Джон. Экономическая теория и цели общества. –Москва: Прогресс. 1979. -27 с.
25. Гуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Тошкент: Шарқ. 2002. -365 б.
26. Гулямов С.С. Коммерческий анализ агроинвестиционного проектирования.-Ташкент: 1996.
27. Карлоф В. Деловая стратегия.–Москва:Экономика. 1991. -239с.
28. Деловая среда в Узбекистане глазами представителей малого и среднего бизнеса. 2002. С. 88-89
29. Каримов Р.К. Миллий модель муаммолари.–Тошкент:Ўзбекистон.1993.-72б.
30. Лугачев М. И. Методы социально-экономического прогнозирования. -М.: ТЕИС, 1999. -342 с.
31. Максудов Т.И., Нурмахматов Р.Н. «Товаршуносликнинг назарий асослари» Тошкент. «Ўқитувчи».1991 й.
32. Махмудов Н.М. Моделирование и прогнозирование экономических показателей на основе информационных технологий. -Т.: ТГЭУ, 2002. -228
33. Мур Дж.У. Экономическое моделирование в Microsoft Excel. –М.: Изд. дом “Вильямс”, 2004. – 384 с.
34. Прахорова Н.Т., Никифорова Н.С. «Озиқ-овқат моллари товаршунослиги» -Тошкент, «Ўқитувчи». 1991 й.
35. Раяцкас Р.Л.,Плакунов М.К. Количественный анализ в экономике. –М.: Наука, 1987.- 392 б.
36. Симионов Ю.Ф., Понасюк Л.Н. и др. Информационные технологии в экономике / Под ред. Ю.Ф.Симионова. –Ростов н/Д.: Феникс, 2003.-352 с.
37. Ўзбекистон иқтисодиёти. Статистик ва таҳлилий шарҳ. Йиллик нашр. –Тошкент: 2002 й. -89 б.
38. Юнусов И.И. ва бошқалар «Кимё ва озиқ-овқат технологиясида ЭХМни қўллаш», Тошкент: 2001 й.
39. Юсупбеков Н.Р., Нурмухамедов Х.С. ва бошқалар «Кимё ва озиқ-овқат саноатларининг асосий жараён ва қурилмаларини ҳисоблаш ва лойихалаш» -Т: 2000 й.
40. Юсуфбеков Н.Р. ва бошқалар «Технологик жараёнлари бошқариш системалари» -Т: «Ўқитувчи» 1997 й.
41. А.М.Новикова «Озиқ-овқат моллари товаршунослиги».-Тошкент, «Ўқитувчи»: 1991.-159 бет.
42. Колесник А.А., Елизарова Л.Г. Теоретические основы товароведения продовольственных товаров. -М., Экономика, 1985, 262-263-стр
43. WWW.ppp.ru “Продукция пищевой промышленности”

44. Абатуров В. Ўзбекистонда кичик ва ўрта тадбиркорликни кредит билан таъминлаш. // Ж. Бозор, пул ва кредит. 2000. №2. 46-49б.
45. Абдуҳалилова Л. Озиқ-овқат маҳсулотлари бозори маркетинги. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2002. №3. 27 б.
46. Абдуҳалилова Л. Озиқ-овқат товарлари бозори маркетинг стратегияси. // Ж. Бозор, пул ва кредит. 2001. №11. 65 б.
47. Алимардонов М. Тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш тамойилларини такомиллаштириш. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №3. 22 б.
48. Исахўжаев А. Озиқ-овқат барқарорлиги механизми // Ж. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги 2000. №6. 17 б.
49. Қобилов И. Тадбиркорларни қўллашда янги тадбирлар. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №7-8. 13 б.
50. Ковалчук В. Тадбиркор билан ёлланган ходимларнинг меҳнат муносабатлари асослари. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №3-4. 82 б.
51. Қулматов О. Кичик ва ўрта тадбиркорликнинг ривожланишида муаммо ва ечимлар. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №4-5. 26 б.
52. Мадрахимов Қ. Кичик тадбиркорлик инфратузилмаси ривожланишининг ҳудудий хусусиятлари. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2000. №9. 6 б.
53. Масодиқов Н. Тадбиркорлар фаолияти қўллаб-қувватланмоқда. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2000. №7. 18 б.
54. Нурмаматов С. Йирик ва майда тадбиркорлик, рақобат ва уйғунлик. // Ж. Бозор, пул ва кредит. 2000. №72.
55. Саъдуллаев Н. Кичик ва ўрта бизнесга йўл. Адабиёт ва санъат. –Тошкент. 2000. 56 б.
56. Суяршоева Х. Кичик ёки хусусий корхоналарнинг афзалликлари нимада. // Ж. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги 2002. №5. 11 б.
57. Худойбердиев З. Тадбиркор аёлларни тайёрлаш. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №3-4. 110 б.
58. Эшонов Ш. Қишлоқда тадбиркорликнинг ривожланиш йўллари. // Ж. Бозор, пул ва кредит. 2000. №8. 58 б.
59. [WorldEconomy.Ru](http://www.worldeconomy.ru/) - Заголовки свежих публикаций - Новости - Западные СМИ о мировой экономике- Рост американской экономики замедлился (по материалам BBC News, 30.01.03) <http://www.worldeconomy.ru/>

VI. АВТОРЕФЕРАТЛАР

60. Бегалов Б.А. Ахборот коммуникациялар бозорининг шаклланиш ва ривожланиш тенденцияларини эконометрик моделлаштириш: Иқт. фан. док. дис.../ -Т.: ТДИУ, 2001.-300 б.
61. Раҳмонкулова Б.О. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлигини эконометрик тадқиқоти: Иқт. фан. ном. дис... автореф. -Т.:ТДИУ, 2006.-22
62. Романовский А.Ю. Компьютерное моделирование формирования занятости населения в условиях перехода к рынку: Автореф.дис... канд. экон. наук.- М.: ЦЭМИ РАН, 1992.- 20 с.

63. Ходиев Б.Ю. Ўзбекистон иқтисодида тадбиркорлик ривожини эконометрик моделлаштириш: Иқт. фан. док. дис...– Т.: ТДИУ, 2000.-218 б.
64. [Referats - рефераты по экономике](http://www.az.ru/refer/) <http://www.az.ru/refer/>

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотини мулк шакллари ва таркиби бўйича тақсимлаш (фоиз ҳисобида)

Йиллар	Жами	Мулкчилик шакллари		Қишлоқ хўжалиги таркиби		
		Давлат мулки	Нодавлат мулк	Қишлоқ хўжалик корхоналари	Дехқон хўжаликлари	Фермер хўжаликлари
1995	100	2.4	97.6	48.1	49.3	2.6
1996	100	2.2	97.8	45.2	51.8	3.0
1997	100	1.4	98.6	35.9	61.3	2.8
1998	100	1.3	98.7	33.7	62.8	3.5
1999	100	1.1	98.9	32.9	62.5	4.6
2000	100	0.9	99.1	27.8	66.7	5.5
2001	100	0.9	99.1	27.3	65.4	7.3
2002	100	0.9	99.1	25.9	64.1	10.0
2003	100	0.7	99.3	22.2	62.7	15.1
2004	100	0.6	99.4	19.3	62.1	18.6
2005	100	0.7	98.6	20.5	65.2	21.7
2006	100	0.8	97.7	21.8	63.6	18.9

Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. 2004: статистик тўплам / Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. М., 2005. -396 бет.

Озиқ-овқат моллари ишлаб чиқариш

Маҳсулотлар	1995	1996	2000	2001	2002	2004	2006
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари, минг тонна	65.7	44.6	127.1	122.3	147.4	169.6	177.3
Сут ва сут маҳсулотлари, минг тонна	197.0	117.1	182.4	186.9	216.6	255.9	266.4
Мева-сабзавот кон-сервалари, мшб.	753.7	530.2	484.8	461.4	474.1	543.0	357.5
Ўсимлик ёғи, минг тонна	340.5	271.6	245.9	236.8	222.2	218.5	222.7
Ун, минг тонна	1781.8	1819.5	1726.7	1784.9	1554.9	1299.2	1737.2
Макарон маҳсулотлари, минг тонна	23.4	52.8	83.3	92.2	74.6	54.4	50.2
Нон ва нон маҳсулотлари, минг тонна	598.3	505.5	843.4	846.7	842.8	745.2	729.2
Ўзум виноси, минг дал	8014	8478	6046	7185	8381	6236	4231
Озиқ-овқат спирти, минг дал	X	2237	3590	4244	4006	3501	2851

Корхона ва ташкилотларнинг мулк шакллари бўйича тақсимланиши (минг хисобида)

	2000	2001	2002	2003	2004	2006
Жами	178.3	203.3	223.1	260.5	283.9	315.9
Шу жумладан мулкчилик шакллари бўйича:						
Давлат мулки	18.6	25.0	26.2	26.1	26.0	25.3
Нодавлат мулк	159.7	178.3	196.9	234.4	257.9	290.6
Улардан:						
Фуқаролар хусусий мулки	75.5	77.1	78.5	84.8	92.4	94.6
Ширкатлар	1.2	0.8	0.6	2.0	2.7	1.6
Хўжалик бирлашмалари	0.7	0.9	0.7	1.0	1.4	1.6
Қўшма корхоналар, чет эл фуқаролари ва ташкилотлари	3.1	2.9	2.9	3.0	3.2	3.4
Бошқа нодавлат мулк шакллари	79.2	96.6	114.2	143.6	158.2	214.7

Чакана товар айланмаси товар таркиби, умумий овқатланишни қўшган ҳолда (фоиз хисобида)

	1995	1996	1997	2000	2001	2002	2004	2006
Барча маҳсулотлар	100	100	100	100	100	100	100	100
Озиқ овқат маҳсулотлари	64.2	62.5	56.9	60.5	60.8	61.2	60.7	54.7
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	6.0	6.0	9.4	12.0	12.3	14.5	15.3	13.8
-гўшт (паранда гўшти қўшилган ҳолда)	5.3	5.0	8.8	11.7	11.8	13.9	14.7	13.1
-калбаса маҳсулотлари	0.6	0.9	0.4	0.2	0.3	0.5	0.5	0.6
-гўшт консервалари	0.1	0.1	0.2	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1
Балиқ ва балиқ маҳсулотлари	0.1	0.1	0.2	0.2	0.3	0.2	0.2	0.2
-балиқ маҳсулоти	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
-балиқ консервалари	0	0	0.1	0	0.1	0	0	0
Сабзавот ва резавор мева консервалари	0.3	0.2	0.1	0.2	0.4	0.3	0.4	0.2
Мой	4.3	3.7	4.8	3.9	3.7	4.0	4.2	3.3
-мол ёғи	1.0	0.8	1.0	0.7	0.8	0.9	0.8	0.7
-ўсимлик ёғи	3.3	2.6	3.3	2.8	2.5	2.5	2.9	2.3
-бошқа мойлар	0	0.3	0.5	0.4	0.4	0.6	0.5	0.3
Сут ва сут маҳсулотлари (пишлоқ ва бринзасиз)	1.3	1.1	1.2	1.1	1.1	1.3	1.4	1.3
Пишлоқ ва бринза	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2
Тухум	0.6	0.6	0.7	0.8	0.8	0.9	0.9	0.9
Қанд-шакар	2.8	1.8	2.7	3.3	4.4	2.8	2.2	1.7
Қандолатчилик маҳсулотлари, мураббо, асал	2.3	1.9	1.4	2.1	1.9	1.8	2.0	1.8
Чой	0.6	0.4	0.8	0.7	0.5	0.4	0.5	0.3
Туз	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Нон ва нон-булка маҳсулотлари	3.8	3.2	4.0	3.6	3.7	3.8	3.7	3.0
Ун, ёрма ва макарон маҳсулотлари	12.2	15.3	11.9	10.6	11.0	9.7	7.7	7.4
Картошка	3.0	2.5	1.8	2.4	2.1	2.7	2.8	1.5
Сабзавот	5.3	4.8	4.0	4.5	5.1	4.3	5.8	4.6
Мева, ҳўл мева, резавор мева ва қовун-тарвузлар	6.7	4.2	4.2	5.4	5.1	5.4	5.7	5.5
Спиртли ичимликлар	3.8	2.8	2.2	5.9	5.0	4.2	3.9	3.2
Озиқ-овқат маҳсулотларининг бошқа турлари	10.9	13.6	7.2	3.6	3.1	4.6	3.7	5.7
Ноозик-овқат маҳсулотлари	35.8	37.5	43.1	39.5	39.2	38.8	39.3	45.3

Иқтисодиётда банд аҳолининг мулкчилик шакллари бўйича тақсимооти (минг киши)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Иқтисодиётда жами банд бўлганлар	8449	8561	8680	8800	8885	8983	9136	9333	9589	9911
Шу жумладан:										
Давлат сектори	2623	2449	2360	2267	2232	2161	2197	2180	2229	2290
Нодавлат секторида	5826	6112	6320	6533	6653	6822	6939	7153	7360	7621
Шу жумладан:										
Хорижий инвестициялар	34	56	69	79	83	82	81	89	93	100
Фуқаролар хусусий мулкчилигида	2169	2742	3046	3487	3951	4297	4548	4800	5149	5664
Шундан:										
Фермер хўжаликларида	-	192	188	173	247	279	352	458	574	734
Дехқон хўжаликларида	1390	1280	1297	1313	1146	1181	1181	1206	1230	1253
Якка тартибда меҳнат фаолияти кўрсатувчиларда	779	1270	1561	1784	2238	2532	2772	2888	3162	3503
Бошқаларда	3623	3314	3205	2967	2619	2443	2310	2264	2118	1857

**Ўзбекистон Республикаси ва Андижон вилояти бўйича гўшт, сут ҳамда тухум
маҳсулотларини
ишлаб чиқариш ҳажми**

Йиллар	Гўшт ишлаб чиқариш (минг тонна)		Сут ишлаб чиқариш (минг тонна)		Тухум ишлаб чиқариш (миллион дона)	
	Андижон вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Андижон вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Андижон вилояти	Ўзбекистон Республикаси
1995	30.4	508.7	324.3	3665.4	88.7	1231.8
1996	29.5	461	274.3	3403.9	88.1	1057.1
1997	29.3	467.7	289.3	3406.1	79.7	1075.4
1998	31.6	475.8	329.3	3494.9	89.9	1164.6
1999	32.3	481	331.1	3543.4	92.2	1239.6
2000	32.9	501.8	334.7	3632.5	96.8	1254.4
2001	33.0	507.6	338.9	3665.2	97.7	1287.8
2002	33.6	513.1	344.6	3721.3	101.6	1368.9
2005	37.4	561.3	369.2	4031.1	134.6	1632.4
2006	39.7	598.2	392.9	4280.5	138.4	1860.3

**Ўзбекистон Республикаси ва Андижон вилояти бўйича аҳолини жон бошига чакана
товар айланмаси, умумий овқатланиш қўшилган ҳолда (сўм)**

Йиллар	Ўзбекистон Республикаси			Андижон вилояти		
	Аҳоли жон бошига товар айланмаси	Шундан		Аҳоли жон бошига товар айланмаси	Шундан	
		Озиқ-овқат маҳсулот- лари	Ноозик-овқат маҳсулот-лари		Озиқ-овқат маҳсулот- лари	Ноозик-овқат маҳсулот-лари
1999	47253	27808	19445	57721	29808	27913
2000	72237	43701	28536	90737	52591	38146
2001	107740	65507	42233	136117	73948	62169
2002	149260	91334	57926	202535	102065	100470
2003	167156	101498	65658	209407	107246	102161
2004	184420	100889	83531	203305	103855	99450
2005	214540	101889	93531	208305	107855	109450
2006	221620	120889	103531	209406	109855	119451

**Андижон вилояти бозоридаги озиқ-овқат маҳсулотларининг
ўртача нархлар ўзгариши (сўм)**

Маҳсулотлар номи	2000 йил	2001 йил	2002 йил	2003 йил	2004 йил	2005 йил	2006 йил
Буғдой уни	180	223.79	250.26	294	339.83	345.38	362.94
Гуруч	420	522.21	581.05	492.94	539.82	781.18	1001.2
Картошка	74	155.68	257.11	172.06	11.18	394.41	564.12
Қўй гўшти	1170	1760	2416.05	2676.5	2801.2	3615.1	4719.3
Мол гўшти	926	1368.16	1933.42	2074.1	2369.5	3057.5	3998.4
Нон	108	150	183.33	183.33	250	250	283.33
Пиёз	142	77.89	128.53	147.94	133.97	138.09	246.76
Сабзи	34.17	44.21	82.68	69	80.12	93.82	128.09
Сут, литр	121	167.05	254.21	254.71	244.71	241.22	272.35
Туз	25	32.26	32.26	84.7	88.24	91.35	97.59
Тухум	56	81.3	87.1	79.35	105.2	114.3	1353.2
Ўсимлик ёғи	924	1041.21	1323.42	1386.7	1406.3	1324.4	1455.7
Хайвон ёғи	1601	1565.36	1565.36	3000.4	3174.7	3404.9	3558.8
Чой	1950	2280.53	2400	2402.9	2376.8	3400	3400
Шакар	380	519.32	643.95	591	652.9	768.96	1153.2